ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

АБРАМЧУК ДМИТРО ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 347.122

ПРИМІРНИЙ ДОГОВІР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

/ Д. В. Абрамчук

Наукові керівники:

Лукасевич-Крутник Ірина Степанівна,
доктор юридичних наук, професор
Федорченко Наталія Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор

Тернопіль – 2023

АНОТАЦІЯ

Абрамчук Д. В. Примірний договір у цивільному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2023.

Кваліфікаційна наукова праця є комплексним науковим дослідженням конструкції примірного договору з метою правового упорядкування договірних відносин у різних сферах цивільного обігу. Кваліфікаційна наукова праця складається з трьох розділів, розділених на сім підрозділів, у яких розгляд питань розпочинається зі з'ясування історичних етапів становлення та розвитку цивільного законодавства щодо правового закріплення конструкції примірного договору в Україні та завершується встановленням особливостей її використання при укладанні, виконанні, зміні та припиненні дії цивільно-правових договорів.

У першому розділі *«Передумови становлення примірного договору в Україні та за кордоном»* з'ясовано історичні аспекти становлення та розвитку конструкції примірного договору в Україні, проаналізовано міжнародно-правовий досвід її використання у регулюванні приватноправових відносин. Виокремлено шість періодів становлення та розвитку цієї договірної конструкції, які характеризуються певними особливостями, зумовленими специфікою того чи іншого історичного періоду та законодавчими підходами до правового впорядкування договірних відносин. З'ясовано, що перші прототипи примірних договорів з'явилися ще у докласичний період розвитку римського права та характеризувалися імперативним підходом щодо формулювання змісту цивільно-правових договорів та відсутністю свободи вибору потенційними контрагентами його умов. При цьому з урахуванням тогочасної необхідності чіткого та обов'язкового дотримання букви закону в частині викладення умов договори суворого права носили радше типовий, аніж примірний характер, у сучасному розумінні цих понять. Схожий підхід унормування положень про примірний договір зберігся й сьогодні, зважаючи

на вплив з боку суб'єктів владних повноважень на процес волевиявлення сторін договору при формуванні умов договору, що, у свою чергу, дозволяє стверджувати про обмеження одного з основоположних принципів цивільного права – принципу свободи договору.

Проаналізовано досвід правового регулювання відносин із застосування примірних договорів розвинених країн-членів ЄС та виділено їх специфіку, що відображається у: 1) створенні деталізованої нормативної бази, зокрема, шляхом прийняття спеціалізованих законів та закріплення відповідних положень на рівні кодифікаційних актів для можливості застосування конструкції примірних договорів суб'єктами приватноправових відносин; 2) уніфікованому розумінні концепції примірних договорів, що полягає у сприйнятті їх як договорів приєднання, орієнтованих на встановлення значної кількості однакових або максимально схожих за змістом договірних правовідносин; 3) мінімізації втручання держави у сферу правовідносин, опосередковуваних примірними договорами, що забезпечується наданням ролі їх розробників безпосередньо учасникам цивільних правовідносин, а не суб'єктам владних повноважень; 4) створенні достатніх гарантій захисту прав економічно слабшої сторони у договорі шляхом встановлення низки вимог до формулювання та опублікування умов примірних договорів під загрозою їх нікчемності та накладення на їх розробників штрафів. На основі аналізу норм цивільного законодавства країн Європи встановлено, що у праві європейських країн поняття примірного договору у тому значенні, в якому воно закріплене у ч. 4 ст. 179 ГК України, не вживається; натомість воно доволі схоже з поняттям договору приєднання, закріпленим у ч. 1 ст. 634 ЦК України.

Проаналізовано досвід правового регулювання відносин із застосування примірних договорів деяких країн пострадянського простору та виокремлено чотири основні напрями закріплення конструкції зразкових (типових, примірних) договорів у їх законодавствах: 1) закріплення на законодавчому рівні конструкцій і типових, і примірних договорів (Молдова); 2) закріплення на законодавчому рівні лише конструкції примірних договорів (Вірменія,

Узбекистан); 3) закріплення на законодавчому рівні лише конструкції типових договорів (Литва); 4) не закріплення на законодавчому рівні конструкцій типових та примірних договорів (Грузія, Азербайджан).

У другому розділі *«Поняття і юридична характеристика примірного договору»* запропоновано авторське визначення поняття примірного договору, здійснено його правову характеристику та відмежування від конструкції типового договору. Зроблено спробу постановки та вирішення наукової проблеми щодо встановлення істинної правової природи примірного договору. Встановлено, що наявна наукова та практична проблема зумовлена двома ключовими чинниками: 1) декларуванням рекомендаційної природи примірного договору і відповідно зближенням його із категорією цивільно-правового договору; 2) одночасним наділенням примірного договору, поряд із рекомендаційним, також і обов'язковим характером, що, у свою чергу, розмиває межі між категоріями «типовий договір» та «примірний договір» та надає останньому ознак специфічного нормативно-правового акта, яким традиційно в цивілістиці прийнято вважати саме типовий, а не примірний договір. Аргументовано, що ключовим у можливості чи неможливості кваліфікації примірного договору як нормативного акту є не його рекомендаційний характер, а власне спрямованість його дії на невизначене заздалегідь коло осіб, які б потенційно могли впорядкувати договірні відносини шляхом застосування змісту того чи іншого примірного договору, рекомендованого органом державної влади чи органом місцевого самоврядування. При цьому особливість правової природи примірного договору відображається у тому, що, незважаючи на свій задекларований в законодавчих нормах рекомендаційний характер, примірний договір може містити й обов'язкові, незмінювані умови, які у будь-якому випадку повинні бути узгоджені сторонами при укладенні цивільно-правового договору саме в такому формулюванні, в якому вони затверджені органами управління.

Змістом примірного договору є сукупність добровільних (ініціативних) та обов'язкових умов, що розробляються і затверджуються уповноваженими

органами державної влади та органами місцевого самоврядування для використання їх суб'єктами цивільно-правових відносин при укладенні договорів із гарантуванням можливості щодо їх коригування, у тому числі шляхом зміни, доповнення та/або виключення умов, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами. Встановлено, що процес формування змісту примірного договору характеризується дворівневою структурою. Первинним рівнем формування змісту примірного договору є його розробка та затвердження компетентним суб'єктом владних повноважень. На другому рівні йдеться про формування договірних умов безпосередньо сторонами із використанням змісту примірного договору, розробленого та затвердженого суб'єктами владних повноважень.

Запропоновано авторське бачення розв'язання наукової проблеми відмежування примірного та типового договорів, виходячи із критерію обов'язковості їх використання. Встановлено, що використання конструкції типового договору при укладенні визначених законом договорів є обов'язковим та супроводжується неможливістю внесення до його змісту будь-яких змін, крім конкретизації умов; натомість використання примірного договору суб'єктами цивільно-правових відносин носить рекомендаційний характер, а тому традиційно вважається їх правом, а не обов'язком. Ключовим у розмежуванні типового і примірного договорів є наділення останніх вищим у порівнянні з типовим договором рівнем диспозитивності та більшими можливостями сторін щодо реалізації принципу свободи договору в частині самостійного узгодженого формування умов договору при використанні примірного.

У третьому розділі *«Динаміка правовідносин, що виникають із примірного договору»* акцентовано увагу на з'ясуванні процедурних моментів укладення цивільно-правових договорів на основі примірних, специфіки виконання, зміни, припинення таких договорів. Встановлено, що чинне законодавство передбачає два способи укладення договору в межах загального порядку, які умовно можна іменувати: а) ускладненим; б) спрощеним. Піддано

критиці законодавчу заборону на укладення договору на основі примірного у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, особливо на тлі тенденції до зростання рівня застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у цивільному обігу. Обґрунтовано можливість укладення цивільно-правових договорів на основі примірних в електронній формі як єдиного документа, підписаного сторонами. Встановлено можливість укладення цивільно-правових договорів на основі примірних не лише в загальному, а й у спеціальному порядку на конкурентних засадах, що зумовлено насамперед участю в таких договірних правовідносинах суб'єктів владних повноважень та необхідністю забезпечення публічних інтересів. Особливістю процесу укладення договору на основі примірного у конкурентний спосіб є наявність оголошення організатора торгів (замовника) про конкурс, яке слід вважати запрошенням робити пропозицію щодо укладення договору, що передує стадії оферти; натомість офертою вважатиметься пропозиція учасників відкритих торгів укласти договір на основі примірного на певних визначених ними умовах.

Виокремлено особливості виконання цивільно-правових договорів, укладених на основі примірних. Специфіка виконання договору, укладеного на основі примірного, пояснюється: 1) специфікою сфер застосування тих чи інших договірних конструкцій; 2) превалюванням у них публічного інтересу та необхідністю його забезпечення; 3) наданням послуг значному колу споживачів (зокрема, тих послуг, суб'єкти надання яких володіють монопольним становищем на ринку). Формування модусу виконання договорів, що укладаються на основі примірних, до якого відносимо предмет, строки, спосіб виконання договірних зобов'язань, права та обов'язки сторін тощо, здійснюється не безпосередньо сторонами договірного зобов'язання, а державою в особі органів, уповноважених розробляти і затверджувати примірні договори у тих чи інших сферах суспільних відносин.

Зроблено висновок, що на етапі укладення цивільно-правового договору зміна умов примірного договору, затвердженого суб'єктом владних повноважень, є можливою за наявності взаємної згоди на це потенційних сторін договору. У випадку відсутності такої згоди повинні застосовуватися умови примірного договору в редакції, затвердженій відповідним нормативним актом. Крім того, з урахуванням змісту абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України зміна умов примірного договору допускається за відсутності у нормах чинного законодавства вказівок на їх незмінюваний характер. Встановлено, що у випадку, якщо договір укладено на основі примірного, за загальним правилом, сторони вправі скоригувати усі умови примірного договору або доповнити його зміст новими, якщо у положеннях чинного законодавства відсутні вказівки на їх незмінюваний характер.

На основі зроблених висновків сформульовано практичні рекомендації щодо удосконалення діючого законодавства і судової практики у сфері укладення та виконання цивільно-правових договорів на основі примірних.

Ключові слова: договір, примірний договір, типовий договір, типові умови, стандартні умови, укладення договору, виконання договору, зміна договору, розірвання договору, припинення договору, недійсність договору, правочин, договірне зобов'язання, кредитор, боржник.

SUMMARY

Abramchuk D. V. An exemplary contract in the civil law of Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 Law. – West Ukrainian National University, Ternopil, 2023.

The qualifying scientific work is a complex scientific study of the construction of an exemplary contract for the purpose of legal regulation of contractual relations in various spheres of civil circulation. The qualifying scientific work consists of three sections, divided into seven subsections, in which the examination of issues begins with the clarification of the historical stages of the formation and

development of civil legislation regarding the legal consolidation of the structure of the exemplary contract in Ukraine and ends with the establishment of the features of its use in concluding, executing, changing and termination of civil law contracts.

In the first section *«Prerequisites for the formation of an exemplary contract in Ukraine and abroad»* the historical aspects of the formation and development of the design of an exemplary contract in Ukraine are clarified, the international legal experience of its use in the regulation of private law relations is analyzed. Six periods of formation and development of this contractual structure are distinguished, which are characterized by certain features determined by the specifics of one or another historical period and legislative approaches to the legal regulation of contractual relations. It was found that the first prototypes of exemplary contracts appeared in the pre-classical period of the development of Roman law and were characterized by an imperative approach to the formulation of the content of civil law contracts and the lack of freedom of choice by potential counterparties of its terms. At the same time, taking into account the contemporary need for clear and mandatory compliance with the letter of the law in terms of setting out the terms of strict law contracts, they were typical rather than exemplary in the modern understanding of these concepts. A similar approach to standardizing the provisions of the exemplary contract has been preserved even today, taking into account the influence of the subjects of power on the process of the will of the parties to the contract in the formation of the terms of the contract, which, in turn, allows us to assert the limitation of one of the fundamental principles of civil law - the principle of freedom contract

The experience of legal regulation of relations with the application of exemplary contracts of developed EU member states is analyzed and their specificity is highlighted, which is reflected in: 1) the creation of a detailed regulatory framework, in particular, through the adoption of specialized laws and the establishment of relevant provisions at the level of codification acts, for the possibility of applying the construction of exemplary contracts by subjects of private law relations; 2) unified understanding of the concept of exemplary contracts, which

consists in perceiving them as accession contracts, aimed at establishing a significant number of the same or maximally similar contractual relations in content; 3) minimization of state intervention in the sphere of legal relations mediated by exemplary contracts, which is ensured by assigning the role of their developers directly to participants in civil legal relations, and not to subjects of power; 4) creation of sufficient guarantees for the protection of the rights of the economically weaker party in the contract by establishing a number of requirements for the formulation and publication of the terms of exemplary contracts under the threat of their nullity and imposing fines on their drafters. Based on the analysis of the norms of the civil legislation of the European countries, it was established that in the law of the European countries, the concept of an exemplary contract in the sense in which it is fixed in Part 4 of Art. 179 of the Commercial Code of Ukraine, is not used; on the contrary, it is quite similar to the concept of the accession agreement, enshrined in Part 1 of Art. 634 of the Civil Code of Ukraine.

The experience of legal regulation of relations with the application of exemplary contracts of some countries of the post-Soviet space was analyzed and four main directions of consolidation of the design of model (typical, exemplary) contracts in their legislation were identified: 1) consolidation at the legislative level of constructions of both typical and exemplary contracts (Moldova); 2) enshrining at the legislative level only the design of exemplary contracts (Armenia, Uzbekistan); 3) enshrining at the legislative level only the design of typical contracts (Lithuania); 4) non-consolidation at the legislative level of constructions of typical and exemplary contracts (Georgia, Azerbaijan).

In the second section *«Concept and legal characteristics of a model contract»* the author's definition of the concept of an exemplary contract is proposed, its legal characteristics and demarcation from the design of a typical contract are carried out. An attempt was made to pose and solve the scientific problem of establishing the true legal nature of the exemplary contract. It was established that the existing scientific and practical problem is caused by two key factors: 1) the declaration of the advisory nature of the exemplary contract and, accordingly, its convergence with

the category of civil law contract; 2) simultaneous granting of an exemplary contract, along with a recommendation, also a mandatory character, which, in turn, blurs the boundaries between the categories «typical contract» and «exemplary contract» and gives the latter the characteristics of a specific normative legal act, which traditionally in in civil studies, it is considered a typical rather than an exemplary contract. It is argued that the key factor in the possibility or impossibility of qualifying a exemplary contract as a normative act is not its recommendatory nature, but rather its actual focus on an undefined circle of persons who could potentially regulate contractual relations by applying the content of one or another exemplary contract recommended by a state body authority or local self-government body. At the same time, the peculiarity of the legal nature of the exemplary contract is reflected in the fact that, despite its advisory nature declared in the legislative norms, the exemplary contract may also contain mandatory, unchangeable conditions, which in any case must be agreed upon by the parties when concluding a civil law contract exactly in the wording in which they are approved by the governing bodies.

The content of the exemplary contract is a set of voluntary (initiative) and mandatory conditions developed and approved by authorized state authorities and local self-government bodies for their use by subjects of civil-law relations when concluding contracts with a guarantee of the possibility of their adjustment, including by changing, supplementing and/or excluding the conditions, unless otherwise provided by regulatory and legal acts. It has been established that the process of forming the content of an exemplary contract is characterized by a two-level structure. The primary level of forming the content of an exemplary contract is its development and approval by a competent subject of authority. At the second level, it refers to the formation of contractual conditions directly by the parties using the content of the exemplary contract developed and approved by the subjects of authority.

The author's vision of solving the scientific problem of distinguishing exemplary and typical contracts based on the criterion of the obligation to use them is proposed. It was established that the use of the design of a typical contract when

concluding legally defined contracts is mandatory and is accompanied by the impossibility of making any changes to its content, except for the specification of conditions; instead, the use of an exemplary contract by subjects of civil-law relations has a recommendatory nature, and therefore is traditionally considered their right, not their obligation. The key in distinguishing typical and exemplary contracts is the endowment of the latter with a higher level of discretion compared to a typical contract and greater opportunities for the parties to implement the principle of freedom of contract in terms of independently agreed formation of contract terms when using an exemplary contract.

In the third section *«Dynamics of legal relations arising from an exemplary contract»*, attention is focused on clarifying the procedural points of concluding civil law contracts based on exemplary contracts, the specifics of implementation, changes, and termination of such contracts. It has been established that the current legislation provides for two ways of concluding a contract within the framework of the general procedure, which can be conventionally called: a) complicated; b) simplified. The legislative ban on concluding a contract on the basis of an exemplary, simplified method, i.e. by exchanging letters, faxes, telegrams, telephone messages, etc., has been criticized, especially against the background of the tendency to increase the level of use of modern information and communication technologies in civil circulation. The possibility of concluding civil-law contracts on the basis of exemplary ones in electronic form as a single document signed by the parties is substantiated. It has been established the possibility of concluding civil law contracts on the basis of exemplary ones not only in general, but also in a special manner on a competitive basis, which is caused primarily by the participation in such contractual legal relations of subjects of power and the need to ensure public interests. A feature of the process of concluding a contract based on an exemplary one in a competitive way is an announcement by the auction organizer (customer) about the competition, which should be considered an invitation to make an offer for the conclusion of the contract, which precedes the stage of the offer; instead, an offer

will be considered an offer in open tenders to conclude a contract based on an exemplary contract on certain conditions determined by them.

Peculiarities of the execution of civil law contracts concluded on the basis of exemplary ones are highlighted. The specifics of the performance of a contract concluded on the basis of an exemplary one are explained by: 1) the specifics of the areas of application of certain contractual constructions; 2) the predominance of public interest in them and the need to ensure it; 3) provision of services to a significant number of consumers (in particular, those services whose providers have a monopoly position on the market). The formation of the mode of performance of contracts concluded on the basis of exemplary ones, which includes the subject matter, terms, method of performance of contractual obligations, rights and obligations of the parties, etc., is carried out not directly by the parties to the contractual obligation, but by the state in the form of bodies authorized to develop and approve exemplary contracts in certain spheres of public relations.

It was concluded that at the stage of concluding a civil law contract, changing the terms of the exemplary contract approved by the subject of authority is possible with the mutual consent of the potential parties to the contract. In the absence of such consent, the terms of the exemplary contract shall be applied in the version approved by the relevant regulatory act. In addition, taking into account the content of para. 2 Part 3 of Art. 6 of the Civil Code of Ukraine, a change in the terms of an exemplary contract is allowed in the absence of indications of their unalterable nature in the norms of the current legislation. It is established that if the contract is concluded on the basis of an exemplary, as a general rule, the parties have the right to adjust all the conditions of the exemplary contract or supplement its content with new ones, if there are no indications of their unalterable nature in the provisions of the current legislation.

On the basis of the conclusions drawn, practical recommendations were formulated for the improvement of the current legislation and judicial practice in the field of conclusion and execution of civil law contracts on the basis of exemplary ones.

Keywords: contract, exemplary contract, typical contract, typical terms and conditions, standard terms and conditions, conclusion of a contract, performance of a contract, amendment of a contract, cancel of a contract, termination of a contract, invalidity of a contract, transaction, contractual obligation, creditor, debtor.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Abramchuk Dmytro. Experience of using the construction of the example agreement in German Civil Legislation. Visegrad Journal on Human Rights. 2022. № 1. P. 7–11.

2. Абрамчук Д. В. Становлення та розвиток конструкції примірного договору у вітчизняному цивільному праві. Нове українське право. 2021. Вип. 6. С. 9–15.

3. Абрамчук Д. В. Правова природа примірного договору. Нове українське право. 2022. Вип. 2. С. 204–210.

4. Абрамчук Д. В. Особливості розмежування примірних та типових договорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8. С. 92–95.

5. Абрамчук Д. В. Специфіка виконання цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 109–112.

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

1. Абрамчук Д. В. Досвід використання конструкцій типових та примірних договорів у цивільному законодавстві республіки Молдова. Доктрина приватного права: традиції та сучасність: матеріали XX наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 4 лют. 2022 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права № 1, Каф. цивіл. права № 2; Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивіл.-прав. дисциплін; Харків. обл. осередок Всеукр. гром. орг. «Асоц. цивілістів України» Харків: Право, 2022. С. 405–409.

2. Абрамчук Д. В. Особливості коригування змісту примірного договору. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учас-ників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня на-родження О. А. Пушкіна (м. Харків,

20 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 267–269.

3. Абрамчук Д. В. Зміна окремих умов примірного договору на етапі укладення цивільно-правового договору. Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення : збірник матеріалів науково-практичного семінару для молодих вчених, аспірантів і студентів. (м. Київ, 23 вересня 2022 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2022. С. 38–41.

4. Абрамчук Д. В. Способи укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору. Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування: матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 264–267.

5. Абрамчук Д. В. Особливості зміни цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 242–245.

ЗМІСТ

ВСТУП……17

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПРИМІРНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ ……..26

1.1. Історико-правові особливості становлення і розвитку конструкції примірного договору в Україні…….26

1.2. Вітчизняний та міжнародно-правовий досвід окремих країн із застосування конструкції примірного договору у регулюванні приватноправових відносин …….53

Висновки до першого розділу……77

РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ І ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИМІРНОГО ДОГОВОРУ…….82

2.1. Поняття і правова природа примірного договору…….82

2.2. Особливості змісту та формування умов примірного договору…..103

2.3. Відмежування примірного договору від конструкції типового договору ……..……123

Висновки до другого розділу ……...……140

РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ПРИМІРНОГО ДОГОВОРУ……...……145

3.1. Особливості укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору……...145

3.2. Виконання, зміна та припинення цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору……165

Висновки до третього розділу……...189

ВИСНОВКИ…….194

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….204

ДОДАТКИ ……225

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження зумовлено об'єктивною потребою в докорінному перегляді нормативних підходів до правового регулювання приватноправових відносин на тлі вимушеного переведення вітчизняної економіки на воєнну та післявоєнну моделі, а також зважаючи на активізацію євроінтеграційних процесів. Варто зауважити, що свого оновлення потребують загальні положення про цивільно-правовий договір, який є одним із найбільш важливих регуляторів цивільних відносин та ефективним інструментом охорони і захисту суб'єктивних цивільних прав його учасників.

Функції і цінність договору як основного регулятора цивільно-правових відносин розкриваються через закріплений у п. 3 ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) принцип свободи договору [1]. Цей фундаментальний принцип цивільного права забезпечує учасникам приватноправових відносин можливість вільно, на власний розсуд укладати договір, обирати контрагентів та визначати умови договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог добросовісності, розумності та справедливості. Водночас у чинному законодавстві України закріплені норми, які обмежують його дію. Це, зокрема, норми, присвячені правовому регулюванню відносин із укладення цивільно-правових договорів на основі типових і примірних, основне призначення яких зводиться до того, що вони визначають необхідну або бажану з точки зору держави модель договірного зобов'язання, а також спрощують процес узгодження договірних умов. І в той час, як модель типового договору знаходить своє правове закріплення на рівні ЦК України (ст. 630, ст. 637, ст. 787, ст. 1111 та ін.), відносини щодо укладення примірних договорів залишаються поза межами цивільно-правового регулювання. Зазначене обумовлює особливий науковий інтерес до цієї договірної конструкції, особливо з урахуванням реєстрації у Верховній Раді України проєкту закону № 6013 від 09.09.2021 р. «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у

перехідний період», що передбачає скасування Господарського кодексу України.

Цілком очевидним є той факт, що в умовах адаптації вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу, примірний договір може сприйматися як атавізм планових договорів, що отримали значне поширення у період існування УРСР. Водночас чимала практика застосування конструкції примірних договорів з метою правового упорядкування договірних відносин у різних сферах цивільного обігу свідчить про об'єктивну необхідність модернізації примірних договорів, а також розробки для них найбільш оптимальної конструкції, що відповідає потребам ліберального приватного права.

Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних правознавців, зокрема: О. А. Беляневич, С. М. Бервено, Т. В. Боднар, С. О. Бородовського, Д. П. Вівчарук, М. М. Великанової, Н. Ю. Голубєвої, А. Б. Гриняка, І. О. Дзери, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, Ю. М. Жорнокуя, Я. Р. Кицика, В. М. Коссака, О. О. Кота, О. В. Кохановської, Н. С. Кузнєцової, І. С. Лукасевич-Крутник, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Н.С. Марценко, В. П. Маслова, Н. В. Міловської, В. Г. Олюхи, Ю. Д. Притики, Т. О. Родоман, І. О. Ромащенка, М. М. Сібільова, В. М. Сломи, С. О. Погрібного, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Н. В. Федорченко, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишки та інших.

Разом із тим слід зауважити, що у межах вітчизняної цивілістичної доктрини практично відсутні наукові праці, присвячені вивченню особливостей цієї договірної конструкції, визначенню її місця у системі цивільно-правових договорів, а також відмежуванню примірних договорів від суміжних договірних конструкцій. Зазначені обставини надають обраній тематиці актуальність, а дисертаційному дослідженню – науково-практичну значимість і новизну.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної

роботи кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (номер державної реєстрації – 0118U003550).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у формуванні нових теоретичних положень щодо концепції примірного договору та вироблення на цій основі наукових висновків, спрямованих на розвиток доктрини цивільного права, удосконалення цивільного законодавства та узагальнення судової практики.

Мета дослідження зумовлює необхідність вирішення таких *завдань:*

– дослідити генезу та виокремити етапи становлення і розвитку конструкції примірного договору в Україні;

– з'ясувати особливості правового регулювання відносин з використанням примірного договору за законодавством окремих зарубіжних країн;

– запропонувати авторське визначення поняття і охарактеризувати правову природу примірного договору;

– виявити проблеми формування змісту та закріплення умов примірного договору;

– здійснити відмежування примірного договору від конструкції типового договору;

– визначити особливості укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору;

– встановити особливості виконання, зміни та припинення дії цивільно-правових договорів, укладених на основі примірних;

– розробити теоретичні пропозиції та практичні рекомендації щодо удосконалення діючого законодавства у сфері укладення та виконання цивільно-правових договорів на основі примірних.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають внаслідок укладення та виконання цивільно-правових договорів на основі примірних.

Предметом дослідження є положення примірних договорів, норми вітчизняного та іноземного законодавства, що регулюють правовідносини, які виникають у сфері укладення договорів на основі примірних, наукові праці з тематики дисертаційного дослідження, матеріали судової практики у цій сфері.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети і поставлених завдань у процесі дослідження використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, за допомогою *історичного методу* вдалося з'ясувати основні передумови та етапи становлення і розвитку законодавчих підходів до правового закріплення моделі примірного договору (*підрозділ 1.1*). З використанням *діалектичного методу* пізнання розкрито сутність таких понять, як примірний договір, типовий договір, зміст примірного договору, укладення примірного договору, виконання примірного договору тощо (*підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2*). *Порівняльно-правовий метод* використано при аналізі зарубіжних законодавчих підходів до правового регулювання відносин із використання примірних договорів, а також при відмежуванні моделі примірного договору від типового договору (*підрозділи 1.2, 2.3*). Застосування *формально-логічних методів*, зокрема *методу аналізу та синтезу*, сприяло дослідженню та виявленню особливостей динаміки відносин, що опосередковуються використанням моделі примірного договору (*розділ 3*). *Метод моделювання* використано для формулювання відповідних пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України та практики його застосування у сфері договірних відносин.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням конструкції примірного договору в Україні. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в таких основних наукових положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

1) запропоновано визначення поняття примірного договору як особливого нормативного акту, що приймається спеціально уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою розроблення та

рекомендування договірної моделі впорядкування однотипних приватноправових відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб, із забезпеченою для сторін майбутнього договірного правовідношення можливістю коригування окремих його умов;

2) доведено притаманність правовій природі примірного договору дуального характеру, що відображається у: 1) характеристиці останнього як особливого нормативно-правового акта з відповідними ознаками (офіційний характер; розроблення та прийняття уповноваженими органами державної влади чи органами місцевого самоврядування; спрямованість на невизначене коло суб'єктів; наявність умов як рекомендаційного, так і обов'язкового характеру тощо); 2) притаманності йому ознак цивільно-правового договору (породження юридично значущих наслідків; формування змісту шляхом переважно вільного волевиявлення сторін; опосередковування виникнення цивільного правовідношення; наділення домовленості певною формою тощо);

3) обґрунтовано доцільність розширення закріпленого законодавчо переліку суб'єктів рекомендування примірних договорів (Кабінет Міністрів України та інші органи державної влади) також органами місцевого самоврядування як самостійними суб'єктами затвердження їх змісту;

4) встановлено недосконалість закріпленого у ч. 4 ст. 179 Господарського кодексу України (далі – ГК України) підходу щодо використання терміну «окремі умови» у контексті встановлення меж свободи потенційних контрагентів як такого, що суттєво ускладнює розуміння, які саме умови сторони вправі змінити за взаємною згодою. Запропоновано питання про межі свободи контрагентів щодо зміни умов цивільно-правового договору, укладеного на основі примірного, вирішувати з урахуванням наявності чи відсутності вказівок на незмінюваний характер умов безпосередньо у змісті примірного договору або в нормативно-правових актах;

5) запропоновано з метою уникнення випадків хибного ототожнення понять «типовий договір» і «типові умови» запозичити досвід європейських держав у частині заміни терміну «типові умови» терміном «стандартні умови», що в цілому

відповідає розумінню таких умов як будь-яких заздалегідь сформульованих, призначених для багаторазового використання, які одна сторона встановлює для іншої сторони при укладанні договору, і внести відповідні зміни до ст. 630 ЦК України, а також до усіх інших статей, у яких вжито термін «типові умови»;

6) доведено, що процес формування змісту примірного договору характеризується дворівневою структурою. Первинним рівнем є його розробка та затвердження компетентним суб'єктом владних повноважень, внаслідок чого вибудовується змістовий каркас примірного договору. На другому (похідному) рівні відбувається формування договірних умов безпосередньо сторонами із використанням змісту примірного договору, розробленого та затвердженого суб'єктами владних повноважень.

Удосконалено:

7) диференціацію способів формування змісту цивільно-правового договору за критерієм рівня свободи волевиявлення на ті, що: 1) формуються на основі вільного волевиявлення (сторони вільно формують зміст договору); 2) формуються на основі примірного договору (сторони вправі за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст); 3) формуються на основі типового договору (сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови); 4) формуються на основі договору приєднання (сторона, що приєднується не вправі наполягати на зміні змісту договору);

8) розуміння змісту примірного договору як сукупності добровільних (ініціативних) та обов'язкових умов, що розробляються і затверджуються уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування для використання їх суб'єктами цивільно-правових відносин при укладенні договорів із гарантуванням можливості щодо їх коригування, у тому числі шляхом зміни, доповнення та/або виключення умов, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами;

9) обґрунтування висновку, що оскільки договори, вчинені в електронній формі, за юридичною силою прирівнюються до договорів, укладених письмово, та породжують аналогічні за змістом та структурою правовідносини, то й укладення цивільно-правового договору на основі примірного в електронній формі є можливим з урахуванням тотожності правових наслідків укладення договорів у письмовій та електронній формах.

Набуло подальшого розвитку:

10) висновок про притаманність законодавствам країн-членів ЄС наступної специфіки правового регулювання відносин із застосування примірних договорів: 1) створення деталізованої нормативної бази для можливості застосування конструкції примірних договорів; 2) уніфіковане розуміння концепції примірних договорів, яке полягає у сприйнятті їх як договорів приєднання, орієнтованих на встановлення значної кількості однакових або максимально схожих за змістом договірних правовідносин; 3) мінімізація втручання держави у сферу правовідносин, опосередковуваних примірними договорами, що забезпечується наданням ролі їх розробників безпосередньо учасникам цивільних правовідносин, а не суб'єктам владних повноважень; 4) створення достатніх гарантій захисту прав економічно слабшої сторони у договорі шляхом встановлення низки вимог до формулювання та опублікування умов примірних договорів під загрозою їх нікчемності та накладення на їх розробників штрафів;

11) обґрунтування висновку, що нормотворчість у частині затвердження типових договорів у цілому повинна бути зведена до мінімуму з обов'язковою обґрунтованістю необхідності використання типових договорів у межах цивільно-правового регулювання як виняткового інструменту державного впливу. Альтернативою типовим договорам може стати затвердження примірних договорів як специфічних нормативно-правових актів, що характеризуються значно вищим рівнем свободи суб'єктів у визначенні їх змісту та врегулюванні цивільно-правових відносин на власний розсуд;

12) аргументація висновку, що у випадку відсутності законодавчо визначеного застереження про обов'язковий характер дії умов примірного договору діє презумпція їх необов'язковості, зважаючи, що сторони в договорі обмежені у відступі від положень актів цивільного законодавства лише у виняткових випадках, коли в цих актах прямо вказано про це.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

– *у нормотворчій діяльності* – для удосконалення законодавства в частині застосування конструкції примірного договору при укладанні, зміні, припиненні цивільно-правових договорів;

– *у науково-дослідній сфері* – як методологічне підґрунтя для подальших науково-теоретичних досліджень правової природи примірних договорів;

– *у правозастосовчій діяльності* – при безпосередньому застосуванні конструкції примірного договору на стадіях укладення та виконання цивільно-правових договорів;

– *у навчальному процесі* – під час викладання дисциплін «Цивільне право України» «Договірне право», а також при підготовці відповідної навчально-методичної літератури.

Результати дисертаційного дослідження використовуються при викладанні цивілістичних дисциплін у навчальному процесі закладів вищої освіти, зокрема, Західноукраїнського національного університету (акт впровадження від 28 листопада 2023 р. № 126-29/2473), Київського університету туризму, економіки і права (акт впровадження від 26 травня 2023 р. № 10.01.23/б), а також при вдосконаленні цивільного законодавства в сфері правового регулювання договірних відносин (акт впровадження Комітету з питань правової політики Верховної Ради України від 8 грудня 2023 р. № 04-26/17-2023/271060 (1406053)).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Західноукраїнського національного університету та були апробовані у виступах на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: XX науково-практичній конференції «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (присвяченій 100-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова) (м. Харків, 04 лютого 2022 р.); науково-практичній конференції «Проблеми цивільного права та процесу», присвяченій 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 травня 2022 р.); науково-практичному семінарі для молодих вчених, аспірантів та студентів «Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення» (м. Київ, 23 вересня 2022 р.); XXI науково-практичній конференції «Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування» (м. Харків, 17 лютого 2023 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Київ, 18 травня 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи – 233 сторінки. Список використаних джерел міститься на 20 сторінках (186 найменувань).

РОЗДІЛ 1
ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПРИМІРНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

1.1 Історико-правові особливості становлення і розвитку конструкції примірного договору

Як відомо, конструкція примірного договору знаходить своє нормативне закріплення у чинному законодавстві України, проте положень, присвячених юридичній деталізації його природи, є об'єктивно недостатньою для усвідомлення і сприйняття примірного договору як абсолютно унікального інструменту правового впорядкування цивільних правовідносин. Не сприяє розумінню його сутності й відсутність комплексних фундаментальних наукових праць, присвячених вивченню специфіки примірних договорів в Україні. Ці фактори у комплексі зумовлюють нагальну потребу в проведенні теоретико-правового дослідження природи примірного договору та його кваліфікуючих ознак, яке, на нашу думку, слід розпочати з визначення історико-правових особливостей становлення і розвитку конструкції примірного договору.

Варто зазначити, в українських тлумачних словниках слово «примірний» відсутнє. Відсутність вітчизняного тлумачення слова «примірний» не видається дивним, оскільки внаслідок багаторічного перебування України у складі Радянського Союзу в умовах русифікації чимало термінів, у тому числі юридичних, так і не знайшли своїх аналогів в українській мові і були скальковані до текстів вітчизняних нормативно-правових актів з російської мови. Отже, з урахуванням вищезазначеного тлумачення в найбільш загальних рисах примірний договір є зразком тієї чи іншої договірної конструкції, який вказує на приблизні та бажані умови, з приводу яких сторони повинні досягнути взаємної згоди при укладенні договору.

Легальне визначення дефініції примірного договору в межах вітчизняного законодавства міститься в ч. 4 ст. 179 ГК України, згідно з якою примірний договір є договором, «рекомендованим органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст» [2]. Як з цього приводу наголошує А. Б. Гриняк, за своєю нормативно-правовою природою примірні договори містять примірний перелік певних умов, які мають міститися в окремих договорах цивільно-правового характеру, що відповідно потрібно відтворювати в окремих договорах, за умови, що основним договором сторони погодили ті обставини, які надають їм можливість уточнити умови взаємних зобов'язань у процесі виконання зазначених робіт. Наприклад, Модельний Цивільний кодекс країн СНД 1993 р. визначав юридичну природу примірних умов договору шляхом закріплення положення (ст. 422), за яким в договорі може бути передбачено, що окремі його умови визначаються примірними умовами, котрі розробляються для договорів відповідного виду. Примірні умови можуть бути викладені у формі примірного договору або іншого документа, що містить ці умови [3].

Із вказаного прослідковується специфічна риса примірних договорів, яка полягає у тому, що, незважаючи на рекомендаційний характер їх змісту, шляхом розроблення і затвердження органами управління примірного договору у тій чи іншій сфері суспільних відносин відбувається безпосередній вплив із боку суб'єктів владних повноважень на процес волевиявлення сторін договору при формуванні його умов, що, у свою чергу, дозволяє стверджувати про певне обмеження одного з основоположних принципів цивільного права – принципу свободи договору. За специфікою порядку формування договірних умов примірні договори мають деякі спільні риси з типовими договорами та договорами приєднання, з огляду на що нормативне закріплення цих договірних конструкцій здійснюється законодавцем у межах однієї правової норми ГК України (ч. 4 ст. 179).

Вітчизняна дослідниця правової природи типових договорів Д. П. Вівчарук зазначає, що вони почали формуватись ще у цивільному праві країн Стародавнього Світу. Зокрема, договори у Стародавньому Вавилоні укладались в усній або письмовій формі обов'язково при свідках. Проте переважала письмова форма укладення договорів; при укладанні окремих угод вимагалося ще й проголошення клятви, яка підкріплювала непорушність угоди. Свідки хоча й не ставили підписів на угоді, проте їх імена, як і ім'я писця, зазначалися у тексті угоди. Сторони скріплювали укладену угоду своїми печатками або підписами. Проте в цьому випадку договір укладався сторонами виключно за узгодженням його умов, що не притаманно сьогоднішнім типовим договорам. Із цього вчена робить висновок, що типовість договорів Стародавнього Світу виражалась через такі особливості: 1) домінування письмової форми; 2) наявність свідків та включення відомостей про них та відомостей про писця у змісті угоди; 3) наявність клятви [4, с. 11]. Водночас, на нашу думку, вказана позиція заслуговує на об'єктивну критику з огляду на те, що характеру типовості чи примірності договору надає не форма чи усталений процедурний порядок його укладення, інакше кожен цивільно-правовий договір можна було б кваліфікувати як типовий або примірний. Ключовим у вирішенні питання про примірний характер договору є наявність чи відсутність санкціонованого впливу з боку держави на формування його змісту, зумовленого необхідністю створення бажаної моделі того чи іншого договірного зобов'язання.

На нашу думку, дослідження історико-правових особливостей становлення і розвитку конструкції примірного договору слід розпочати з періоду існування Римської імперії та, зокрема, розвитку римського права, оскільки саме вплив римського права став визначальним для розвитку усіх без винятку правових систем сучасності. Це зумовлено насамперед тим, що, як зазначали науковці, «римське договірне право – перше всесвітнє право суспільства товаровиробників, яке з його неперевершеною за точністю розробкою всіх істотних правових відносин простих товаровласників

(покупець і продавець, кредитор і боржник, договір, зобов'язання тощо) досягло досконалості» [5, с. 34].

В цілому слід констатувати, що історія уявлень про примірні договори не є настільки багатою, як історія інших цивільно-правових договірних конструкцій. Водночас дослідження історико-правових питань, пов'язаних із виникненням та розвитком примірного договору, дозволяє припустити існування домовленостей, наділених його ознаками, у період розвитку саме римського права.

Загалом дослідники зазначають, що раннє римське договірне право (VI ст. до н.е. – II ст. н.е.) відрізнялося обтяжливим формалізмом, який послаблювався в міру розвитку договірних відносин. Разом з тим навіть в розвиненому римському праві далеко не будь-яка домовленість, що не суперечила закону, визнавалася договором. Для визнання тієї чи іншої домовленості договором вимагалося «дотримання встановлених формальностей, без яких правові наслідки не наступали» [6]. Як вказував І. Б. Новицький, пояснення надмірному формалізму при укладенні договорів у ранньому римському праві можна знайти тільки в особливостях соціально-економічного ладу найдавнішого періоду Римської держави. Простота господарського життя давньореспубліканського Риму, існування натуральної форми господарства, низький рівень розвитку мінових відносин – зазначені обставини призводили до відчуття незручності формалізму в повсякденному житті. Для кожного окремого господарства вступ у договірні відносини був порівняно рідкісним явищем, «своєрідною подією в житті, і тому можна було витратити час на виконання необхідних формальностей. Таким чином, дотримання форми не було в той час надмірно обтяжливим, а між тим позитивні сторони формалізму – визначеність змісту, зовнішнє вираження остаточного укладання угоди, чіткість встановлюваних відносини, зручність доказування спірних фактів тощо – були дуже істотні. У малорозвиненому господарському житті, в малорозвиненому праві формальні вимоги укладення

договорів були засобом попередити поспішність і необдуманість вчинення такого виду юридичних актів» [7].

Поряд з контрактами у римському праві мали місце й пакти – неформальні угоди, тобто саме ті, появу яких зумовлювало ділове життя за межами кола контрактів. Як зазначав О. А. Підопригора, вони не користувалися позовним захистом, не мали юридичного значення, грунтувались на совісті, моралі, однак не на праві. Невиконання пакту не тягнуло юридичної відповідальності. Однак з розвитком ремесел, торгівлі, сільського господарства цивільний обіг не міг уже задовольнятися замкнутим переліком контрактів. «Нові відносини вимагали нових договірних форм. Римляни змушені були визнати за деякими пактами силу контрактів, надавши їм позовний захист» [8].

Тобто, як вбачається із вищевказаного, ранній період розвитку договірних правовідносин у римському праві характеризувався надмірним формалізмом, зумовленим законодавчо закріпленими вимогами щодо необхідності надання цивільним договорам відповідної форми під загрозою непородження ними жодних юридичних наслідків та позбавлення його сторін процесуально-правового захисту у разі порушення їх прав. При цьому під формалізмом у контексті розвитку римського договірного права слід розуміти необхідність не лише дотримання письмової форми договору, яка знайшла своє правове закріплення дещо пізніше, а й виконання майбутніми контрагентами відповідних дій, що виражали їхнє волевиявлення на укладення того чи іншого цивільного договору. Наголосимо, що формалізовний процес укладення договорів у ранньому римському праві свідчив радше про обрядово-звичаєвий характер побудови тогочасних цивільних, у тому числі договірних, відносин, аніж про типовість чи примірність договірних конструкцій у сучасному законодавчому розумінні цих понять. Однак разом із тим вимоги, що лежали в основі формалізму договірного римського права, були типовими (однаковими) в залежності від виду договору, що укладався контрагентами.

Як свідчать джерела, загалом давньореспубліканському римському праву були відомі три основних типи зобов'язальних договорів: 1) угода, що здійснювалась у формі складного обряду (nexum); 2) усний договір (стипуляція); 3) письмовий (літеральний) договір. Нексум був формалізованим договором найдавнішого права, який застосовувався для встановлення примітивних кредитних відносин, за яким кредитори видавали грошовий або натуральний кредит боржникам з тим, щоб останні у визначений строк виконали цю або будь-яку іншу обіцяну дію на вимогу кредитора.

На зміну нексуму прийшла стипуляція (stipulatio) як форма вербальних (усних) договорів. Дослідники стипуляції як невербальної форми укладення цивільно-правових договорів у римському праві зазначають, що існували доволі жорсткі вимоги щодо слів, вимовлених кредитором і боржником. Питання кредитора (interrogatio) і відповідь боржника (sponsio) повинні були збігатися за змістом. На питання «Зобов'язуєшся (spondes)?» слід було відповідати «Зобов'язуюсь (spondeo)», «Даси (dabis)? – Дам (dabo)», «Чи обіцяєш (promittis)? – Обіцяю (promitto)», «Чи відповідаєш своєю честю (fideo tvae erit)? – Відповідаю своєю честю (fideo meae erit)» [9, с. 87]. Водночас у стипуляції, як вказує Є. О. Харитонов, «не визначалася близька мета, не була чітко визначена матеріальна основа, з якої виникало б зобов'язання. Із поставленого кредитором запитання і відповіді боржника не було зрозумілим, за що боржник обіцяв дати гроші: за куплену річ, виконану роботу чи це була позика. Тобто, зобов'язання за стипуляцією було абстрактним» [10, с. 96–97].

Із вказаного можна зробити декілька проміжних висновків. Зокрема, на ранньому етапі розвитку римського договірного права значного поширення набули два основні типи договорів цивільно-правового характеру, які відрізнялись між собою визначеними на нормативному рівні особливими порядками їх укладення. Перший із них – нексум – укладався шляхом вчинення боржником і кредитором обов'язкових конклюдентних дій, а другий – стипуляція – за допомогою чіткого вимовлення майбутніми контрагентами усталеної словесної формули запитань та відповідей,

найменший відступ від якої мав наслідком неукладеність договору та відповідно непородження ним жодних юридичних наслідків. Вказане, на нашу думку, ще не дозволяє із впевненістю стверджувати про існування історичних прообразів типових чи примірних договорів на ранньому етапі розвитку римського права, однак з урахуванням того, що при тогочасному регулюванні договірних правовідносин пріоритетним було питання не змісту договору, а необхідності суворого дотримання обрядово-звичаєвого порядку його укладення, вважаємо, що є достатньо підстав для висновку про зародження у давньому римському договірному праві ознак примірності договорів цивільно-правового характеру, властивих процедурі їх укладення.

Ще одним різновидом історичних типів договорів у римському праві був так званий літеральний, або письмовий, контракт. Як свідчать джерела, вони з'явилися пізніше інших вищезазначених форм (близько II століття до н.е.). Більш пізня поява літеральної форми пояснюється тим, що для її поширення в суспільстві необхідним був досить високий рівень грамотності населення [11, с. 60]. Перші літеральні договори були наслідком наростаючих економічних потреб Риму після виникнення латифундій і потужного розвитку торгівлі.

В юридичній літературі відзначається неможливість для сторін посилатися на намір закласти в договір зовсім не той зміст, який випливав із буквального його змісту. Так само «заборонено було посилатися ні на які обставини, які роблять несправедливою вимогу, якщо вона була пред'явлена іншою стороною в повній відповідності з точним текстом договору. Навіть пізніше, з появою формулярного процесу, тільки в тому випадку, якщо на прохання відповідача претор включав в формулу позову спеціальну ексцепцію, в якій прямо вказувалися згадані обставини, суддя (при розгляді спорів за такими договорами) брав їх до уваги. Строго формально вирішувалося щодо negotia stricti iuris питання, чи укладений договір чи ні; так само формально, за буквою договору, визначався і його зміст; в цьому вигляді договір підлягав виконанню» [7]. Як писав з цього приводу Квінт Муцій Сцевола: «Іноді більше значення має написаний текст, аніж намір сторін» [12].

Отже, як вбачається із вказаного, визначальною ознакою договорів суворого права було те, що при тлумаченні такого договору основне значення надавалося не дійсним намірам сторін договору, а навпаки, виключно букві закону і договору. При цьому жодна зі сторін не вправі була посилатися на те, що вона при укладенні договору намагалась надати його умовам іншого змісту, ніж той, який випливав із буквального тексту договору. Таким чином, є підстави стверджувати, що надмірний формалізм, який у докласичний період розвитку римського права пронизував усі сфери правового регулювання суспільних відносин, знайшов своє втілення і в концепції літеральних (письмових) договорів цивільно-правового характеру, що проявлялося у розробленні, затвердженні на нормативному рівні текстів таких договорів та у встановленні законодавчої вимоги щодо відповідності змісту цивільно-правових договорів цим текстам. Вказане, на нашу думку, дозволяє зробити висновок, що договори суворого права, які характеризувалися імперативним підходом щодо формулювання змісту цивільно-правових договорів та відсутністю свободи вибору потенційними контрагентами його умов, стали першими історичними прототипами зразкових договорів. При цьому з урахуванням тогочасної необхідності чіткого та обов'язкового дотримання букви закону в частині викладення умов договори суворого права носили радше типовий, аніж примірний характер, у сучасному розумінні цих понять.

Разом із тим з подальшим розвитком економіки, зі зміною зумовлених динамікою виробничих відносин старий культ слова почав втрачати свої домінуючі позиції. Спочатку при тлумаченні закону члени суспільства перестали сліпо і формально дотримуватися букви закону, а згодом – почали заглиблюватися в його зміст. Ці зміни торкнулися й сфери договірних правовідносин, учасники яких стали сприймати букву як засіб висловити думку і відповідно почали виходити не тільки з того, що сказано (quod dictum est), але й з того, на що була спрямована воля осіб, буквально – «що зроблено» (quod actum est). Римські юристи в таких випадках стверджували, що «договір тлумачиться по добрій совісті: звідси і самі договори, які десятиліттями

допускали таке тлумачення, почали називатися «negotia bonae fidei», а позови, що з них виникали – «actiones bonae fidei»» [7].

У подальшому, в період Середньовіччя (V–XIV ст.) розвиток договірного права у континентальній Європі відбувався на основі інкорпорації римського права у правопорядки європейських держав. Особливістю розвитку цивільного, у тому числі договірного, середньовічного права було те, що раннє Середньовіччя практично не використовує класичне римське право у тому вигляді, в якому воно постане перед глосаторами у XII ст. Незважаючи на відому юридичну досконалість формул, які містилися в Дигестах Юстиніана, набагато більш вагомими джерелами права того часу стали Святе Писання і Святе Передання, що за багатьма аспектами розходилися з тим загальним підходом, який було вироблено в римській юриспруденції. Насамперед, це стосувалося самого концепту зобов'язання, що лежить в основі поняття договору. На відміну від римської юриспруденції, яка не визнавала юридичної сили навіть за всіма типами договорів, католицьке канонічне право базувалося на принципі непорушності обіцянки і гріховності обману. Це зумовило своєрідну зміну парадигми в розумінні договору, внаслідок чого аж до початку XII ст. договори сприймаються переважно в площині морально-етичних настанов католицької церкви [13].

В період раннього Середньовіччя зобов'язання із контрактів неодмінно супроводжувалися формальностями. Формули були зразками договорів та інших офіційних документів. Відповідно розвиток договірного права Середньовіччя, починаючи від раннього періоду і аж до XII ст., також будувався на засадах формалізму і практично повної відсутності свободи договору. Зокрема, порядок укладення договору цивільно-правового характеру супроводжувався необхідністю дотримання контрагентами чітких і достатньо суворих процесуальних правил оформлення договірних правовідносин з обов'язковим наданням їм встановленої законом форми, що, у свою чергу, також свідчить про наділення тогочасних договорів ознаками

зразковості, яка, між тим, поступово видозмінювалась у силу впливу на суспільне життя церковних канонів і, відповідно, парадигм канонічного права.

В цілому варто зауважити, що найбільш важливі постулати канонічного договірного права, що визначили подальший розвиток цивілістичної теорії договору, зводились до юридичного обґрунтування обов'язкового характеру всіх правомірних угод і до визначення їх правових підстав. Важливо зауважити, що отці церкви, як і християнська релігія в цілому, негативно ставилися до формалізму, у тому числі ритуального, і для них видавалося надлишковим вводити конструкцію обов'язковості договорів, якщо сам по собі договір – усього лише певним чином оформлена обіцянка (ця позиція іноді сповідується і сьогодні). Так само вони не бачили особливого сенсу і в тому, щоб на цій підставі розмежовувати контракти і пакти, якщо обидва вони базуються на обіцянці [13].

Таким чином, як зазначають дослідники, розвиток ідеї цивільного договору, що спостерігався в історичну епоху розвитку канонічного права Середньовіччя, полягав у тому, що каноністи фактично доповнили римське договірне право важливим принципом, згідно з яким навіть усні обіцянки, висловлені сторонами, вже самі по собі мали зобов'язальну силу совісті. «Порушення таких обіцянок уважалося гріхом. Як наслідок, під час подання позову, пов'язаного з виконанням договору, не могли слугувати виправданнями ті обставини, що договір, наприклад, не мав письмової форми або не був укладений під присягою» [14, с. 234].

Отже, як вбачається, період пізнього Середньовіччя був наділений низкою специфічних ознак, які стали визначальними для окреслення особливостей розвитку договірного права у частині надання договорам зразкового (примірного) характеру. Серед них: а) започаткування глосаторами процесу концептуального переосмислення основних положень римського договірного права, зокрема, необхідності поступової деформалізації договірного права; б) зміщення акценту з поняття «контракт» як типового договору, наділеного можливістю позовного захисту, на поняття «пакт» як

спільного найменування усіх договорів; в) надання неформальним угодам характеру цивільно-правового зобов'язання і забезпечення їх контрагентів правом позовного захисту. Усі ці фактори свідчать на користь висновку про послаблення нормативних вимог до оформлення договорів та надання тогочасним учасникам цивільних правовідносин більшої свободи договору в частині можливості укладати усні договори, які наділялися позовним захистом. Водночас ознаки примірного характеру цивільно-правових договорів зберігались упродовж усього періоду Середньовіччя, що проявлялося, зокрема, в необхідності відповідності договорів окремих видів заздалегідь встановленим формулам, а також дотриманні певних ритуалів.

Наступний етап бурхливого розвитку цивільного, у тому числі договірного, права розпочався з настанням епохи так званого Нового часу (сер. XV ст. – кінець XIX – початок XX ст.). Характерною особливістю тогочасного розвитку договірних правовідносин стало утвердження принципу pacta sunt servanda. Крім цього зазначений історичний період характеризується активними процесами кодифікації цивільного законодавства, що супроводжувались закріпленням на законодавчому рівні основних засад побудови договірних правовідносин (Баварський цивільний кодекс 1756 р., Прусське земське уложення 1794 р. тощо). Наведені кодифікаційні процеси в царині приватного права стали визначальними у правовій характеристиці підходів до закріплення концепції зразковості (примірності) цивільно-правових договорів періоду Нового часу, оскільки саме декларування на вищому законодавчому рівні свободи договору, що передбачала вільний вибір як форми, так і змісту договорів, а також позбавлення процесу укладення договорів ознак обрядовості, свідчить про остаточний відхід від надмірного формалізму у питанні регулювання договірних правовідносин і відповідно значне послаблення примірного характеру договірних конструкцій.

Аналогічний підхід підтримано законодавцем і в Цивільному кодексі Франції 1804 р. Так, основними принципами договірного права були свобода договору, рівноправність сторін договору, добровільність його укладення та

обов'язковість виконання. Принцип свободи договору був, як і принцип непорушності права власності, фундаментальним у системі цивільного права тогочасної Франції. У ст. 1134 Кодексу Наполеона зазначалося: «Правомірно укладені угоди стають правом для тих, хто їх уклав». По суті, це положення було передумовою для формування теорії про волі сторін, яка згодом набула популярності в Європі. Принцип свободи договору передбачав, що зміст договору міг бути довільним, крім тих випадків, коли його умови були суперечними із «суспільним порядком або добрими звичаями» [15].

За Німецьким цивільним уложенням 1896 р. основною формою виникнення зобов'язань також був договір, фундамент якого формував задекларований принцип свободи договірних зобов'язань сторін [16, с. 225]. Разом з тим, варто зауважити, що для окремих видів договорів передбачалася спеціальна форма укладення (з нотаріальними або судовими актами). Наприклад, спеціальна форма договору передбачена для договорів із землею, з нерухомістю, а також для т.зв. абстрактних зобов'язань. Характерна риса останніх – надання обіцянки про виконання певних зобов'язань та часта реалізація права їх переуступки [16, с. 225].

В Англії у XVIII – XIX ст. також почало формуватись нове договірне право. Зокрема, там існувало два основні види договорів: 1) формальні письмові договори з печатками сторін, які укладались за формою, що сформувалась у процесі договірної практики; 2) звичайні договори. Найпоширенішими були договори оренди, зокрема, «оренда з року в рік», яка укладалась за традиційною формою та могла бути розірвана тільки в кінці року, а також «оренда на розсуд», яка належала до числа звичайних договорів [4, с. 15].

Отже, з огляду на вказане можна виділити низку специфічних характеристик періоду Нового часу в контексті розвитку правового регулювання договірних відносин, серед яких: а) активні кодифікаційні процеси в європейських країнах, результатом яких стало прийняття цивільних кодексів, що містили концептуально інші у порівнянні з попередніми

історичними періодами положення договірного права; б) утвердження принципу pacta sunt servanda, який остаточно усунув залежність чинності цивільно-правового зобов'язання від певної форми укладення договору чи наявності каузи (підстави); в) закріплення на законодавчому рівні принципу свободи договору, який надавав його сторонам право вільно обирати як форму договору, так і його умови. Усе вищезазначене свідчить про можливість іменувати період Нового часу у контексті дослідження становлення і розвитку конструкції примірного договору перехідним з огляду на те, що характер примірності цивільно-правового договору у тогочасному розумінні значно послабився, однак примірний договір у сучасному розумінні ще не виник.

Появу типових, примірних та інших цивільно-правових договорів зразкового характеру пов'язують з обмеженням принципу свободи договору шляхом застосування стандартних проформ договору. Договори, які обмежували свободу вибору договірних умов для однієї з його сторін, названі німецькими юристами «продиктованими», з'явилися в Європі вже в кінці XIX століття [17, с. 150].

Отже, зважаючи на вказане, цілком обґрунтованим є висновок, що в першій половині XX ст. принцип свободи договору втратив свій вплив та значення у контексті розвитку договірних правовідносин у порівнянні з XIX ст. Перша половина XX ст. відзначилася вагомим зростанням числа обмежень договірної свободи, закріплених в актах цивільного законодавства країн Західної Європи. Це стало наслідком розроблення та запровадження у цивільний обіг стандартних (типових, примірних) проформ певних видів цивільно-правових договорів з метою, по-перше, захистити економічно слабшу сторону договору (наприклад, споживача), а по-друге, запобігти розвитку монополізаційних процесів економіки. Такий підхід збережений у багатьох європейських країнах і сьогодні. З огляду на зазначене є усі підстави стверджувати, що саме Новітній час (поч. XX – поч. XXI ст.) є тим історичним періодом розвитку договірного права, який сформував і закріпив у цивільному праві сучасне розуміння поняття зразкових (примірних) договорів.

З приводу виникнення та розвитку відносин щодо застосування примірного договору на теренах сучасної України необхідно наголосити на ряді відмінних особливостей. Дослідження цього питання варто розпочати з аналізу норм найдавнішої пам'ятки давньоукраїнського права, а саме Руської Правди. Договори за Руською Правдою мали назву «ряд» і укладалися, як правило, на торзі в усній формі та в присутності свідків або митника. Про письмову форму договорів у документі не згадується. Перші письмові договори купівлі-продажу землі, що дійшли до нас, укладались у Новгороді. У Київській Русі найбільш поширеними вважались такі види договорів: купівля-продаж, позика, міна, поклажа, особисте наймання тощо [18]. Якщо порівняти тенденції розвитку договірного права у Київській Русі та на території європейських держав у X–XII ст., очевидним є висновок, що, на відміну від останніх, у Київській Русі укладення письмових договорів ще не набуло поширення у зв'язку із вкрай низьким рівнем писемності населення, з огляду на що було б хибним говорити про зразковий характер договорів цивільно-правового характеру. Водночас тогочасною визначальною їх рисою, так само, як і в європейських країнах, була необхідність дотримання учасниками договірних відносин встановлених звичаями обрядів під загрозою недійсності договорів.

Після розпаду Київської Русі й занепаду Галицько-Волинського князівства, на початку XV ст. утворилася нова держава – Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське. Правове регулювання зобов'язально-договірних відносин на українських землях здійснювалося спочатку на основі звичаєвого права, Руської Правди та статутів Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. [19, с. 5]. Лише з XVI ст. можна стверджувати про формування традиції письмового оформлення договорів, коли передбачався обов'язковий письмовий запис за борговим зобов'язанням, особливого оформлення вимагали договори з нерухомим майном. Зокрема, закон регламентував не тільки обов'язкову письмову форму щодо операцій із землею, але і зобов'язував реєструвати такі договори в судових актових

книгах. Із вказаного робимо висновок, що основною тенденцією розвитку договірних правовідносин на українських землях у період Середньовіччя стала зміна нормативних підходів до оформлення цивільно-правових договорів, що проявлялось у відході від усної форми укладення договорів і закріпленні вимог до письмової форми окремих видів договірних конструкцій, у тому числі за зразковими (примірними) формулами. Вказане у свою чергу дозволяє стверджувати про початок формування концепції зразкового (типового, примірного) договору у вітчизняному цивільному праві.

Подальший етап становлення конструкції примірного договору пов'язаний із виникненням невеличких козацьких містечок, на базі яких утворилася Запорозька Січ. Вступ козацьких господарств у товарно-грошові відносини, поширення в козацькому суспільстві права приватної власності обумовлювало високий рівень розвитку зобов'язального права у запорожців. При цьому зобов'язальні відносини поширилися майже на всі сфери життєдіяльності, які постійно пристосовувались до нових реалій життя, набуваючи нових ознак [20].

Аналіз історичної літератури свідчить про те, що укладення різноманітних договірних конструкцій також характеризувалось наявністю певних формул. Так, у часи Гетьманщини договір купівлі-продажу передбачав його запис в урядових книгах, якщо предметом такого договору була нерухомість. Продавець передусім повинен був сам написати й підписати «купчу», яку потім слід було затвердити підписами «запрошених на то людей добрих, двох або трьох віри достойної, жильців тутешніх»; вони ж мали бути присутніми під час продажу. У разі неможливості продавця чи свідків підписати угоду (неграмотність чи фізичні вади) вони повинні були знайти осіб, які зробили б це за них. Після підписання «купчої» продавець повинен був «оголосити лист» про продаж майна «у присутності урядових персон», а ті вписати в міські книги «слово в слово» й надати сторонам угоди витяг, скріплений підписами й печаткою. У свою чергу договір позики реалізовувався у двох формах: усній (для дрібних позик) і письмовій (для

позик, сума яких перевищувала 12 руб.) [21, с. 117–118]. При цьому в переважній більшості договірні правовідносини регламентувалися нормами звичаєвого права.

Неабиякий інтерес у контексті розвитку концепції примірних договорів на історичних українських землях викликає договірне право Гетьманщини, яке отримало доволі детальне правове регулювання завдяки розробленню і фактичному застосуванню на території Лівобережної України «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Значна частина норм цього проєкту збірника законів була присвячена саме впорядкуванню зобов'язальних правовідносин. Зокрема, можна виділити договірні зобов'язання, які регламентувалися главами 14, 15, 16 та 28, при цьому «договори структурувалися у чотири групи: договори про передачу майна у власність («продажа», «купля», «выкупка», «дар»); про передачу майна у користування («наем», «откуп»); про надання послуг («займ», «поклажа»); окремо виділяються договори, що укладаються на ярмарках, торгах («контракты купеческие»)» [22]. Отже, можна стверджувати про доволі прогресивний характер «Прав, за якими судиться малоросійський народ» з тих підстав, що практично вперше на законодавчому рівні було здійснено систематизацію цивільно-правових договорів.

Крім того, неабияке значення надавалося і їх оформленню, адже вимоги щодо форми договору вважалися одними з найважливіших умов чинності цивільно-правових договорів. Зокрема, «договір купівлі-продажу нерухомого майна повинен був укладатись у кваліфікованій письмовій формі: купча підписувалась продавцем та двома свідками, а потім оголошувалась перед урядовими персонами, які фіксували зміст договору у відповідних книгах та надавали скріплений підписами та печатками витяг» [23, с. 99]. Також «Права» передбачали обов'язкову письмову форму для боргових зобов'язань на суму 12 і понад 12 рублів; для дарування, якщо ціна дару вища 100 рублів, а також для всіх договорів, предметом яких є нерухоме майно. Дотримання письмової форми укладення договору забезпечувало вирішення в майбутньому майнових

спорів [24]. Отже, із вказаного робимо висновок, що із розробленням проєкту зводу законів під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» зобов'язальні правовідносини на території українського Лівобережжя отримали доволі детальну регламентацію, незважаючи на те, що офіційного прийняття цього збірника так і не відбулось. Особливого значення у порівнянні з попереднім історичним періодом українського Середньовіччя набули письмове оформлення договорів, а також необхідність виконання потенційними контрагентами встановлених формул для набуття домовленостями юридичної чинності, що, безумовно, свідчить про подальший розвиток концепції примірності договорів.

Ще одним актом цивільного законодавства, який також відіграв важливу роль у процесі історичного становлення вітчизняного договірного права, є Цивільний кодекс Східної Галичини, розроблений у 1790–1797 рр. та уведений в дію на території коронного краю 1797 року. Цей кодифікований акт став одним із перших зразкових цивільних кодифікацій не тільки на території Європи, а й у цілому світі. Аналіз положень Цивільного кодексу Східної Галичини 1797 р. дозволяє зробити висновок про те, що правовому регулюванню договірних правовідносин тогочасним законодавцем було присвячено чимало уваги. Зокрема, значний інтерес становить глава I частини III кодексу «Про договори взагалі». Незважаючи на те, що кодекс не містив легального визначення поняття цивільно-правового договору, доволі детально регламентувались питання, пов'язані із самим процесом укладення договорів та їх оформленням. Так, п. 5 визначав, що «до тих пір, поки з однієї і другої сторони обдумується укладення договору і немає ні попередньої пропозиції, ні наступного її прийняття, то немає і договору. Пропозиція, зроблена усно, повинна бути прийнята негайно; та пропозиція, що зроблена письмово, якщо особи, що домовляються, перебувають в тому ж місці, повинна бути прийнята протягом двадцяти чотирьох годин; якщо ж вони не перебувають в одному і тому ж місці, то протягом того часу, якого достатньо для відповіді і однієї сторони, і іншої, і про прийняття повинно бути повідомлено обіцяючій

стороні». Важливими у контексті тематики цього підрозділу є положення кодексу, вміщені у п. 26–27. Так, згідно з п. 26 для зобов'язання немає значення, чи укладений договір усно, чи письмово, чи на суді, чи поза ним. П. 27 визначав, що, якщо сторони домовились про укладення договору письмово, то до моменту підписання він презюмується неукладеним. При цьому проставлення печатки не є суттєвим і необхідним [25, с. 333, 341].

Із вказаного робимо висновок, що підходи до правового регулювання договірних відносин, закріплені у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р., відповідали загальним тенденціям розвитку договірного права, визначених у цивільних кодексах європейських країн епохи Нового часу. Це і відхід від надмірних формальних вимог до укладення цивільно-правових договорів, і утвердження принципу pacta sunt servanda, який ліквідував залежність чинності цивільно-правового зобов'язання від певної форми укладення договору, і декларування принципу свободи договору як можливості вільно обирати і форму договору, і його зміст. Це, безумовно, вказує на послаблення ознаки примірності цивільно-правових договорів на українській території, де діяв Цивільний кодекс Східної Галичини, і знову ж таки свідчить про найбільш важливу закономірність розвитку концепції примірних договорів – чим вищим є рівень свободи договору, тим нижчим є рівень примірності договорів як втручання держави в особі законодавця у процес формування їх змісту та укладення.

Наступний історичний період розвитку договірного права і формування підходів до правового регулювання договірних правовідносин пов'язаний із анексією України Росією та насильницьке включення її до складу Радянського Союзу. Запровадивши у 1921 р. на території РРФСР нову економічну політику (НЕП), влада намагалась адаптувати до нових соціально-економічних реалій і цивільне законодавство, у зв'язку із чим було розроблено і прийнято спочатку Цивільний кодекс РРФСР 1922 р., а згодом і Цивільний кодекс УРСР (далі – ЦК УССР 1922 р.), який став рецепцією першого.

Аналіз положень вказаного кодифікованого акту свідчить про те, що правовому регулюванню зобов'язальних правовідносин законодавець присвятив значну увагу, що в цілому не видається дивним, адже цього вимагали умови становлення та розвитку нових економічних відносин, для яких роль цивільно-правових зобов'язань була пріоритетною. У структурі зобов'язального права чільне місце займали саме цивільно-правові договори, при чому ЦК УССР 1922 р. досить детально регламентував порядок їх укладення. Задекларовані в положеннях кодексу доволі низький рівень свободи договору, необхідність суворого дотримання вимог щодо форми договорів, а також недійсність договорів у зв'язку з порушенням цих та інших вимог, пов'язаних з їх оформленням, зумовили формування сприятливих на той час умов для втручання держави у сферу приватноправових відносин шляхом надання процесу укладення цивільно-правових договорів характеру надмірного формалізму.

Як наслідок у 1937 р. розроблено та прийнято перший в історії права України примірний договір. Так, абз. 4 ст. 153 ЦК УССР 1922 р. визначалось, що договори про здачу громадянам в наймання будинків, належних місцевим радам, з жилою площею не більшою за 60 кв. метрів треба укладати відповідно до примірного договору, затвердженого Радою Народних Комісарів Союзу РСР, і обов'язково, під страхом недійсності цих договорів, посвідчувати їх нотаріальним порядком [26, с. 119]. Крім того, знаходимо й Примірний договір машинно-тракторної станції з колгоспами, що був прийнятий Економічною Радою при Раднаркомі Союзу РСР 5 березня 1938 р. [27]. При цьому ані визначення поняття, ані жодних кваліфікуючих ознак примірних договорів тогочасне цивільне законодавство не містило, так само, як і поняття типового договору, що у свою чергу свідчить про те, що офіційне закріплення конструкції примірного договору відбулося раніше за закріплення конструкції типового договору.

Натомість наступний кодифікований акт цивільного законодавства – Цивільний кодекс УРСР 1963 р. (далі – ЦК УРСР 1963 р.) – навпаки присвятив

окрему увагу типовим договорам, проте положень щодо примірних договорів не містив. Так, у ст. 255 ЦК УРСР 1963 р. йшлося про типові договори контрактації, у ст. 273 – про окремі типові договори побутового прокату, у ст. 503 – про типові авторські договори тощо. З огляду на це варто погодитись із Д. П. Вівчарук, що у радянський період утвердилось класичне розуміння конструкції типового договору як відповідного нормативно-правового акта, який визначав для сторін зміст тих чи інших видів договорів [4, с. 19].

Разом із тим конструкція примірного договору також знаходила своє відображення у тогочасному законодавстві. Так, 19.11.1987 р. Державним комітетом Ради Міністрів СРСР було прийнято Положення про договори на створення (передачу) науково-технічної продукції, яке містило розроблений однойменний примірний договір [28]. 24.12.1990 р. Міністерством юстиції СРСР було прийнято Примірний договір продажу майна державних підприємств, установ і організацій юридичним особам [29]. Незадовго до проголошення незалежності України Державним комітетом з винаходів та відкритів при ДКНТ СРСР було затверджено Примірний договір між радянськими громадянами та/або юридичними особами про продаж/купівлю виключної ліцензії на використання винаходу на території СРСР [30]. Крім того, навіть у перехідний період, після здобуття нашою державою незалежності, однак до затвердження Цивільного кодексу України, 23.12.1993 р. було прийнято Закон України «Про авторське право і суміжні права», ч. 4 ст. 33 якого передбачала, що «відповідні відомства і творчі спілки можуть розробляти примірні авторські договори (зразки авторських договорів)» [31].

Із зазначеного вбачається, що, незважаючи на відсутність правового закріплення примірного договору в положеннях цивільного законодавства, зокрема, ЦК УРСР 1963 р., досліджувана договірна конструкція все ж знаходила своє застосування для впорядкування приватноправових відносин. Крім того, є усі підстави стверджувати, що саме у радянський період сформувалося сучасне розуміння концепції примірного (зразкового) договору

як документа рекомендаційного характеру, затвердженого компетентними органами, для використання його при укладенні цивільно-правового договору у тій чи іншій сфері цивільних відносин [32, с. 14].

Наступний етап розвитку правового регулювання цивільних, у тому числі договірних, відносин пов'язаний зі здобуттям Україною незалежності та початком формування власної вітчизняної правової системи. Разом із тим, у той час, як галузеве законодавство поповнювалось новими нормативно-правовими актами, які приймалися в силу необхідності впорядкування суспільних відносин, що розвивалися доволі динамічно, сфера цивільно-правового регулювання протягом тривалого часу характеризувалася відсутністю осучасненого, відповідного рівню розвитку цивільних правовідносин законодавства, здатного забезпечити їх належне правове регулювання, адже чинним залишався ЦК УРСР 1963 р. І тільки зі вступом у дію 01.01.2004 р. Цивільного кодексу України розпочався сучасний етап розвитку приватноправових відносин на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення, майнової самостійності їх учасників. Закріплений у ст. 3 ЦК України принцип свободи договору забезпечив фізичним та юридичним особам максимально вільне волевиявлення при вступі у договірні правовідносини, виборі контрагента та формуванні змісту договору. Разом із тим концепція зразкових договорів не тільки не втратила своєї актуальності, а й знайшла своє відображення у нормах кодифікованих актів, спрямованих на впорядкування цивільних правовідносин. Так, ст. 630 ЦК України закріплює можливість суб'єктів при укладенні договорів визначати їх умови відповідно до типових умов договорів певного виду [1]. Натомість ч. 4 ст. 179 ГК України пропонує поняття типового договору як «договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови» [2]. Щодо примірних договорів, то положень ЦК України щодо врегулювання правовідносин, опосередковуваних такою договірною конструкцією, немає,

однак, як зазначалось раніше, вони вміщені у ч. 4 ст. 179 ГК України, згідно з якою примірним є «договір, рекомендований органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст» [2]. Крім того, ч. 2 вказаної статті визначає, що «суб'єктами, які можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), є Кабінет Міністрів України, уповноважені ним або законом органи виконавчої влади, державні органи та органи державної влади» [2].

Отже, як вбачається, прийняття у 2003 р. кодифікованих актів, спрямованих на впорядкування приватноправових відносин, створило достатнє правове підґрунтя для можливості укладення та виконання примірних договорів. Зокрема, з часу закріплення відповідних норм компетентними державними органами було розроблено та рекомендовано низку примірних договорів, серед яких: Примірний договір купівлі-продажу пакета акцій відкритого акціонерного товариства за конкурсом, затверджений Наказом Фонду державного майна України 28.03.2005 р. № 689 (втратив чинність) [33], Примірний договір підряду в капітальному будівництві, затверджений Наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури від 27.10.2005 р. № 3 [34], Примірний договір про медичне обслуговування населення, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.11.2011 р. № 742 (втратив чинність) [35], Примірний договір про постачання природного газу виробникам теплової енергії для виробництва теплової енергії, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2016 р. № 357 [36], Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу та Примірний договір оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної

власності, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 820 [37] та ін.

Як вбачається, договірна конструкція примірного договору пройшла доволі довгий шлях свого становлення. Незважаючи на те, що перші законодавчі згадки про примірний договір у сучасному розумінні та закріплення його в площині вітчизняного нормативно-правового регулювання цивільних правовідносин датуються початком XX ст., формування концепції зразкових договорів сягає ще часів римського права і безпосередньо пов'язане з появою та утвердженням принципу свободи договору як однієї з основоположних засад цивільного права. При цьому кожен з історичних періодів розвитку договірного права характеризувався певними особливостями прояву зразковості у сфері укладення цивільно-правових договорів:

1) період розвитку договірних правовідносин у римському праві (VI ст. до н.е. – V ст. н.е.) спочатку характеризувався надмірним формалізмом, зовнішнім проявом якого були так звані договори суворого права – формуляри окремих видів цивільно-правових договорів, що характеризувалися наявністю затверджених на нормативному рівні текстів та обов'язковістю відповідності змісту цивільно-правових договорів цим текстам. Договори суворого права стали першими історичними прототипами зразкових договорів, при чому вони носили радше типовий, аніж примірний характер, у сучасному розумінні цих понять. Натомість періоду розвитку післякласичного римського права було властиво послаблення формалізму договірних відносин і зменшення ролі культу слова при укладенні договорів;

2) період розвитку договірних правовідносин в епоху Середньовіччя (початок V ст. – XII ст.) характеризувався практично повною відсутністю свободи договору, що проявлялося в необхідності дотримання контрагентами суворих процедурних правил оформлення договірних правовідносин з обов'язковим наданням їм встановленої законом форми, що також свідчить про наділення тогочасних договорів ознаками зразковості. Разом з тим,

починаючи з XII ст., в силу впливу канонічного права на впорядкування суспільних відносин неформальні угоди отримали характер цивільно-правового зобов'язання, а їх сторони – можливість захисту своїх прав у суді, що свідчить про утвердження і посилення дії принципу свободи договору та відповідно послаблення зразкового характеру договорів. При цьому ознаки примірності цивільно-правових договорів зберігались упродовж усього періоду Середньовіччя, що проявлялося, зокрема, в необхідності відповідності договорів окремих видів заздалегідь встановленим формулам;

3) період розвитку договірних відносин в епоху Нового часу (сер. XV ст. – початок XX ст.) характеризувався активними кодифікаційними процесами в європейських країнах та закріпленням концептуально інших у порівнянні з попередніми історичними періодами положень договірного права, у тому числі, принципу pacta sunt servanda, який остаточно усунув залежність чинності цивільно-правового зобов'язання від певної форми укладення договору. Крім того, вперше у світовій історії відбулося закріплення на законодавчому рівні принципу свободи договору, що значно послабило характер примірності цивільно-правового договору;

4) період розвитку договірних відносин в епоху Новітньої історії (поч. XX ст. – поч. XXI ст.) характеризується закріпленням на законодавчому рівні обмежень принципу свободи договору, що знаходить свій прояв у розробленні та запровадженні в цивільний обіг стандартних (типових, примірних) проформ певних видів цивільно-правових договорів з метою, по-перше, захистити економічно слабшу сторону договору (наприклад, споживача), а по-друге, запобігти розвитку монополізаційних процесів економіки. З огляду на вказане саме Новітній час є тим історичним періодом розвитку договірного права, який сформував і закріпив у цивільному праві сучасне розуміння поняття зразкових, у тому числі примірних, договорів.

Процес виникнення та становлення концепції примірних договорів на теренах України також характеризується певними особливостями,

зумовленими специфікою конкретного історичного періоду та підходами, які застосовує законодавець до правового впорядкування договірних відносин:

1) період розвитку договірного права впродовж існування Київської Русі та Галицько-Волинського князівства пов'язаний із прийняттям найдавнішої пам'ятки вітчизняного нормотворення, Руської Правди, яка хоч і закріплювала формальні вказівки для укладення договорів цивільно-правового характеру, проте не містила законодавчих вимог щодо необхідності дотримання їх письмової форми у зв'язку із вкрай низьким рівнем писемності населення, з огляду на що було б хибним говорити про зразковий характер цивільно-правових договорів у цей період. Водночас тогочасною визначальною їх рисою була потреба у вчиненні учасниками договірних відносин певних обрядів під загрозою недійсності договорів;

2) період розвитку вітчизняного договірного права у час, коли українські землі перебували у складі Великого Князівства Литовського характеризувався зміною нормативних підходів до оформлення договорів цивільно-правового характеру, що проявлялось у відході від усної форми укладення договорів і закріпленні вимог до письмової форми окремих видів договірних конструкцій, у тому числі за зразковими (типовими) формулами, що дозволяє говорити про початок формування концепції зразкового (типового, примірного) договору у вітчизняному цивільному праві;

3) розвиток договірного права в епоху Гетьманщини був пов'язаний, серед іншого, з розробленням проєкту зводу законів, що мав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ», в якому договірні правовідносини на території українського Лівобережжя отримали доволі детальну регламентацію. Особливого значення у контексті досліджуваної тематики набули письмове оформлення договорів цивільно-правового характеру, а також необхідність виконання майбутніми контрагентами встановлених формул для набуття їх домовленостями юридичної чинності, що свідчить про подальший розвиток концепції примірності договорів;

4) розвиток договірного права під час перебування українських земель у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій пов'язаний насамперед із прийняттям та введенням в дію Цивільного кодексу Східної Галичини 1797 р., який був розроблений за зразком цивільних кодексів європейських країн епохи Нового часу. Він містив тенденції відходу від формалізованості процесу укладення договорів та утвердження принципу pacta sunt servanda, який ліквідував залежність чинності цивільно-правового зобов'язання від певної форми договору. Крім того, кодекс вперше на українських землях задекларував принцип свободи договору, що свідчить про послаблення розвитку концепції примірних цивільно-правових договорів;

5) розвиток договірного права під час перебування України у складі Радянського Союзу характеризувався запровадженням адміністративно-командних методів управління та тотальним втручанням держави у приватноправову сферу, що знайшло своє втілення у відповідних законодавчих підходах до правового регулювання цивільних правовідносин. Зокрема, жоден із кодифікованих актів цивільного законодавства – ані ЦК УРСР 1922 р., ані ЦК УРСР 1963 р. не декларував принцип свободи договору, натомість кожен із них передбачав необхідність дотримання письмової форми для багатьох цивільно-правових конструкцій. Крім того, вперше на законодавчому рівні знайшли своє закріплення моделі примірного та типового договорів, з огляду на що є усі підстави стверджувати, що саме у радянський період сформувалося сучасне розуміння концепції примірного договору як документа рекомендаційного характеру, затвердженого компетентними органами, для застосування його при укладенні цивільно-правового договору у тій чи іншій сфері суспільних відносин;

6) розвиток договірного права після вступу в дію у 2004 р. ЦК України та ГК України характеризується побудовою приватноправових відносин на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення, майнової самостійності їх учасників. Закріплений у нормах ЦК України принцип свободи договору забезпечив фізичним та юридичним особам максимально вільне

волевиявлення при вступі у договірні правовідносини, виборі контрагента та формуванні змісту договору. Між тим концепція зразкових договорів не тільки не втратила своєї актуальності, а й знайшла своє відображення у положеннях кодифікованих актів, спрямованих на впорядкування цивільних правовідносин.

Варто наголосити на доцільності виокремлення сучасного етапу розвитку договірних відносин, який визначатиметься отриманням Україною статусу кандидата в члени ЄС та нагальною потребою оновлення діючого цивільного законодавства.

З урахуванням вищевказаного, є усі підстави стверджувати, що ознака примірності була властива процесу укладення цивільно-правових договорів впродовж усіх історичних етапів розвитку договірних правовідносин як на території європейських країн, так в межах історичних українських земель. Разом з тим, впродовж доволі тривалого часу примірність полягала у закріпленні у правових джерелах вимог до укладення тих чи інших договірних конструкцій, що виражалися в необхідності дотримання потенційними контрагентами як відповідної форми договору та вчинення певних дій переважно обрядово-звичаєвого характеру, так і законодавчо встановленого змісту договору під загрозою його нечинності. Натомість сучасне розуміння концепції примірного договору сформувалося лише у XX ст. як результат обмеження принципу свободи договору, необхідність чого обумовлювалася спробами законодавця захистити економічно слабшу сторону договірного правовідношення та запобігти розвитку монополізаційних процесів економіки.

1.2 Вітчизняний та міжнародно-правовий досвід окремих країн із застосування конструкції примірного договору у регулюванні приватноправових відносин

Як уже зазначалось, із введенням в дію у 2004 р. ЦК України, основного кодифікованого акту цивільного законодавства, законодавчі підходи в цій сфері у порівнянні з радянським періодом зазнали суттєвих змін. Поряд із закріпленням у ст. 3 ЦК України основоположних засад цивільного права, серед яких «неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність» [1], вперше на законодавчому рівні задекларовано принцип свободи договору. Деталізація цього принципу відбулося й на рівні окремої статті ЦК України: «Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» [1].

У цілому значення принципу свободи договору важко переоцінити, особливо в сучасних умовах розвитку ринкової моделі економіки, адже саме завдяки наданню суб’єкту цивільного права достатнього рівня свободи для формування і вираження власної волі щодо вступу в договірні правовідносини, самостійного вибору контрагента, самостійної побудови спільно з ним договірної структури та різновиду договірного зв’язку, виявлення своєї волі для формулювання умов договору забезпечуються необхідні умови для гнучкого та ініціативного здійснення підприємницької діяльності, а також для повноцінного задоволення потреб суб’єктів цивільних правовідносин. У контексті вагомого значення принципу свободи договору доцільно навести позицію І. О. Покровського, який свого часу писав, що будь-який договір є

реалізацією приватної автономії, здійсненням тієї активної свободи, яка складає необхідне припущення самого цивільного права. З огляду на це верховним началом у зазначеній сфері є принцип договірної свободи. Разом з початком розвитку приватної власності цей принцип є одним з наріжних каменів всього сучасного цивільного ладу. Водночас учений наголошував: «Ця свобода не може бути безмежною. Обмеження принципу договірної свободи неминучі, і питання полягає тільки в тому, як далеко вони можуть зайти і в яких термінах вони можуть бути виражені. А це розкриває перед нами нову і надзвичайно складну проблему – можливо, одну з найважчих проблем всього цивільного права» [38, с. 149–150, 251].

Про обмеження принципу свободи договору у своїх працях писав і В. В. Луць, який зазначав, що, «підкреслюючи розширення свободи волевиявлення сторін при укладенні договорів у певних сферах економічних відносин, зокрема тих, які в умовах командно-адміністративної системи формувались на основі планових приписів, не можна не відзначити й протилежну тенденцію, яка властива й сучасному договірному праву зарубіжних країн. Йдеться про те, що з метою захисту інтересів слабкої сторони договору та забезпечення збалансованого розвитку майнового обороту запроваджується низка обмежень дії принципу свободи договору, що проявляються, зокрема, в інтенсивному розвитку антимонопольного законодавства, законодавства про захист прав споживачів, державному регулюванні ціноутворення, регулювання якості товарів, робіт і послуг тощо» [39, с. 54]. Від себе зазначимо, що наведені вище думки щодо обґрунтованості обмеження принципу свободи договору в цілому відповідають загальноприйнятій у юриспруденції позиції про цінність права, яка полягає у його сприянні задоволенню потреб одного суб’єкта права шляхом надання йому свободи, проте не абсолютної, а такої, що не суперечить свободі іншого суб’єкта. Останнє, у свою чергу, потребує встановлення на нормативному рівні загальних і спеціальних поведінкових меж суб’єкта при реалізації цієї

свободи; у договірних правовідносинах це проявляється в обмеженні принципу свободи договору.

Варто зауважити, що тенденція до обмеження принципу свободи договору була сприйнята вітчизняним законодавцем, який у ст. 6 ЦК України окреслює найбільш загальні межі принципу договірної свободи. Так, «сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Разом з тим сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами» [1].

Крім того, традиційно до законодавчо передбачених випадків обмеження принципу свободи договору в цивілістиці відносять і конструкцію типових договорів, які затверджуються Кабінетом Міністрів України, або у випадках, встановлених законом, іншим державним органом чи органом державної влади, коли сторони позбавлені права відступати від змісту типового договору, але можуть конкретизувати його умови. Так, на думку Д. П. Вівчарук, типовий договір є змішаним договором, який в своєму змісті містить більше положень нормативно-правового акта, який явно порушує принципи цивільного права щодо рівності сторін, свободи договору та автономії волі сторін [4, с. 68]. Р. В. Мельниченко відносить категорію типового договору до такої класифікаційної групи обмежень принципу свободи договору, як обмеження свободи щодо укладення цивільно-правового договору, які полягають «в покладенні законом обов'язку на особу щодо укладення договору у прямо визначених випадках» [40, с. 142]. Натомість Л. Паращук зазначає, що, крім поміркованих обмежень, у цивільному

законодавстві наявні норми, які порушують свободу договору, породжують дисбаланс прав та обов'язків у договірних відносинах. Такими є типові договори, які, хоч і розробляються на основі чинного законодавства, відповідно до нього з метою всебічного охоплення прав і обов'язків сторін та полегшення укладення певних видів договорів (наприклад, надання житлово-комунальних послуг), однак часто складаються не на користь «слабшої» сторони, створюючи нерівність між сторонами [41, с. 64].

В цілому погоджуючись із вищезазначеним та сприймаючи конструкцію типового договору на сучасному етапі розвитку договірних правовідносин здебільшого як атрибут радянської командно-адміністративної системи, який знайшов своє відображення і в законодавчих положеннях, і в численних наукових працях вчених-цивілістів, невиправданим видається практично повне ігнорування дослідниками конструкції примірного договору, який має спільну з типовим договором історію виникнення та становлення, а також, на нашу думку, містить у своїй правовій природі певні елементи обмеження принципу договірної свободи.

О. А. Беляневич, вивчаючи проблематику типових та примірних договорів, говорить про них як про своєрідні нормативно-правові акти договірного права України. На переконання дослідниці, «їх місце у вертикальній ієрархії нормативно-правових актів залежить від органу виконавчої влади, яким затверджено типовий або примірний договір. Затвердження таких договорів уповноваженими державними органами є формою державного регулювання договірних відносин у сфері господарювання. Основне призначення цих джерел полягає в тому, що вони визначають необхідну або бажану з точки зору держави модель договірного зобов'язання, а також спрощують процес укладання конкретних господарських договорів (узгодження умов договору)» [42, с. 184, 185].

А. Б. Гриняк у своїй науковій праці, присвяченій тематиці підрядних відносин, також досліджує типові договори поряд із примірними і робить висновок, що «типові і примірні договори як джерела правового регулювання

підрядних відносин є особливими видами нормативного регулювання взаємовідносин між замовниками та підрядниками (субпідрядниками), в яких імперативно встановлюються права та обов'язки сторін та умови, які підлягають деталізації сторонами або можуть бути визначені в договорі підряду на їх розсуд. Тобто в таких договорах можуть міститися як обов'язкові, так і диспозитивні рекомендаційні положення» [3]. При цьому щодо примірних договорів дослідник зазначає, що вони носять рекомендаційний характер, оскільки визначають бажану для законодавця модель поведінки сторін, а «недодержання такого роду рекомендаційних норм не тягне за собою настання негативних наслідків для учасників підрядних відносин. Відповідно до цього сторони підрядних договорів мають право не лише змінювати за погодженням між собою окремі умови, передбачені примірними договорами, а й взагалі, виходячи зі змісту ст. 6 ЦК України, не враховувати передбачені умови, натомість регулювати відносини між собою на власний розсуд» [3]. Схожого висновку доходить й І. С. Лукасевич-Крутник, досліджуючи договірні зобов'язання з надання транспортних послуг, на думку якої для договірного рівня важливе значення відіграють типові договори, які набирають юридичної сили за умови посилання на них в самому договорі про надання транспортних послуг, та примірні договори, які носять рекомендаційний характер. Примірними договорами, поширеними в сфері морського та повітряного перевезень, є стандартні форми чартерів, які називають проформами [43, с. 14].

Разом з тим, Я. Р. Кицик зауважує, що в постанові Вищого господарського суду України від 17.03.2014 р. у справі № 919/926/13 суд в якості обставини, яка сприяла задоволенню вимог позивача щодо визнання договору укладеним, вказав, що суди попередніх інстанцій під час розгляду даної справи належним чином не з'ясували, чи відповідає запропонований позивачем проєкт договору купівлі-продажу нежитлових приміщень змісту Примірного договору купівлі-продажу об'єкта державної власності (груп А, Д, Ж), що підлягає продажу шляхом викупу, затвердженого наказом Фонду

державного майна України від 27.06.2012 р. № 3046. Тож, аналізуючи зміст цієї постанови суду, дослідник припускає, що зазначений в ГК України «рекомендаційний характер» примірного договору був поставлений Вищим господарським судом України під сумнів [44].

Загалом не заперечуючи задекларований у нормах ГК України рекомендаційний характер конструкції примірного договору, вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі неоднозначності, що виникають при аналізі законодавчого підходу до визначення правової природи примірних договорів в Україні. Так, ч. 4 ст. 179 ГК України наголошує на тому, що примірний договір є зразковою договірною моделлю, рекомендованою до використання при укладенні договорів у тій чи іншій сфері. З цього цілком очевидним та обґрунтованим є висновок про необов'язковість (диспозитивність) використання суб'єктами правовідносин затвердженого компетентним органом примірного договору та можливість врегулювання договірних відносин поза встановленими у примірному договорі умовами.

Якщо сторони все ж прийняли рішення про використання конструкції примірного договору для впорядкування відносин, позиція законодавця у цьому випадку також не відзначається категоричністю: вони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, що передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст. Із цього можна актуалізувати декілька питань. По-перше, можливість сторін договору, який укладається на основі примірного, змінювати лише окремі його умови, свідчить про те, що у будь-якому випадку більша чи значна частка договірних умов все одно буде заздалегідь визначена органом управління, який розробив і рекомендував для використання той чи інший примірний договір, з урахуванням чого вплив на принцип свободи договору в частині обмеження можливості сторін договору самостійно визначати зміст і формулювання його умов є очевидним. По-друге, виникає об'єктивна необхідність тлумачення терміну «окремі умови», зокрема, у частині визначення максимальної кількості умов, які можуть бути змінені сторонами у процесі примірного договору і характер таких змін.

Деталізацію цих положень не знаходимо ні в нормах чинного законодавства, ні в узагальненнях судової практики, що, на нашу думку, спричиняє негативний вплив на розвиток правовідносин із договорів, укладених на основі примірного договору, адже нечіткість законодавчих положень розмиває межі ініціативності сторін при внесенні змін до змісту рекомендованих суб'єктами владних повноважень примірних договорів і може призвести до негативних для контрагентів наслідків. При цьому, як слушно зауважують дослідники, такі правові наслідки не використання чи неналежного використання примірних договорів у національному законодавстві також не визначено [44]. Це, у свою чергу, породжує проблеми у площині правозастосування та викликає неоднозначні висновки судових органів, зроблених за результатами розгляду конкретних справ. Прикладом цього може стати постанова Одеського апеляційного господарського суду від 04.02.2013 р. у справі № 5017/1686/2012, якою суд визначив умови, встановлені примірним договором, затвердженим наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 30.11.2010 р. № 860, обов'язковими для застосування під час укладення договорів між суб'єктами господарювання [45].

Отже, на підставі зазначеного можна виділити декілька найбільш очевидних питань дискусійного характеру, які зумовлюють певні проблемні моменти у використанні примірних договорів як рекомендованих суб'єктами владних повноважень моделей договірних правовідносин: 1) незважаючи на декларування в положеннях чинного законодавства рекомендаційного характеру примірних договорів, можливість сторін змінювати лише окремі їх умови або доповнювати їх зміст, очевидно, наділяє правову природу примірного договору ознаками обмеження принципу договірної свободи з огляду на те, що значна частка договірних умов все ж буде сформована на основі волевиявлення не сторін договору, а органів управління, які рекомендують той чи інший примірний договір до застосування; 2) відсутність у законодавстві деталізації терміну «окремі умови», зокрема, визначення

максимальної кількості умов, які сторони договору можуть змінити, та характеру таких змін розмиває межі ініціативності сторін при укладенні договору на основі примірного і породжує формування неоднозначної судової практики у цій сфері; 3) невирішеним на законодавчому рівні залишається питання щодо характеру правових наслідків, які можуть виникати у випадку порушення правил щодо застосування конструкції примірного договору для впорядкування приватноправових відносин.

Як вбачається, чинне вітчизняне законодавство, що визначає засади правового регулювання відносин із примірних договорів, є далеким від досконалості та породжує чимало проблем у правозастосовчій практиці, що вказує на об'єктивну необхідність зміни законодавчих підходів. У контексті цього цілком доречним було б здійснити аналіз стану правового регулювання відносин з використання конструкції примірних договорів у зарубіжних правопорядках та в разі доцільності сформувати на основі цього пропозиції щодо вдосконалення вітчизняних нормативних підходів.

Як зазначалось раніше, конструкція стандартизованих проформ примірних договорів почала з'являтися у правових системах європейських країн лише у XX ст. і стала наслідком зміщення законодавчих акцентів від принципу свободи договору (свободи укладання договору) до чіткого встановлення меж договірної свободи. Вказане повністю узгоджується з історико-філософською моделлю видатного англійського історика Альфреда Джозефа Тойнбі, який пов'язував зміни в політичній системі, економічних відносинах, підходах до правового регулювання цивільного обігу та права власності з появою нових «викликів», які вже не могли вміщуватись у рамки існуючих інститутів. За допомогою коригування, скасування чи запровадження норм держава прагне відповісти новим економічним, соціальним, культурним реаліям, що передбачає постійну еволюцію права [46, с. 183]. У цьому контексті варто навести позицію компаративістів К. Цвайгерта і Х. Кетца, які про обмеження свободи договору та необхідність примусу в договірному праві говорять як про нагальну потребу та стійку

тенденцію в законодавстві багатьох розвинених країн, де поряд зі свободою договору все частіше починає вживатися термін «справедливість договору» [47, с. 5–39].

Отже, аналіз міжнародного досвіду використання конструкції примірного договору розпочнемо з Німеччини, яка стала однією з перших європейських країн, де принцип свободи договору в ХХ ст. зазнав жорсткої критики не лише з боку практиків, але й з боку теоретиків, внаслідок чого подальший розвиток договірного права цієї країни супроводжувався послабленням позицій принципів свободи договору і автономії приватної волі. Джерелом, який закріплював правові засади існування цієї договірної конструкції, став Закон під назвою «Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen» від 09.12.1976 р., що зберігав чинність до кінця 2001 р., після чого основні положення Закону були перенесені до Розділу 2 Німецького цивільного уложення [48]. При цьому в науковій літературі знаходимо цілу варіацію перекладів назви вищевказаного закону: Закон «Про стандартні умови договору» [49], Закон «Про регулювання права примірних умов договору» [50] тощо. Крім того, у джерелах цей закон асоціюють із договорами приєднання [51]. Водночас ще раз наголосимо, що саме із прийняттям «Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen» дослідники пов’язують легальне закріплення в Німеччині конструкції типового договору. Вищезазначене різнобарв’я перекладів цього закону викликає щонайменше подив, оскільки видається, що німецьке законодавство ототожнює такі поняття, як типовий договір, примірний договір, договір приєднання, а також звичайні і примірні умови договору, що, у свою чергу, кардинально відрізняється від вітчизняних нормативних підходів, згідно з якими кожна із перелічених вище категорій наділена власним особливим змістом та займає самостійне місце у системі договірного права.

Аналіз наукових джерел підтверджує, що зазначена особливість справді має місце. Це наштовхує на думку про те, що у праві Німеччини поняття

примірного договору у тому значенні, в якому воно закріплене у ч. 4 ст. 179 ГК України, не вживається; натомість воно доволі схоже з поняттям договору приєднання, під яким ч. 1 ст. 634 ЦК України розуміє «договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору [1]. Вважаємо, що істинність цього висновку може бути встановлена лише шляхом аналізу норм німецького законодавства щодо примірних договорів.

Науковці А. Є. Жалінський та А. А. Реріхт зауважують, що у процесі дослідження особливостей примірних договорів у німецькому цивільному праві слід виділяти два тісно пов'язані напрями: а) право загальних умов, тобто закріплена в нормативно-правовому акті система розпоряджень, що визначають правову природу, значення, зміст та інші сторони потенційних та діючих умов, які визнаються примірними (загальними); б) самі умови договорів, прийняті з урахуванням норм права, конкретизовані стосовно різних сфер договорів і які впливають на договірну практику [50].

Таким чином, розглянемо нормативні положення німецького законодавства, присвячені застосуванню примірних договорів для впорядкування приватноправових відносин. Згідно з ч. 1 § 305 Німецького цивільного уложення, який вміщує норми Закону «Про регулювання права примірних умов договору», що втратив чинність, примірні умови договору – це заздалегідь сформульовані умови договору, що призначаються для невизначеної кількості договорів, які одна сторона (користувач) надає іншій стороні (клієнту) під час укладення договору. При цьому немає значення, чи є положення окремою зовнішньою частиною контракту, чи включені в сам документ, який обсяг вони мають, яким шрифтом вони написані та яку форму має контракт. Примірні умови не застосовуються, якщо договірні умови були окремо обговорені між сторонами. Натомість ч. 2 § 305 НЦУ вказує, що примірні умови стають частиною договору лише в тому випадку, якщо

користувач: а) прямо повідомляє іншу договірну сторону про укладення договору або, якщо пряме посилання можливе лише з непропорційними труднощами через характер укладення договору, за допомогою чітко видимого повідомлення у місці, де був укладений договір; б) надає іншій договірній стороні можливість в розумний спосіб взяти до відома їх зміст, що також належним чином враховує фізичні вади іншої договірної сторони, і якщо інша договірна сторона погоджується з їх дійсністю [52].

Отже, із вказаного можна виділити декілька особливостей, які характеризують процес застосування примірних умов для укладення договорів у Німеччині. По-перше, зазначимо, що користувачем у вищевказаних правовідносинах є особа, яка вносить пропозицію використовувати примірні умови для укладення цивільно-правового договору. При цьому при застосуванні примірних умов вона повинна чітко і недвозначно вказати про це у договорі незалежно від того, у якій формі він укладається. Зазначений обов'язок є своєрідною гарантією захисту прав іншої сторони, адже забезпечує їй можливість детально ознайомитися зі змістом примірних умов. По-друге, слід зауважити й про важливість своєчасного внесення пропозиції користувача щодо використання примірних умов, адже така пропозиція повинна бути зроблена до або безпосередньо під час укладення цивільно-правового договору під загрозою невизнання їх частиною договору. При цьому ще однією важливою умовою чинності примірних умов є згода клієнта на їх застосування при укладенні договору. По-третє, важливою особливістю примірних умов є те, що вони повинні бути попередньо сформульованими. Як зазначається в юридичній літературі, умови вважаються попередньо сформульованими в тому випадку, якщо вони зафіксовані для неодноразового застосування в письмовому вигляді будь-яким способом (на плівці, записуючому пристрої, комп'ютерному текстовому модулі тощо) [53, с. 8]. Водночас очевидним є той факт, що попереднє формулювання примірних умов означає те, що користувач має намір застосовувати зразкові умови як основу для потенційного укладення великої кількості договорів, з чого робимо

висновок про неабияку схожість примірних договорів у Німеччині з договорами приєднання у вітчизняному цивільному праві.

Слід зауважити, що значна увага німецького законодавця присвячена й захисту прав сторін примірного договору, а також контролю за формулюванням його змісту. Зокрема, § 307 Німецького цивільного уложення містить механізм захисту прав слабшої сторони, визначає поняття обтяжливих умов, а також встановлює правові наслідки включення їх до змісту договору. Зокрема, недійсними визнаються такі положення, які всупереч вимогам добросовісності ставлять контрагента сторони, що пропонує примірні умови, у надзвичайно невигідне становище. При цьому принципово важливим є те, що рішення суду для визнання несправедливих умов недійсними не потрібна, тобто вони презюмуються нікчемними у розумінні норм кодексу. Принагідно зауважимо, що схожий з німецьким механізм захисту прав сторони, що приєдналася, передбачений у ст. II.-9.408 «Модельні правила європейського приватного права» («Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)») від 2009 р.: «запропонована однією зі сторін несправедлива умова не є обов'язковою для іншої сторони, при чому судова процедура заперечення не передбачена» [54, с. 137].

Наведене знову ж таки вказує на необхідність ототожнення примірного договору за німецьким законодавством та договору приєднання за українським законодавством, адже ЦК України у ч. 2 ст. 634 також встановлює механізм захисту слабшої сторони у договорі приєднання. Зокрема, «договір приєднання може бути змінений або розірваний на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, а також якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання або містить інші умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася. Сторона, яка приєдналася, має довести, що вона, виходячи зі своїх інтересів, не прийняла б цих умов за наявності у неї можливості брати участь у визначенні умов договору» [1]. При цьому захист слабшої сторони

передбачає обов'язкове звернення до суду, тобто відбувається в юрисдикційній формі.

Як зазначають з цього приводу А. Жалінский та А. Рерихт «цілі та сфера використання примірних умов за німецьким законодавством визначаються бажанням сторін уніфікувати зміст договорів цивільно-правового характеру і водночас покращити свою правову позицію, що характерно в основному для цивільного права, але у виняткових випадках з обмеженнями – для публічного права. Законодавство щодо примірних договорів спрямоване на запобігання можливому односторонньому вилученню вигоди з договору за рахунок одночасного ущемлення цим другого партнера. Встановлені законом правові умови укладення примірних договорів:

– мають ефект раціоналізації, роблять можливим укладення великої кількості договорів з однаковим змістом;

– сприяють швидкому пристосуванню договірно-правових умов до економічних та технічних змін;

– створюють можливість прорахунку ризику договору тощо» [50].

Недарма в практиці поширеним є найменування примірних умов договору як «права, що створюване економікою самостійно» [50]. Очевидно, у цьому вислові прослідковується тенденція до надання примірним договорам нормативного значення. Наприклад, у Німеччині судова практика допускає укладення конкретних цивільно-правових договорів на умовах примірного договору, якщо він опублікований і зазвичай застосовується, хоча контрагент у момент укладання договору не знав про існування такого примірного договору. Натомість опубліковані примірні договори, як зазначається в юридичній літературі, стають звичаями ділового обороту [53].

Погоджуючись із вказаним, зазначимо, що, незважаючи на те, що примірні договори за німецьким законодавством і є деякою мірою альтернативою встановленому правопорядку, все ж, на наше переконання, вони позбавлені ознаки нормативності як особливої властивості сучасного права надавати правилам поведінки загальнообов'язкового характеру.

Примірні договори за німецьким правом, які розробляються учасниками приватноправових відносин, не мають ознак правових норм, адже вони: а) не встановлюються державою для впорядкування тієї чи іншої сфери суспільних відносин; б) не характеризуються наявністю особливої процедури їх розробки, прийняття та опублікування державними органами чи іншими уповноваженими суб'єктами; в) не наділені загальнообов'язковим характером; г) поширюють свою дію на необмежене коло осіб та не забезпечуються методами державного примусу [55, с. 9]. На нашу думку, вказаних аргументів цілком достатньо для висновку про ненормативну природу примірних договорів за німецьким законодавством, на відміну від вітчизняного законодавчого підходу, який передбачає сприйняття примірних договорів як особливих нормативно-правових актів, що містять диспозитивні норми.

Отже, проаналізувавши нормативний підхід німецького законодавця до правового регулювання відносин з використання примірних договорів, можемо зробити наступні висновки. По-перше, на противагу вітчизняним підходам, німецький законодавець максимально деталізує укладення цивільно-правового договору із використанням конструкції примірних договорів, присвятивши цьому спочатку цілий закон, а пізніше – перенісши його положення до норм Німецького цивільного уложення, створивши тим самим сприятливі умови для застосування на практиці досліджуваної договірної конструкції. По-друге, примірні договори за німецьким цивільним законодавством характеризуються ненормативною природою, на відміну від вітчизняного законодавчого підходу, за яким примірні договори сприймаються як особливі нормативно-правові акти, що містять диспозитивні норми. По-третє, розуміння концепції примірного договору за німецьким законодавством полягає у визначенні його як договору, що призначається для невизначеної кількості договорів, умови якого одна сторона надає іншій під час укладення договору, що, у свою чергу, вказує на необхідність ототожнення конструкцій німецького примірного договору та вітчизняного договору

приєднання. По-четверте, відсутність у межах німецького цивільно-правового регулювання конструкції примірного договору у тому значенні, яке закладене вітчизняним законодавцем у ч. 4 ст. 179 ГК України, свідчить про позицію щодо мінімізації втручання держави у сферу приватноправових відносин.

Схожий підхід до правового регулювання відносин з використання примірних договорів зустрічаємо і в цивільному законодавстві Австрії. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс Австрії не дає легального визначення поняття «примірні умови договору», проте воно неодноразово згадується у положеннях, присвячених упорядкуванню договірних правовідносин. Зокрема, згідно з § 864 a положення примірних умов або формулярів договорів, які використовувала одна сторона, не стають частиною договору, якщо вони завдають шкоди іншій стороні, а іншій стороні не потрібно рахуватися з ними незалежно від зовнішнього вигляду (форми) документа. Крім того, п. 3 § 879 встановлює правило про те, що умова договору, що міститься в примірних умовах укладання угод або у формулярах договорів, яка не встановлює одне із взаємних надань сторін, що є предметом договору, у будь-якому випадку є нікчемною, якщо вона згідно з усіма прийнятими до уваги обставинами справи грубо порушує інтереси іншої сторони [56].

Також ціла низка вимог, що ставляться до застосування конструкції примірних договорів, містяться в Законі Австрії «Про захист прав споживачів». Зокрема, встановлено, що для того, щоб стати частиною договору, примірні умови повинні бути узгоджені між компанією та споживачем. Однак для цього необхідно, щоб компанія зробила зміст примірних умов доступним для споживачів, надрукувавши їх на бланку договору і виставивши його у приміщенні, призначеному для відвідування клієнтів. У випадку ігнорування цього зобов’язання компанією контролюючий торговий орган може накласти на неї штраф. Отже, щоб забезпечити чинність примірного договору та запобігти оспорюванню його умов економічно слабшою стороною, при укладенні договору їх дійсність слід узгодити особливо чітко. Таким чином законодавець забезпечує захист від прихованих,

невигідних умов. Також аналізований закон містить перелік абсолютно неприпустимих умов, таких як, наприклад, одностороннє підвищення цін без об'єктивного обґрунтування, звільнення однієї сторони від відповідальності за взяті зобов'язання тощо. Окремі положення допустимі лише в тому випадку, якщо вони були «детально обговорені» між компанією та споживачем і їх не можна було визначити у заздалегідь сформульованих умовах. В цілому положення примірних умов є неприпустимими, якщо вони «істотно шкодять» іншій договірній стороні або іншим чином порушують закон або мораль. Крім того, положення є недійсними, якщо вони викладені нечітко або незрозуміло [56].

Отже, із вказаного робимо висновок про те, що, по-перше австрійський підхід до розуміння концепції примірного договору є аналогічним до німецького та передбачає сприйняття примірного договору як зразкового договору, який розробляється суб'єктами цивільних правовідносин з метою потенційного укладення великої кількості схожих договорів, що, у свою чергу, також свідчить про однакову правову природу австрійської конструкції примірних договорів і вітчизняної конструкції договору приєднання; по-друге, австрійський законодавець значну увагу присвячує захисту суб'єктивних прав слабшої сторони примірного договору, зокрема, презюмує нікчемність несправедливих умов такого договору без необхідності звернення до судових органів та встановлює штрафи за невиконання компанією обов'язку щодо забезпечення клієнтам можливості попередньо ознайомитися з умовами примірних договорів.

Цікавим для аналізу в межах цього дослідження є досвід Франції щодо закріплення конструкції примірного договору. Найбільшу увагу примірним умовам договору присвячено у Споживчому кодексі Франції, який акумулює відповідні норми у розділі I книги II [57], а також Комерційному кодексі Франції [58]. Разом із тим, незважаючи на приділення уваги примірним договорам у цих кодифікованих актах, все ж легальної дефініції примірного договору у французькому законодавстві немає, проте знаходимо таке

визначення у працях французьких дослідників, які визначають примірні умови договору як пропозицію, за допомогою якої компанія визначає свою комерційну політику, тобто умови, на яких вона має намір вести переговори та укладати договори з іншими партнерами (наприклад, покупцями її продукції). Такі умови встановлюють ціну, умови оплати, правила переходу права власності, компетентний суд, чинне законодавство та багато іншого [59].

За аналогією із Німеччиною та Австрією примірні умови у межах французького договірного права також підлягають обговоренню та узгодженню. На користь цього висновку свідчить положення статті L. 441-1 Комерційного кодексу Франції: вони становлять «єдину основу комерційних переговорів». Будь-хто, хто займається виробництвом товарів, їх розповсюдженням або наданням послуг, при встановленні примірних умов договорів зобов'язаний повідомити їх будь-якому споживачеві, який має намір укласти з ним договір.

У Франції також діє правило щодо чіткості та зрозумілості примірних умов, з огляду на що закон встановлює вимогу про конкретне та деталізоване викладення примірних умов. Наприклад, ст. 48 Цивільного процесуального кодексу Франції визначає, що у договорі страхування пункт полісу щодо територіальної юрисдикції має бути написаний видимими і дуже помітними символами [60]. Як вказують дослідники, вимога щодо видимих символів є важливою. З цього приводу судова практика вважає, що надрукований малими символами на звороті договору пункт, який містить примірні умови купівлі-продажу, не відповідає цій вимозі [61]. Також зауважимо, що згідно з ч. 1 ст. 1119 Цивільного кодексу Франції примірні умови, на які посилається одна сторона, діють щодо іншої лише в тому випадку, якщо вони були доведені до відома останньої і вона їх прийняла [62]. Невиконання цього обов'язку карається адміністративним штрафом у розмірі 15 000 євро для фізичних осіб та 75 000 євро для юридичних осіб [59]. Аналогічний підхід до розуміння сутності примірних договорів і сприйняття їх як договорів приєднання зберігається у законодавствах Швейцарії [63], Італії [64], Бельгії [65] та ін.

Отже, на основі аналізу ключових положень законодавства Німеччини, Австрії, Франції, Швейцарії, Бельгії, присвячених правовому регулюванню відносин з укладення цивільно-правових договорів із застосуванням конструкції примірного договору та примірних умов, робимо висновок про неабияку схожість законодавчих підходів до розуміння сутності примірних договорів, що, вочевидь, зумовлено членством цих країн у Європейському Союзі та відповідно масштабними глобалізаційно-уніфікаційними процесами в основних сферах суспільного життя, у тому числі й зближенням їх правових систем.

У контексті нашого дослідження доцільно виділити декілька специфічних особливостей правового регулювання відносин із застосування примірних договорів, притаманних саме найбільш розвиненим європейським державам: 1) створення деталізованої нормативної бази, зокрема, шляхом прийняття спеціальних законів та закріплення відповідних положень на рівні кодифікаційних актів, для можливості застосування конструкції примірних договорів суб'єктами приватноправових відносин; 2) уніфіковане розуміння концепції примірних договорів, яке полягає у сприйнятті їх як договорів приєднання, орієнтованих на встановлення значної кількості однакових або максимально схожих за змістом договірних правовідносин; 3) мінімізація втручання держави у сферу правовідносин, опосередковуваних примірними договорами, що забезпечується наданням ролі їх розробників безпосередньо учасникам цивільних правовідносин, а не суб'єктам владних повноважень; 4) створення достатніх гарантій захисту прав економічно слабшої сторони у договорі шляхом встановлення низки вимог до формулювання та опублікування умов примірних договорів під загрозою їх нікчемності та накладення на їх розробників штрафів значних розмірів, що у свою чергу дозволяє говорити про обмеження принципу договірної свободи для розробників примірних договорів у частині позбавлення їх можливості вільного вибору договірних умов.

Також вважаємо за доцільне проаналізувати відповідні законодавчі положення й країн пострадянського простору з метою проведення найбільш повного порівняльно-правового аналізу нормативних підходів до впорядкування відносин із застосування конструкції примірних договорів та визначення на цій основі ключових напрямів удосконалення чинного вітчизняного законодавства.

Основним актом цивільного законодавства Республіки Молдова є Цивільний кодекс від 06.06.2002 р. [66], який не містить положень, що були б спрямовані на регламентацію відносин із використання типового чи примірного договорів. Між тим, аналіз низки інших нормативно-правових актів свідчить про те, що зазначені договірні конструкції все ж знаходять своє застосування в Молдові. Зокрема, на це вказують норми Закону Республіки Молдова «Про електроенергію» № 107 від 27.05.2016 р. [67]. Так, ст. 59^1 говорить, що з метою надання відшкодування у зв'язку із здійсненням прав, передбачених статтями 58 та 59 Закону (*право користування ділянкою для виконання робіт з будівництва, відновлення або модернізації електромереж та право сервітуту підземного, наземного чи повітряного проходу через ділянку відповідно* – курсив наш – *Д. А.*), системні оператори зобов'язані укласти типові договори з власниками ділянок або нерухомого майна, щодо яких здійснювались права користування та сервітуту. Типовий договір розробляється відповідно до обов'язкових положень, затверджених урядом, та встановлює права та обов'язки системного оператора і власника ділянки або нерухомого майна, щодо яких здійснювались права користування та сервітуту, передбачені статтями 58 та 59, у тому числі спосіб визначення відшкодовуваної шкоди, заподіяної системними операторами під час здійснення відповідних прав. Також не можна не згадати й про Закон Республіки Молдова «Про управління публічною власністю та її роздержавлення» № 121 від 04.05.2007 р. [68], ч. 2 ст. 16 якого визначає, що договір довірчого управління розробляється згідно з типовим договором, затвердженим Урядом, та підписується органом центрального громадського

управління від імені Уряду або органом місцевого громадського управління за рішенням місцевої ради. Крім того, згідно з ч. 3 ст. 36 Закону договір утримання об'єктів, які не були включені до складу майна, що підлягає приватизації, укладається органом центрального чи місцевого громадського управління відповідно до типового договору, затвердженого Урядом.

Варто зауважити, що законодавство Молдови у сфері інвестування та обігу цінних паперів також містило норми, спрямовані на правове регулювання відносин з розробки та укладення типових договорів. Першим із таких нормативно-правових актів став Закон Республіки Молдови «Про ринок цінних паперів» № 199-XIV от 18.11.1998 р., який не лише передбачав цілу низку різновидів типових договорів, серед яких договір про брокерське обслуговування, договір андеррайтингу, договір про управління інвестиціями, договір на ведення реєстру тощо, а ще й закріпив у ст. 3 Закону визначення типового договору, під яким розумілася встановлена Національною комісією з цінних паперів модель договору з основних видів обслуговування учасників ринку цінних паперів. При цьому виконання умов такого договору було обов'язковим для сторін, що його уклали. Закон також передбачав можливість включення до нього додаткових умов, що не суперечать встановленим нормам [69]. Зазначений вище Закон втратив чинність із прийняттям 11.07.2012 р. Закону Молдова «Про ринок капіталу» № 171, ч. 4 ст. 87 якого також містить вказівку на типовий договір щодо ведення реєстру, вимоги до якого визначаються нормативними актами Національної комісії з цінних паперів [70].

Із вказаного цілком очевидним є висновок про широке застосування в Республіці Молдова конструкції типового договору. Аналіз вищенаведених законодавчих норм, присвячених правовому регулюванню відносин з використання типових договорів у Молдові, дозволяє стверджувати про схожість молдавського та українського підходів до розуміння правової природи конструкції типового договору, що проявляється, зокрема, у наданні повноважень щодо розробки та затвердження змісту типових договорів

суб'єктам владних повноважень, закріпленні нормативного характеру типових договорів, обов'язковості їх умов та неможливості їх зміни сторонами [71, с. 407].

Що стосується використання конструкції примірного договору в межах правової системи Республіки Молдова, то станом на сьогодні у жодному нормативно-правовому акті цієї країни немає вказівок на можливість суб'єктів приватноправових відносин застосовувати досліджувану договірну конструкцію, проте така можливість була передбачена деякими законодавчими актами, що втратили чинність. Так, ч. 8 ст. 6 Закону Республіки Молдова «Про інвестиційні фонди» № 1204-XIII від 05.06.1997 р. містила відсильну норму про те, що примірні форми договору про довірче управління інвестиціями, договору про депозитарне обслуговування, договору про ведення реєстру акціонерів та договору про аудит з організаціями встановлюються законодавством про цінні папери [72]. Фактично це єдина норма, присвячена застосуванню конструкції примірних договорів у Молдові, яка не може розкрити ні особливостей їх правової природи, ні відмежування їх від типових договорів. Більше того, вбачається, що молдовський законодавець і не мав наміру здійснювати таке розмежування та ототожнював їх. Зокрема, як було зазначено, у Законі Республіки Молдова «Про інвестиційні фонди» йшлося про примірний договір у сфері депозитарного обслуговування, що встановлювався законодавством про цінні папери. Натомість ч. 3 ст. 38 Закону Республіки Молдова «Про ринок цінних паперів» визначала, що форма типового договору про депозитарне обслуговування встановлюється Національною комісією з цінних паперів.

Отже, із вказаного робимо висновок, що низка законів у сфері інвестування та обігу цінних паперів, прийнятих у період чинності Цивільного кодексу Молдовської РСР, уповноважувала уряд та інші суб'єкти владних повноважень розробляти і затверджувати як типові, так і примірні договори, однак чіткого розмежування між ними не здійснювалось, що свідчить про їх ототожнення. Із прийняттям у 2002 р. Цивільного кодексу Республіки

Молдова нормативні підходи до доцільності закріплення конструкцій зразкових договорів зазнали суттєвих змін. Зокрема, сьогодні чинне законодавство Республіки Молдова характеризується тенденцією до мінімізації положень, присвячених правовому регулюванню відносин із застосування типових та примірних договорів, що в цілому відповідає європейському тренду щодо максимального зниження ролі держави у сфері приватноправових, зокрема, договірних, правовідносин.

Цікавим з точки зору закріплення конструкції зразкових договорів є аналіз чинного цивільного законодавства Республіки Вірменія. Зокрема в канві Цивільного кодексу Республіки Вірменія від 05.05.1998 р. не міститься положень щодо типових договорів, проте регламентуються відносини з укладення примірних договорів. Так, ч. 5 ст. 442 вказує, що у випадках, передбачених законом, Уряд може видавати примірні договори, обов'язкові для сторін під час укладення та виконання публічних договорів. Більше того, кодекс містить ст. 443 «Примірні умови договору», яка встановлює можливість передбачення договором визначення його окремих умов примірними умовами, розробленими для договорів відповідного виду та опублікованими у пресі. У випадках, коли у договорі не міститься відсилання до примірних умов, такі примірні умови застосовуються до відносин сторін як звичаї ділового обороту, якщо вони відповідають вимогам, встановленим кодексом. Примірні умови можуть бути викладені у формі примірного договору чи іншого документа, що містить ці умови [73]. Аналогічні положення містяться у ст. 359 Цивільного кодексу Узбекистану [74].

Затверджений законом № VIII-1964 від 18.07.2000 р. Цивільний кодекс Республіки Литва, який своїми положеннями декларує принцип свободи договору, між тим, містить ст. 6.161 «Публічний договір», ч. 5 якого встановлює, що у випадках, передбачених законом, юридична особа (підприємець) зобов'язана подати типові умови публічного договору на затвердження відповідній державній установі. У випадках, передбачених законом, публічні договори можуть укладатися на типових умовах,

обов’язкових для обох сторін і затверджених відповідним державним органом [75]. Це фактично єдина норма кодифікованого акту цивільного законодавства, присвячена застосуванню конструкції типового договору на території Литви. Що ж до примірного договору, то можливість його використання литовським законодавством не передбачена.

Натомість аналіз цивільних кодексів Грузії [76] та Азербайджану [77] вказує на відсутність у їх положеннях будь-яких вказівок на можливість укладення типових та примірних договорів. Водночас зазначені акти цивільного законодавства за аналогією з нормативними підходами європейських країн закріплюють визначення поняття стандартних умов і стандартних договорів, а також вимоги, що до них ставляться.

Таким чином, проведений вище аналіз кодифікованих та інших нормативно-правових актів цивільного законодавства низки європейських країн, а також країн пострадянського простору свідчить про відсутність уніфікованості та диференціацію підходів до правового регулювання відносин із використання примірних договорів, що не видається дивним з огляду на значні розбіжності у побудові правових систем, які зумовлені найрізноманітнішими чинниками. Тим не менш, можна простежити деякі законодавчі закономірності у досліджуваній сфері, спричинені, на нашу думку, здебільшого впливом геополітичного фактору, у тому числі, належністю країн до Європейського Союзу чи колишнього Радянського Союзу.

Так, аналіз законодавчих положень Німеччини, Австрії, Франції, Швейцарії, Бельгії, присвячених правовому регулюванню відносин з укладення цивільно-правових договорів із застосуванням конструкції примірного договору, свідчить про відсутність закріплення в цих країнах концепції примірного договору у розумінні ч. 4 ст. 179 ГК України, тобто як особливого нормативно-правових акту, що містить диспозитивні норми. Натомість значна увага законодавців присвячена впорядкуванню відносин із застосування стандартних договорів, які за об’єктивними ознаками також

можуть бути віднесені до зразкових, або примірних, договорів з огляду на попереднє розроблення їх змісту та орієнтованість на їх багаторазове використання учасниками приватноправових відносин. Між тим, основними відмінностями європейських примірних договорів від вітчизняних є, по-перше, специфіка суб'єктів, які розробляють їх зміст: на відміну від України, де такими суб'єктами є Кабінет Міністрів чи інші носії владних повноважень, у європейських правопорядках розробниками стандартних договорів є потенційні контрагенти, які мають намір багаторазово застосовувати їх у своїй діяльності; по-друге, імперативність умов примірних договорів для осіб, які висловили згоду на їх застосування, без можливості внесення змін; по-третє, чітка деталізація вимог до змісту примірних договорів як гарантія захисту економічно слабшої сторони договору.

Щодо закріплення конструкції примірного договору у країнах пострадянського простору, зокрема, у Молдові, Вірменії, Литві, Узбекистані, Грузії та Азербайджані, варто зауважити, що, незважаючи на схожість чи аналогічність підходів до правового регулювання приватноправових відносин у різних сферах, слід констатувати неабиякий рівень диференціації законодавчих поглядів на вирішення досліджуваного питання. Так, аналіз низки нормативно-правових актів вищевказаних країн дозволяє виокремити чотири основні напрями закріплення конструкції зразкових (типових, примірних) договорів у законодавстві: 1) закріплення на законодавчому рівні конструкцій і типових, і примірних договорів (Молдова); 2) закріплення на законодавчому рівні лише конструкції примірних договорів (Вірменія, Узбекистан); 3) закріплення на законодавчому рівні лише конструкції типових договорів (Литва); 4) відсутність закріплення на законодавчому рівні конструкцій як типових, так і примірних договорів (Грузія, Азербайджан).

При цьому важливо відзначити, що у країнах, законодавства яких передбачають можливість застосування типових та примірних договорів, правові підходи характеризуються деякими спільними ознаками. По-перше, концепції типових та примірних договорів відповідають розумінню цих

договорів, викладених у ч. 4 ст. 179 ГК України. По-друге, джерелами їх закріплення у більшості проаналізованих країн пострадянського простору є цивільні кодекси, що, безумовно, вказує на цивільно-правовий характер конструкції примірного договору та водночас непослідовність вітчизняного законодавця у частині її закріплення у положеннях ГК України. По-третє, прослідковується тенденція до мінімізації застосування зразкових договорів для впорядкування цивільних правовідносин і зниження рівня державного впливу на них.

У контексті останньої спільної риси зауважимо, що тенденція до мінімізації застосування конструкції примірних договорів, на нашу думку, є закономірністю, оскільки її концепція у сучасному розумінні бере свій початок з періоду чинності цивільних кодексів радянських соціалістичних республік 1922–1923 рр., положення яких були орієнтовані на задоволення перш за все державних потреб, розвиток планової економіки колишнього СРСР, панування адміністративної форми управління та нівелювання принципів побудови правової держави. Сьогодні ж з урахуванням глобального декларування та оптимізації принципу свободи договору примірні договори як нормативні акти суб'єктів владних повноважень, навіть незважаючи на диспозитивний характер, перестають відповідати суспільним потребам та втрачають свою актуальність для впорядкування приватноправових відносин на тлі послаблення у цій сфері ролі держави.

Висновки до першого розділу

1. Специфічною рисою примірних договорів є те, що, незважаючи на рекомендаційний характер їх змісту, шляхом розроблення і затвердження органами управління примірного договору у тій чи іншій сфері суспільних відносин відбувається безпосередній вплив із боку суб'єктів владних повноважень на процес волевиявлення сторін договору при формуванні його

умов, що, у свою чергу, дозволяє стверджувати про певне обмеження одного з основоположних принципів цивільного права – принципу свободи договору.

2. На ранньому етапі розвитку римського договірного права значного поширення набули два основні типи договорів цивільно-правового характеру, які відрізнялись між собою визначеними на нормативному рівні особливими порядками їх укладення. Перший із них – нексум – укладався шляхом вчинення боржником і кредитором обов'язкових конклюдивних дій, а другий – стипуляція – за допомогою чіткого вимовлення майбутніми контрагентами усталеної словесної формули запитань та відповідей, найменший відступ від якої мав наслідком неукладеність договору та відповідно непородження ним жодних юридичних наслідків. Вказане дозволяє із впевненістю стверджувати, що при тогочасному регулюванні договірних правовідносин пріоритетним було питання не змісту цивільного договору, а необхідності суворого дотримання обрядово-звичаєвого порядку його укладення. Це свідчить про наявність достатніх підстав для висновку про зародження у давньому римському договірному праві ознак примірності та зразковості договорів цивільно-правового характеру, властивих процедурі їх укладення.

3. Надмірний формалізм, який у докласичний період розвитку римського права пронизував усі сфери правового регулювання суспільних відносин, знайшов своє втілення і в концепції літеральних (письмових) договорів цивільно-правового характеру, що проявлялося у розробленні, затвердженні на нормативному рівні текстів таких договорів та у встановленні законодавчої вимоги щодо відповідності змісту цивільно-правових договорів цим текстам. Вказане дозволяє стверджувати про те, що договори суворого права, які характеризувалися імперативним підходом щодо формулювання змісту цивільно-правових договорів та відсутністю свободи вибору потенційними контрагентами його умов, стали першими історичними прототипами зразкових договорів. При цьому з урахуванням тогочасної необхідності чіткого та обов'язкового дотримання букви закону в частині викладення умов

договори суворого права носили радше типовий, аніж примірний характер, у сучасному розумінні цих понять.

4. У першій половині XX ст. принцип свободи договору втратив свій вплив та значення у контексті розвитку договірних правовідносин у порівнянні з XIX ст. Перша половина XX ст. відзначилася вагомим зростанням числа обмежень договірної свободи, закріплених в актах цивільного законодавства країн Західної Європи. Це стало наслідком розроблення та запровадження у цивільний обіг стандартних (типових, примірних) проформ певних видів цивільно-правових договорів з метою захистити економічно слабшу сторону договору (наприклад, споживача) та запобігти розвитку монополізаційних процесів економіки. Такий підхід збережений у багатьох європейських країнах і сьогодні. З огляду на зазначене є усі підстави стверджувати, що саме Новітній час (поч. XX – поч. XXI ст.) є тим історичним періодом розвитку договірного права, який сформував і закріпив у цивільному праві сучасне розуміння поняття зразкових (примірних) договорів.

5. Виділено декілька специфічних особливостей правового регулювання відносин із застосування примірних договорів, притаманних саме найбільш розвиненим європейським державам: 1) створення деталізованої нормативної бази, зокрема, шляхом прийняття спеціалізованих законів та закріплення відповідних положень на рівні кодифікаційних актів, для можливості застосування конструкції примірних договорів суб'єктами приватноправових відносин; 2) уніфіковане розуміння концепції примірних договорів, яке полягає у сприйнятті їх як договорів приєднання, орієнтованих на встановлення значної кількості однакових або максимально схожих за змістом договірних правовідносин; 3) мінімізація втручання держави у сферу правовідносин, опосередковуваних примірними договорами, що забезпечується наданням ролі їх розробників безпосередньо учасникам цивільних правовідносин, а не суб'єктам владних повноважень; 4) створення достатніх гарантій захисту прав економічно слабшої сторони у договорі шляхом встановлення низки вимог до формулювання та опублікування умов

примірних договорів під загрозою їх нікчемності та накладення на їх розробників штрафів значних розмірів, що у свою чергу дозволяє говорити про обмеження принципу договірної свободи для розробників примірних договорів у частині позбавлення їх можливості вільного вибору договірних умов.

6. Аналіз низки нормативно-правових актів деяких країн пострадянського простору дозволяє виокремити чотири основні напрями закріплення конструкції зразкових (типових, примірних) договорів у їх законодавствах: 1) закріплення на законодавчому рівні конструкцій і типових, і примірних договорів (Молдова); 2) закріплення на законодавчому рівні лише конструкції примірних договорів (Вірменія, Узбекистан); 3) закріплення на законодавчому рівні лише конструкції типових договорів (Литва); 4) відсутність закріплення на законодавчому рівні конструкцій як типових, так і примірних договорів (Грузія, Азербайджан).

7. У країнах пострадянського простору, законодавства яких передбачають можливість застосування типових та примірних договорів, правові підходи характеризуються деякими спільними ознаками. По-перше, концепції типових та примірних договорів відповідають розумінню цих договорів, викладених у ч. 4 ст. 179 ГК України. По-друге, джерелами їх закріплення є цивільні кодекси, що, безумовно, вказує на цивільно-правовий характер конструкції примірного договору та водночас непослідовність вітчизняного законодавця у частині її закріплення у положеннях ГК України. По-третє, прослідковується тенденція до мінімізації застосування зразкових договорів для впорядкування цивільних правовідносин і зниження рівня державного впливу на них.

8. Тенденція до мінімізації застосування конструкції примірних договорів є закономірністю, оскільки її концепція у сучасному розумінні бере свій початок з періоду чинності цивільних кодексів радянських соціалістичних республік 1922–1923 рр., положення яких були орієнтовані на задоволення перш за все державних потреб, розвиток планової економіки колишнього

СРСР, панування адміністративної форми управління та нівелювання принципів побудови правової держави. Сьогодні ж з урахуванням глобального декларування та оптимізації принципу свободи договору примірні договори як нормативні акти суб'єктів владних повноважень, навіть незважаючи на диспозитивний характер, перестають відповідати суспільним потребам та втрачають свою актуальність для впорядкування приватноправових відносин на тлі послаблення у цій сфері ролі держави.

РОЗДІЛ 2
ПОНЯТТЯ І ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИМІРНОГО ДОГОВОРУ

2.1 Поняття і правова природа примірного договору

Дискусійний характер положень чинного вітчизняного законодавства, присвяченого правовому регулюванню відносин із застосування конструкції примірного договору, та низка проблем, що з виникають у практиці їх застосування, зумовлюють об'єктивну потребу в дослідженні істинної правової природи примірного договору та встановленні його специфічних особливостей, що характеризують примірний договір як самостійну приватноправову категорію.

Насамперед зазначимо, що вивченню сутності та правового призначення примірних договорів у контексті впорядкування цивільних правовідносин науковою спільнотою присвячувалось небагато уваги у порівнянні із суміжними договірними конструкціями, такими, як, наприклад, типовий договір. Це, у свою чергу, зумовлює певні труднощі у розумінні його правової природи на тлі доволі незначної кількості положень чинного законодавства, присвяченого нормативному регулюванню правовідносин, що виникають внаслідок застосування конструкції примірного договору.

Як зазначалось раніше, поняття примірного договору вміщене вітчизняним законодавцем у ч. 4 ст. 179 ГК України, що визначає загальні умови укладення договорів, які є підставою виникнення господарських зобов'язань. Згідно з її положеннями «при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі: вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству; примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при

укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст; типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови; договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договірні відносини не мають права наполягати на зміні його змісту [2]. Із зазначеного вбачається, що у ч. 4 ст. 179 ГК України йдеться про диференціацію способів формування змісту договору в залежності від рівня свободи волевиявлення його сторін, який варіюється від можливості реалізації усіх складових задекларованого у положеннях ЦК України принципу свободи договору, у тому числі вільного вибору сторонами договору його умов у межах чинного законодавства, до повної неможливості сторін змінювати зміст договору, розробленого та затвердженого суб'єктами владних повноважень. Із цього можемо зробити два проміжні висновки про те, що: 1) незважаючи на рекомендаційний характер, примірний договір є одним зі спеціальних законодавчо закріплених випадків обмеження принципу свободи договору, що проявляється у розробленні його змісту не безпосередньо сторонами договору, а органами управління, які не є учасниками договірних правовідносин; 2) рівень обмеження принципу свободи договору при застосуванні конструкції примірного договору умовно можна охарактеризувати як більш помірний у порівнянні з типовим договором, зміст якого не може бути змінений сторонами.

Дослідження поняття примірного договору, на нашу думку, слід розпочати зі встановлення його сутності, яка, між тим, завжди викликала жваві дискусії серед науковців. На переконання низки дослідників, конструкція примірного договору наділена особливою нормативною природою. Зокрема, незважаючи на формальну назву досліджуваної категорії – «примірний договір», А. Б. Гриняк характеризує її не як домовленість суб'єктів

приватноправових відносин, а власне як своєрідний нормативно-правовий акт [3]. Схожої позиції дотримується й В. Г. Олюха, який вважає, що «примірні договори, як і типові, затверджені відповідними центральними органами виконавчої влади, є нормативно-правовими актами з особливим способом викладення правових норм (умов договору): імперативні в типових, диспозитивні в примірних договорах, оскільки вони поширюють свою дію на невизначене коло осіб на території всієї держави» [78, с. 4]. У свою чергу О. А. Беляневич, досліджуючи зазначену проблематику, з цього приводу вказує, що «в чинному законодавстві України зберігаються такі своєрідні нормативно-правові акти господарського договірного права України, як типові та примірні договори, а їх місце у вертикальній ієрархії нормативно-правових актів залежить від органу виконавчої влади, яким затверджено типовий або примірний договір» [42, с. 184]. При цьому дослідниця наголошує, що «затвердження таких договорів уповноваженими державними органами є формою державного регулювання договірних відносин у сфері господарювання» [42, с. 184].

Водночас у доктрині існують й інші погляди на правову природу примірних договорів. Зокрема, С. А. Верб, відповідаючи на питання про сутність типових та примірних договорів, зазначає, що типовий договір є нормативним актом, в якому правила поведінки виявляються в умовах конкретного договору. Водночас під примірним договором дослідник розуміє правовий ненормативний акт, у якому мають місце умови, які не є нормативними. Вони слугують рекомендаціями для сторін договору стосовно питань, які доцільно узгодити з метою повного врегулювання їх взаємовідносин. З урахуванням цього примірний договір, на його думку, не містить ознак нормативного акта, а його умови мають лише рекомендаційний характер [79, с. 146–147]. Д. П. Вівчарук, розмежовуючи конструкції примірного і типового договорів, зауважує, що обов’язковість типового договору надає йому властивостей нормативно-правового акта, натомість рекомендаційний характер зразкового (примірного) договору зберігає за

останнім основні ознаки класичного розуміння цивільно-правових договорів [80, с. 14].

Зауважимо, що чинне вітчизняне законодавство також не надає чіткої відповіді на питання про те, у чому ж полягає специфіка сутності конструкції примірного договору та якою є її основна функція в контексті впорядкування цивільних правовідносин – регулятивна чи інформативна.

Зважаючи на вказане, та беручи до уваги неоднозначну і, безумовно, контроверсійну правову природу примірного договору, який у науці розглядається і як домовленість учасників приватноправових відносин, і як нормативний акт, виданий суб'єктами владних повноважень, вбачаємо за доцільне розглянути досліджувану категорію крізь призму найбільш сутнісних ознак і цивільно-правового договору, і нормативного акту.

Перш за все зазначимо, що договором згідно з ч. 1 ст. 626 ЦК України є «домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [1]. При цьому слід зауважити, що вказане визначення відображає превалюючу в цивілістиці позицію науковців щодо розуміння категорії договору як юридичного факту, що породжує, змінює та припиняє цивільні правовідносини. Правочинну природу договору відстоює й М. М. Сібільов, який свого часу запропонував одне з найбільш повних у науці визначення договору: «Договір у сфері приватного права – це єдине волевиявлення двох або більше юридично рівних осіб, що збігається, зафіксоване у вигляді передбачених ним або законом у письмовому документі з подальшою його легалізацією, що виражає їх спільну вільну волю на досягнення певних цивільно-правових (приватних) результатів майнового чи немайнового характеру, настання яких відбувається в межах зобов'язання з позитивним змістом, що виникає між ними і не зачіпає прав та законних інтересів третіх осіб, у разі здійснення боржником певних дій, які відповідають праву вимоги кредитора». На думку науковця, саме правочинна природа договору дала можливість дослідникам виявити його ознаки як юридичного факту: по-перше, наявність єдиного волевиявлення двох або

більше осіб, що виражає їх спільну волю; по-друге, спрямованість спільних дій на досягнення певних цивільно-правових результатів [81, с. 88, 93].

Між тим, як зазначає С. М. Бервено, визначення договору лише як юридичного факту є занадто спрощеним розумінням дійсного змісту правової природи договору. У зв'язку з цим заслуговують на увагу спроби інших авторів вийти за межі традиційного уявлення про договір. Так, В. В. Луць підтримує позицію щодо розуміння договору як дво- або багатосторонньої угоди. В той же час автор вважає «припустимим розглядати договір як цивільні правовідносини (зобов'язання), що виникли з договору як юридичного факту або правовий документ, яким зафіксовано виникнення договірного зобов'язання з волі його учасників» [82, с. 44; 83, с. 18–19]. З урахуванням потрійної природи договору як цивільно-правової категорії в науці запропоноване наступне його визначення: «Договір – це правомірний правочин (правомірна угода) взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків, як правило, у формі відповідних умов договору, у визначеній законом формі» [82, с. 45–46]. На нашу думку, хоча наведене вище визначення цивільно-правового договору носить доктринальний характер та не зовсім відповідає усталеним правилам нормотворчої техніки, проте воно найбільш повно відображає триєдину сутність договору – як юридичного акту, правовідношення і правового документа.

Отже, із вказаного очевидним є те, що договір як цивільно-правова категорія: а) має правочинну природу, яка полягає у його здатності породжувати юридично значущі наслідки у вигляді виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин; б) має правомірний характер, тобто його зміст повинен відповідати положенням чинного законодавства; в) є результатом вільного взаємоузгодженого волевиявлення сторін, спрямованого як на встановлення договірного зв'язку, так і на визначення його умов;

г) опосередковує виникнення цивільного правовідношення, внаслідок чого сторони наділяються відповідними правами та обов'язками в залежності від специфіки договірної конструкції; ґ) має певну форму, яка визначається безпосередньо сторонами або вимогами чинного законодавства та слугує зовнішнім відображенням його змісту.

Якщо теоретично екстраполювати зазначені характеристики цивільно-правового договору на категорію примірного договору, то, керуючись положеннями ч. 4 ст. 179 ГК України, яка вказує на рекомендаційний характер розробленого органом управління змісту примірного договору та можливість сторін відступати від нього, вбачається, що договір, укладений на основі і з використанням примірного договору, в цілому відповідає усім ознакам, характерним категорії цивільно-правовому договору, з чого, на перший погляд, видається, що примірний договір є специфічною договірною конструкцією, яка виконує регулятивно-інформативну функцію та загалом полегшує для потенційних контрагентів процес визначення договірних умов і формування змісту договору.

Разом із тим аналіз деяких нормативно-правових актів, що закріплюють зміст примірних договорів, вказує на передчасність висновків щодо їх рекомендаційного характеру. Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження примірних договорів оренди державного майна» від 12.08.2020 р. № 820 затверджено Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, а також Примірний договір оренди нерухомого майна, іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності [84]. При цьому зауважимо, що необхідність розроблення та затвердження зазначених примірних договорів закріплена у положеннях ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», яка визначає, що «договір оренди формується на підставі примірного договору оренди, що затверджується: Кабінетом Міністрів України – щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого

самоврядування – щодо майна комунальної власності. Якщо представницький орган місцевого самоврядування не затвердив примірний договір оренди комунального майна, застосовується примірний договір оренди державного майна» [85].

При ознайомленні зі змістом зазначених примірних договорів ставиться під сумнів їх задекларована у ч. 4 ст. 179 ГК України рекомендаційна природа. Такий висновок робимо, зокрема, з аналізу структури Примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, який складається з двох блоків договірних умов. Перший блок носить назву «Змінювані умови договору» і характеризується можливістю контрагентів внести до змісту договору інформацію, що, зокрема, стосується індивідуалізації сторін (найменування, місцезнаходження тощо), об'єкта оренди, вартості підприємства, орендної плати, розміру авансового внеску з орендної плати, строку договору та ін. Інакше кажучи, зазначені умови договору у кожному конкретному випадку укладення договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства чи його відокремленого структурного підрозділу із використанням примірного договору характеризуватимуться різноманітністю, оскільки безпосередньо пов'язані зі специфікою сторін договору, його об'єкта, строку тощо. Другий же блок договірних умов, іменований як «Незмінювані умови договору», визначає предмет договору, умови передачі орендованого підприємства, обов'язки орендаря щодо повернення підприємства з оренди, умови щодо використання амортизаційних відрахувань, поліпшення та ремонту орендованого майна, обов'язки орендаря щодо страхування підприємства, відповідальність сторін та ін.

Із назви другого блоку умов досліджуваного примірного договору видається, що вітчизняний нормотворець обмежує можливість суб'єктів приватноправових відносин змінювати їх зміст та формулювання, що, безумовно, суперечить концепції примірного договору, закріпленій у ч. 4 ст. 179 ГК України, та свідчить про обов'язковий, а не рекомендаційний

характер його змісту. Проте із цього правила є винятки. Так, ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» визначає, що «договір оренди може відрізнятися від примірного договору оренди, якщо об'єкт оренди передається в оренду з додатковими умовами. Рішенням Кабінету Міністрів України (представницького органу місцевого самоврядування – для комунального майна) можуть бути передбачені особливості договору оренди майна, що передається в оренду з додатковими умовами» [85]. Інакше кажучи, сторони можуть відійти від положень затвердженого примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства чи його відокремленого структурного підрозділу за наявності додаткових умов оренди, вичерпний перелік яких міститься у п. 54 Порядку передачі в оренду державного та комунального майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання оренди державного та комунального майна» від 3 червня 2020 р. № 483 [86]. В цілому ж згідно з ч. 4 ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» «внесення змін до договору оренди здійснюється з урахуванням установлених цією статтею та Порядком передачі майна в оренду обмежень за згодою сторін до закінчення строку його дії, з урахуванням законодавства, статуту або положення балансоутримувача про погодження уповноваженим органом управління, до сфери управління якого належить балансоутримувач» [85].

Отже, з огляду на зазначене є усі підстави для висновку щодо непослідовності вітчизняного законодавця у формуванні єдиного нормативного підходу до правової природи примірних договорів. Це, зокрема, проявляється в тому, що закріплений у чинному законодавстві рекомендаційний характер примірних договорів наділений в основному ознаками декларативності та знаходить своє відображення не у всіх правових нормах, присвячених упорядкуванню відносин із застосування досліджуваної договірної конструкції. Поряд зі встановленою в ч. 4 ст. 179 ГК України можливістю учасників приватноправових відносин при застосуванні примірного договору у тій чи іншій сфері правовідносин змінювати та

доповнювати його зміст, деякі нормативно-правові акти цивільного законодавства закріплюють протилежний підхід щодо незмінюваності та обов'язковості дотримання умов примірних договорів у тому формулюванні, яке вони отримали при затвердженні їх суб'єктом владних повноважень.

З огляду на вказане доводиться констатувати, що неоднаковість і навіть протилежність законодавчих підходів до правового регулювання відносин із застосування конструкції примірного договору призводить до виникнення низки проблемних питань як на теоретичному, так і на правозастосовчому рівнях. На наш погляд, основною з таких проблем є складність встановлення істинної правової природи примірного договору, що зумовлена двома ключовими чинниками: 1) декларуванням його рекомендаційної природи і відповідно зближенням його із категорією цивільно-правового договору; 2) одночасним наділенням його, поряд із рекомендаційним, також і обов'язковим характером, що, у свою чергу, розмиває межі між категоріями «типовий договір» та «примірний договір» та надає останньому ознак специфічного нормативно-правового акта, яким традиційно в цивілістиці прийнято вважати саме типовий, а не примірний договір.

У контексті цього, на нашу думку, доцільним було б проаналізувати специфіку нормативно-правового акта як регулятора суспільних правовідносин та розглянути категорію примірного договору крізь призму його сутнісних ознак, що, у свою чергу, дозволить встановити, яка ж природа примірного договору – правочинна чи нормативна – має превалюючий характер у питанні визначення його сутності.

Перш за все важливо зауважити, що встановлення природи нормативного акта як правової категорії лежить у площині юридичної науки, адже дефініція поняття «нормативно-правовий акт» на законодавчому рівні й досі залишається незакріпленою. Ще у 2008 р. було розроблено законопроєкт «Про нормативно-правові акти», яким, серед іншого, пропонувалось визначити нормативно-правовий акт як «офіційний правовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом у певній формі і за встановленою процедурою,

який регулює суспільні відносини і містить норми права» [87]. Незважаючи на те, що законопроєкт був прийнятий Верховною Радою України, на жаль, подальшого схвалення Президентом України він не отримав, з огляду на що так і не набув чинності. 24 серпня 2023 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність», в якому закріплено визначення нормативно-правового акта як офіційного письмового документа, прийнятого (виданого) суб'єктом правотворчої діяльності, який встановлює, змінює, зупиняє, відновлює чи припиняє норму (норми) права у встановленому Конституцією та законами України порядку [88].

Між тим, чимало дефініцій поняття «нормативний акт» знаходимо у науковій площині. Так, В. С. Нерсесянц вважав, що нормативно-правовий акт – це письмовий правовстановлюючий акт держави, який містить нові норми діючого права [89, с. 402]. Натомість С. С. Алексєєв пропонує досить лаконічне тлумачення нормативно-правового акта як «офіційного документа, що містить юридичні норми (а також положення, що відміняють або змінюють юридичні норми)» [90, с. 192], що, на нашу думку, не здатне розкрити сутнісні ознаки цієї категорії.

На переконання П. М. Рабіновича, «нормативно-правовий акт – це письмовий документ компетентного органу держави (або уповноваженого нею органу місцевого самоврядування чи громадського об'єднання), в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру» [91, с. 127].

Проаналізувавши вищенаведені погляди науковців, можемо виокремити основні кваліфікуючі ознаки нормативного акту: а) з позицій зовнішнього вираження він є письмовим документом офіційного характеру, зміст якого зафіксований на відповідному носії та оприлюднений у відповідних джерелах для ознайомлення з ним членів суспільства; б) його розроблення та прийняття супроводжується необхідністю суворого дотримання встановленої процедури; в) суб'єктами його розроблення та затвердження є уповноважені державою органи влади та їх посадові особи у межах чітко визначеної компетенції; г) він

наділений нормативною природою, що проявляється в акумуляції в його змісті загальнообов'язкових правил поведінки – норм права, які орієнтовані на багаторазове застосування; ґ) він позбавлений ознаки персоніфікованості, тобто його дія спрямована на невизначене коло суб'єктів; д) основною його функцією є впорядкування однотипних суспільних відносин у тій чи іншій сфері.

У контексті цього вважаємо за доцільне розглянути поняття примірного договору крізь призму вищевказаних ознак нормативного акту з метою формування висновку щодо його нормативної природи.

Щодо відповідності концепції примірного договору першій з ознак зазначимо, що на підставі аналізу низки існуючих у вітчизняному законодавстві примірних договорів цілком очевидним є висновок про те, що їх зміст знаходить своє формальне відображення в документі офіційного характеру шляхом оформлення його як акту, що видається в межах компетенції органів управління (постанова, наказ, розпорядження тощо). На нашу думку, вказана ознака позбавлена характеру дискусійності та не потребує додаткового обґрунтування, так само, як і ознака щодо необхідності дотримання встановленої законом процедури при затвердженні примірних договорів, яка пояснюється закріпленим у законодавстві особливим правовим режимом та суворою регламентацією нормотворчої діяльності носіїв публічної влади.

Між тим, значний інтерес викликає специфіка суб'єктів, уповноважених затверджувати та рекомендувати учасникам приватноправових відносин використання конструкції примірного договору при укладенні ними договорів. Так, вкотре звернувшись до положень ч. 4 ст. 179 ГК України, стає очевидним, що цими суб'єктами визначені органи управління. Проте з урахуванням специфіки такого законодавчого формулювання виникає об'єктивна потреба у його конкретизації. Проаналізувавши положення ч. 2 ст. 179 ГК України [2], видається, що суб'єктами рекомендування примірних договорів, за аналогією з концепцією типового договору, є Кабінет Міністрів України, уповноважені ним або законом органи виконавчої влади, державні органи та органи

державної влади. Підтвердження цього знаходимо й у площині практичної розробки та затвердження примірних договорів. Зокрема, Примірний договір купівлі-продажу природного газу з постачальниками природного газу із спеціальними обов'язками для потреб побутових споживачів та релігійних організацій затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 13.07.2016 р. № 444 [92], Примірний енергосервісний договір затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 21.10.2015 р. № 845 [93], Примірний договір про надання послуг з організації та забезпечення доступу до єдиних та державних реєстрів для державних нотаріальних контор та державних нотаріальних архівів затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1948/5 [94], Примірний договір купівлі-продажу цілісного майнового комплексу, що підлягає продажу за конкурсом затверджено Наказом Фонду державного майна України від 22.08.2005 р. № 2411 [95] тощо.

Отже, з урахуванням зазначеного робимо висновок, що, визначаючи суб'єктами, уповноваженими рекомендувати примірні договори, органи управління, законодавець мав на увазі саме державні органи, наділені відповідними функціями з реалізації владних повноважень. Водночас, якщо цей висновок є істинним, то видається щонайменше дивним, чому законодавець при цьому не використав формулювання, вжите у згадуваній ч. 4 ст. 179 ГК України для визначення суб'єктів затвердження типових договорів, а саме: «При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови», а навпаки застосовує диференційований підхід до визначення суб'єктів розробки та затвердження примірних і типових договорів, які, по суті, є одними і тими ж суб'єктами владних повноважень, що діють у межах своєї компетенції.

На нашу думку, законодавчий підхід щодо закріплення поняття «органи управління» у контексті визначення суб'єктів, управомочених рекомендувати використання примірних договорів, є не надто вдалим з низки причин. По-перше, як відомо, категорія «управління» характеризується багатоаспектністю, що зумовлює наявність у численних теоретичних працях значної кількості визначень цього поняття, специфіка яких залежить від сфери, у межах якої здійснюється управління. З урахуванням того, що в ч. 4 ст. 179 ГК України не конкретизується сфера управління, в якій діють органи, що рекомендують використання примірних договорів [2], то можна говорити і про державне управління «як діяльність держави (органів державної влади), спрямовану на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами» [96, с. 150], і про місцеве управління як діяльність щодо вирішення суспільно-корисних питань у межах адміністративно-територіальної одиниці тими суб'єктами влади, до компетенції яких ці питання належать відповідно до чинного законодавства [97], і про управління юридичними особами, наприклад, товариством, яке згідно з положеннями ч. 2 ст. 97 ЦК України здійснюється загальними зборами його учасників і виконавчим органом, якщо інше не встановлено законом. Відтак виникає проблема неоднозначності при тлумаченні поняття «органи управління» у контексті закріпленої у чинному законодавстві України концепції примірного договору, під якими можна розуміти і органи, що здійснюють функції з державного та місцевого управління, і органи управління юридичними особами, до яких зазвичай відносять загальні збори та одноособовий чи колегіальний виконавчий орган.

Актуалізує проблему й О. А. Беляневич, яка також вказує, що «закріплене у законодавстві «авторство» примірних договорів викликає заперечення. За змістом окремих положень ГК України в термін «орган управління» повинні бути включені різноплощинні органи: як органи державної влади або

місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, до сфери управління яких входять відповідно державні унітарні підприємства та комунальні унітарні підприємства (статті 73, 78 ГК України), так і органи управління окремих суб'єктів господарської діяльності: від колегіальних органів господарського товариства (ст. 89 ГК України) до одноособових – керівника підприємства, посадової особи господарського товариства (статті 73, 89 ГК України). В останньому випадку, як уявляється, відсутні підстави називати такі договори примірними, оскільки вони мають лише одного адресата і набувають статусу локального нормативного акта. У точному значенні слова про примірні договори можна говорити лише тоді, коли вони затверджуються уповноваженими органами державної влади як рекомендовані для невизначеного кола осіб моделі» [42, с. 188].

Проаналізувавши зазначене, дозволимо собі поставити під сумнів істинність низки висновків дослідниці. По-перше, не погоджуємося з позицію про те, що суб'єктами, уповноваженими розробляти та рекомендувати для використання примірні договори, є виключно органи державної влади з огляду на наступне. Так, згідно ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» «договір оренди формується на підставі примірного договору оренди, що затверджується Кабінетом Міністрів України – щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого самоврядування – щодо майна комунальної власності» [85]. У свою чергу поняття «представницькі органи місцевого самоврядування», якими є виборні органи (ради), що «складаються з депутатів і відповідно до закону наділяються правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення» [98], слід відрізняти від поняття «місцеві органи виконавчої влади», до яких належать місцеві державні адміністрації, що «здійснюють виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі» [99]. З чого робимо висновок, що повноваження з розробки примірних договорів та рекомендації для їх використання у процесі

укладення цивільно-правового договору належить не лише органам державної влади, а й органам місцевого самоврядування.

Як приклад, можна навести рішення Івано-Франківської обласної ради «Про затвердження Примірного договору оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області» № 45-2/2020 від 23.12.2020 р. [100]. З урахуванням того, що органи місцевого самоврядування є самостійними суб'єктами затвердження примірних договорів, проте при цьому не включені ч. 2 ст. 179 ГК України до вичерпного переліку таких суб'єктів, об'єктивно необхідною є зміна законодавчого підходу до визначення суб'єктів рекомендування примірних договорів шляхом включення до них, крім Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, ще й органи місцевого самоврядування.

По-друге, якщо припустити, що органи управління юридичною особою в контексті ч. 4 ч. 179 ГК України також розглядаються як суб'єкти, уповноважені рекомендувати використання примірних договорів, проте на локальному рівні в межах майбутнього правового зв'язку юридичної особи з контрагентами, то очевидним є те, що затверджений органом управління юридичною особою примірний договір має не одного адресата, як зазначає О. А. Беляневич, а навпаки поширюється на невизначене заздалегідь коло осіб як потенційних контрагентів цієї юридичної особи та спрямований на багаторазове застосування у процесі її діяльності. Такий висновок максимально зближує примірний договір із закріпленою у ст. 634 ЦК України конструкцією договору приєднання та дослідженою у попередньому підрозділі моделлю стандартного договору, що знаходить своє закріплення в правопорядках європейських країн; при цьому розмежування примірного договору з договором приєднання та стандартним договором здійснюється за рівнем обмеження принципу договірної свободи, зокрема, за критерієм можливості чи неможливості внесення змін до змісту договору.

Очевидно, що визнання органів управління юридичної особи суб'єктами затвердження примірних договорів суперечить вимогам ч. 2 ст. 179 ГК України, яка відносить до таких суб'єктів лише уповноважені державою органи. На підтвердження наведеного доцільно навести міркування Н. В. Федорченко про неможливість визнання умов, що виходять, наприклад, «від юридичної особи, типовими, оскільки відсутній факт оприлюднення такого роду умов настання юридичних наслідків для сторони, яка не була обізнана із ними» [101, с. 95]. Разом із тим, якщо говорити про умови примірного договору, то такий підхід має свої переваги. Зокрема, використання такого примірного договору у процесі укладення однотипних договорів із контрагентами юридичної особи встановило б баланс між неможливістю внесення змін до договору приєднання, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 634 ЦК України, і вільним формуванням змісту договору, внаслідок чого контрагент юридичної особи отримав би альтернативу дій при формуванні договірних умов: або використання змісту примірного договору, або його коригування шляхом внесення до його умов відповідних змін.

Зрештою, на нашу думку, затвердження органами управління юридичної особи локальних примірних договорів з метою застосування їх у діяльності цієї юридичної особи законодавчо не заборонене, отже, з урахуванням принципу диспозитивності може мати місце на практиці. Крім того, у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, до яких залучена й Україна, сприйняття законодавцем підходу до надання суб'єктам приватноправових відносин права самостійно розробляти та використовувати у своїй діяльності примірні (стандартні) договори, як це має місце у розвинених країнах Європи, безумовно, сприяло б зближенню вітчизняного законодавства із законодавствами європейських держав. Проте, з іншого боку, примірний договір, розроблений суб'єктом приватноправових відносин, знаходитиметься поза концепцією примірного договору, закріпленою в ст. 179 ГК України, адже буде позбавлений нормативної природи і фактично слугуватиме лише орієнтиром у формуванні майбутніх договірних умов із його контрагентами,

які або висловлять згоду на використання цього примірного договору, або внесуть свої корективи у його зміст, або запропонують власні умови, залишивши розроблену проформу договору поза увагою.

Також у процесі дослідження специфіки суб'єктів затвердження примірних договорів неабиякий інтерес викликає й ч. 4 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права», в якій закріплено доволі неоднозначне положення про те, що «відповідні відомства і творчі спілки можуть розробляти примірні авторські договори (зразки авторських договорів)» [31]. Якщо віднесення відомства, яке за своєю сутністю є державним органом виконавчої влади спеціальної компетенції, що наділений саме в цій сфері встановленими владними повноваженнями [102], до суб'єктів розробки примірних договорів в цілому гармоніює із закріпленим в ст. 179 ГК України законодавчим підходом, то включення до таких суб'єктів творчих спілок викликає щонайменше подив і зумовлює необхідність констатації ще однієї законодавчої невідповідності, пов'язаної із неможливістю віднесення творчої спілки до жодного із перелічених у ч. 2 ст. 179 ГК України суб'єктів владних повноважень.

На нашу думку, існування вказаного законодавчого положення можна пояснити, з одного боку, його застарілим характером, а з іншого – нездатністю вітчизняного законодавця своєчасно реагувати на зміну підходів і привести існуючі нормативно-правові акти у відповідність із їх змістом. З урахуванням наділення повноваженнями щодо розробки і затвердження примірних договорів виключно носіїв владних повноважень, цілком обґрунтованою є потреба у внесенні змін до ч. 4 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» шляхом виключення творчих спілок із числа суб'єктів, які можуть розробляти примірні договори, з огляду на відсутність у їх правовому статусі ознаки публічності.

Ключовою ознакою будь-якого нормативно-правового акту є його нормативний характер, який є визначальним у виокремленні серед численних юридичних актів власне нормативно-правових. Між тим, зважаючи на

відсутність закріплення на законодавчому рівні основних кваліфікуючих характеристик поняття «нормативність», питання його природи викликає значні дискусії серед теоретиків.

Розкриваючи поняття нормативності, С. С. Алексєєв наводить таку сукупність ознак: загальнообов'язковість, здатність виконувати роль регулятора суспільних відносин, поширюватися на території усієї держави та діяти безперервно у часі (до скасування чи зміни) [103, с. 22]. На переконання М. В. Цвіка, нормативність права полягає в тому, що воно містить загальнообов'язкові права та обов'язки для невизначеного кола суб'єктів, тривалий час та багаторазово застосовується до передбачених життєвих ситуацій [104,с. 184]. На думку В. М. Кравчука, «нормативні акти обов'язково мають загальний характер, розраховані на невизначне коло суб'єктів та випадків, здатні неодноразово застосовуватися та містять первісне право» [105].

На нашу думку, питання щодо основних кваліфікуючих ознак поняття «нормативність» і справді є доволі дискусійним, зважаючи й на те, що на законодавчому рівні ця проблема не вирішена. З огляду на наведені вище теоретичні позиції, вбачається, що одні вчені як ключову кваліфікуючу ознаку нормативності юридичного акта називають його загальнообов'язковість, а інші – його загальний характер, тобто спрямованість дії акта на невизначене коло осіб. Тлумачний словник визначає поняття «нормативний» як такий, що визначає норму, правила і т. ін. чого-небудь [106]. У свою чергу, як зазначалось вище, у проєкті Закону «Про правотворчу діяльність» нормативно-правовий акт визначається як офіційний письмовий документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності, який встановлює, змінює, зупиняє, відновлює чи припиняє норму (норми) права у встановленому Конституцією та законами України порядку. Отже, ані в тлумачній літературі, ані в площині законодавства не наголошується на загальнообов'язковості як ключовій ознаці нормативного акту, з урахуванням чого, на нашу думку, акценти слід змістити на його загальний характер.

Підтвердження цього знаходимо й у площині правозастосування. Зокрема, свою позицію щодо природи нормативного акту висловив і Верховний Суд, ухвалюючи рішення в одній зі справ, що ним розглядалася. Так, «суд зауважив, що визначальною особливістю нормативного акта є його спрямованість на врегулювання відносин множинної кількості суб'єктів відповідних правовідносин – двох чи більше учасників певного виду відносин. Тобто об'єктом правового регулювання є встановлення загальних правил поведінки між декількома суб'єктами, які беруть на себе права чи обов'язки, що призводить до виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин. Адресата юридичних приписів нормативного акта неможливо чітко ідентифікувати, оскільки ним потенційно може бути кожна особа, що зацікавлена в реалізації свого суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу. Таким чином, Верховний Суд резюмував, що співвідношення між нормативними та ненормативними актами визначається з огляду на мету їхнього видання: ненормативний акт є актом реалізації норм права, який видається тільки задля розв'язання певної ситуації за індивідуально-визначених обставин та умов, тоді як нормативні акти містять приписи права, що стосуються прав та інтересів невизначеного кола суб'єктів і які реалізуються без темпоральних обмежень» [107].

Із вказаного вбачається, що ключовим у можливості чи неможливості кваліфікації примірного договору як нормативного акту є не його рекомендаційний характер, а власне спрямованість його дії на невизначене заздалегідь коло осіб, які б потенційно могли впорядкувати договірні відносини шляхом застосування змісту того чи іншого примірного договору, рекомендованого органом державної влади чи органом місцевого самоврядування. Отже, з огляду на властивий примірному договору загальний характер досліджувана категорія повинна сприйматися саме як нормативно-правовий акт. При цьому слід наголосити на його особливій юридичній природі, яка відображається у тому, що, незважаючи на свій задекларований в законодавчих нормах рекомендаційний характер, примірний договір, як

зазначалось раніше, може містити й обов'язкові, незмінювані умови, які у будь-якому випадку повинні бути узгоджені сторонами при укладенні цивільно-правового договору саме в такому формулюванні, в якому вони затверджені органами управління.

Отже, підсумовуючи, вбачаємо за доцільне зробити декілька важливих висновків щодо правової природи примірного договору. Насамперед зазначимо, що природі примірного договору властивий дуальний характер у механізмі правового регулювання приватноправових відносин. З одного боку досліджувана категорія є особливим нормативним актом, наділеним характерними ознаками, серед яких: а) формальне відображення змісту примірного договору в документі офіційного характеру, здійснюване шляхом оформлення його як акту, що видається в межах компетенції органів управління (постанова, наказ, розпорядження тощо); б) розроблення та прийняття примірного договору уповноваженими органами державної влади чи органами місцевого самоврядування із дотриманням чітко встановленої законом процедури; в) спрямованість дії примірного договору на невизначене заздалегідь коло суб'єктів як потенційних сторін майбутнього договірного правовідношення в певній сфері з метою його впорядкування; г) акумуляція у змісті примірного договору умов як рекомендаційного, так і обов'язкового характеру. Тобто, примірний договір є результатом нормотворчої діяльності суб'єктів владних повноважень, що полягає у створенні нормативної договірної моделі впорядкування однотипних відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб.

З іншого боку, при кожному практичному використанні моделі примірного договору для впорядкування приватноправових відносин примірний договір трансформується у домовленість конкретно визначених сторін, набуваючи при цьому ознак цивільно-правового договору, серед яких: а) породження юридично значущих наслідків у вигляді виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин; б) правомірний характер; в) формування змісту договору шляхом переважно вільного волевиявлення

сторін; г) опосередковування виникнення цивільного правовідношення, змістом якого є відповідні права та обов'язки сторін в залежності від специфіки договірної конструкції; ґ) наділення домовленості певною формою, яка визначається безпосередньо сторонами або вимогами чинного законодавства та слугує зовнішнім відображенням її змісту. При цьому з огляду на те, що зміст примірних договорів розробляється та рекомендується органами державної влади та органами місцевого самоврядування, які безпосередньо не є сторонами майбутнього договірного зв'язку, а також з урахуванням того, що всупереч положенням ч. 4 ст. 179 ГК України деякі примірні договори містять незмінювані умови, які не можуть бути скориговані або виключені сторонами, вважаємо, що укладення цивільно-правового договору на основі примірного договору супроводжується обмеженням принципу свободи договору, що проявляється в обмеженій можливості сторін формувати умови договірного правовідношення шляхом їх вільного волевиявлення [108, с. 209–210].

Водночас з урахуванням законодавчих підходів до визначення концепції досліджуваної категорії ключовою в розумінні примірного договору є його саме нормативна природа, яка зумовлює його особливу роль у механізмі правового регулювання приватноправових, зокрема, договірних відносин. Тому, на нашу думку, примірний договір слід визначити як особливий нормативний акт, який приймається спеціально уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою розроблення та рекомендування договірної моделі впорядкування однотипних приватноправових відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб, із забезпеченою для сторін майбутнього договірного правовідношення можливістю коригування окремих його умов.

2.2 Особливості змісту та формування умов примірного договору

Як неодноразово зазначалось, категорія примірного договору займає особливе місце в ієрархії джерел нормативного регулювання приватноправових відносин, що зумовлено його специфічною правовою природою. Перш за все примірний договір є результатом нормотворчої діяльності уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що наділяє його рисами нормативного акта, і саме це складає основу розуміння концепції примірного договору, закріпленої в нормах чинного законодавства. Проте при застосуванні примірного договору конкретно визначеними суб'єктами для впорядкування відносин між ними він набуває ознак цивільно-правового договору із відповідними умовами, що складають його зміст. Водночас варто наголосити, що специфічна дуальна природа примірного договору зумовлює значні особливості його змісту та процесу формування умов, з урахуванням чого, на нашу думку, це питання слід дослідити більш детально.

Насамперед зазначимо, що легальне визначення поняття змісту договору міститься у ст. 628 ЦК України, згідно з якою «зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства» [1]. Практично аналогічною є дефініція змісту договору, закріплена у ч. 1 ст. 180 ГК України, у відповідності до якої змістом господарського договору є «умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства» [2]. Отже, виходячи із вказаних положень, змістом договору слід вважати умови, на яких сторони його укладають. Разом із тим в юридичній літературі трапляються й інші міркування про зміст договору як про сукупність прав та обов'язків кредитора та боржника [109, с. 28]. На нашу думку, такий підхід є хибним у силу того, що традиційно в науці права та обов'язки сторін

вважаються змістом правовідношення, опосередковуваного договором. У свою чергу, правовідношення є лише однією з іпостасей цивільно-правового договору, що складають його триєдину правову природу. У контексті цього слушною є думка, висловлена свого часу О. С. Іоффе, який наголошував, що іноді зустрічаються спроби визначити зміст договору із вказівкою як на його умови, так і на права і обов'язки, що випливають з нього, проте вони є помилковими і пояснюються змішуванням договору як юридичного факту із самим договірним зобов'язанням [110, с. 27]. Про це ж писав і В. В. Луць, який зазначав, що, «оскільки договір є підставою виникнення цивільно-правового зобов'язання, то зміст цього зобов'язання розкривається через права та обов'язки учасників, визначені умовами договору» [111].

Отже, з урахуванням змісту ч. 1 ст. 628 ЦК України в межах дослідження змістом примірного договору вважатимемо сукупність добровільних (ініціативних) умов, та умов, визнаних законом обов'язковими, узгоджуваних сторонами з метою виникнення між ними договірного правовідношення. Натомість під змістом останнього слід розуміти кореспондуючі права та обов'язки сторін, специфіка яких визначатиметься особливістю договірного різновиду, що став основою для розроблення примірного договору.

На думку В. В. Луця, розглядаючи співвідношення в договорі умов, визначених на розсуд сторін (так званих «ініціативних» умов), та умов, які є обов'язковими згідно цивільного законодавства, слід звернутись до загальних положень про співвідношення актів цивільного законодавства та договору, закріплених у ст. 6 ЦК України. Згідно з частинами 2 і 3 цієї статті «сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відходити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Але сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо зазначено це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін

положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами» [111].

З урахуванням концепції примірного договору як особливого нормативного акта, затверджуваного суб'єктами владних повноважень для використання його у процесі укладення приватноправових договорів, питання співвідношення ініціативних та обов'язкових умов примірного договору має особливе значення. На перший погляд видається, що закріплення на законодавчому рівні його рекомендаційного характеру вказує на необов'язковість використання того чи іншого примірного договору та відповідно можливість суб'єктів врегулювати договірні правовідносини на власний розсуд. Прикладом цього слугує Примірний договір підряду в капітальному будівництві, затверджений Наказом Державного комітету України з будівництва і архітектури № 3 від 27.10.2005 р. [34], у якому безпосередньо наголошується на тому, що затверджуваний примірний договір є рекомендований до застосування, а отже, використання його при укладенні договору підряду в капітальному будівництві не є обов'язковим і сторони можуть впорядкувати підрядні правовідносини на власний розсуд.

Проте зустрічаємо в чинному законодавстві й кардинально інший підхід. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» «договір оренди формується на підставі примірного договору оренди, що затверджується: Кабінетом Міністрів України – щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого самоврядування – щодо майна комунальної власності» [85]. При цьому єдиним випадком, коли договір оренди може відрізнятися від примірного договору оренди, є випадок, коли об'єкт оренди передається в оренду з додатковими умовами. Отже, у правовідносинах з оренди державного та комунального майна їх впорядкування на основі затвердженого суб'єктами владних повноважень примірного договору є обов'язковим із неможливістю внесення до нього змін, за єдиним законодавчо встановленим винятком.

На нашу думку, такі неоднакові, диференційовані законодавчі підходи до вирішення питання щодо специфіки змісту примірних договорів не дозволяють однозначно стверджувати про концептуальне превалювання ініціативних чи обов'язкових умов, а також ускладнюють встановлення певних закономірностей щодо формування змісту примірних договорів. Разом із тим можна констатувати, що, незважаючи на задекларований у ч. 4 ст. 179 ГК України рекомендаційний характер примірного договору, його зміст розробляється не сторонами майбутнього договірного правовідношення, а суб'єктами владних повноважень, і саме їх вплив є визначальним у формуванні умов примірного договору. Тобто, хоча сторони при використанні примірного договору з метою впорядкування правовідносин між ними й наділені правом коригувати окремі його умови і доповнювати зміст новими, все ж значна частка умов, як було встановлено раніше, носить обов'язковий характер і не може бути змінена сторонами на власний розсуд, у чому й знаходить свій прояв обмеження принципу свободи договору.

Ключовий вплив державних органів на формування змісту примірних договорів є очевидним, оскільки за своєю сутністю вони є результатом нормотворчої діяльності суб'єктів владних повноважень. Це, у свою чергу, надає категорії примірних договорів характеру публічності та, на перший погляд, не гармоніює з традиційним уявленням про цивільно-правовий договір як про угоду, умови якої визначаються сторонами на власний розсуд. Разом із тим, на нашу думку, розроблення державними органами змісту примірних договорів спрямоване не на нівелювання диспозитивних засад приватного права, а на забезпечення детального правопорядку у певних сферах суспільних правовідносин. У контексті цього доцільно навести позицію С. О. Погрібного, який, розглядаючи у більш широкому аспекті проблему співвідношення індивідуального (внутрішнього або саморегулювання) і державного (зовнішнього, імперативного) регулювання договірних відносин, зазначає, що автономність і самодостатність (незалежність від держави) громадянського суспільства, його учасників та відносин, що утворюються між ними, дали

підставу для висновку, що саме ці учасники мають бути основними суб'єктами правового регулювання таких відносин. А там і тоді, де і коли вони не можуть або не хочуть самостійно врегулювати свої відносини, або коли самостійне врегулювання ними своїх відносин йде в розріз з інтересами, які повинна захищати публічна влада, можливим і необхідним є правове регулювання договірних відносин з боку держави [112, с. 30]. З цього приводу висловлюється й Н. Ю. Голубєва, яка, зокрема, зазначає, що «можливість винятків з принципу свободи договору зумовлена необхідністю захисту державою суспільних інтересів загалом, прав споживачів зокрема, особливо в тих сферах економіки, які є природними монополіями або ж в яких є можливим порушення допустимих меж реалізації цивільних прав особами, які займають на ринку домінуюче становище» [113, с. 70].

Якщо проаналізувати ті сфери суспільних відносин, у межах яких розробляються і рекомендуються до застосування примірні договору, а це: сфера постачання природного газу та енергетичних ресурсів, сфера здійснення енергосервісу, сфера приватизації об'єктів державної та комунальної власності, сфера оренди державного і комунального майна, сфера будівництва автомобільних доріг тощо, то очевидними є превалювання у цих сферах публічного інтересу та відповідно необхідність його забезпечення, що, у свою чергу, цілком виправдовує ключову роль саме держави, а не суб'єктів приватноправових відносин, у формуванні та затвердженні змісту примірних договорів. Водночас зазначимо, що ця роль позбавлена імперативного характеру та обмежується тільки окресленням бажаних з точки зору держави рамок потенційного договірного зв'язку у специфічній сфері суспільних відносин. Інакше кажучи, пропонований державою зміст примірного договору є таким собі збалансованим каркасом домовленості, який, з однієї сторони, спрямований на забезпечення пріоритетно важливих публічних інтересів, а з іншої сторони, характеризується гнучкістю за рахунок надання сторонам майбутнього договірного правовідношення можливості на власний розсуд узгодити окремі умови домовленості чи доповнити її зміст.

При цьому видається, що процес формування змісту примірного договору характеризується дворівневою структурою. З урахуванням положень ч. 4 ст. 179 ГК України первинним рівнем формування змісту примірного договору є його розробка та затвердження компетентним суб'єктом владних повноважень, внаслідок чого вибудовується змістовий каркас примірного договору, гнучкість якого, вочевидь, залежить від законодавчих підходів, які є неоднозначними і доволі диференційованими. Наприклад, ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» передбачено, що договір оренди державного і комунального майна формується на підставі примірного договору оренди [85]. Це означає, що всупереч задекларованому рекомендованому характеру примірного договору, використання якого згідно з положеннями ст. 179 ГК України повинно сприйматися як право, а не обов'язок суб'єктів приватноправових відносин, законодавець наголошує на необхідності використання примірного договору оренди державного і комунального майна, позбавляючи сторін права відмовитися від нормативно закріпленої договірної моделі і впорядкувати правовідносини на власний розсуд. Більше того, як зазначалось раніше, Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу містить вказівки на те, які умови можуть бути скориговані, а які – ні, іменуючи їх змінюваними та незмінюваними відповідно. Натомість, якщо проаналізувати Закон України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» [114], на виконання положень якого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 845 затверджено Примірний енергосервісний договір [93], то вбачається, що укладення енергосервісного договору із використанням примірного однойменного договору не є обов'язковим, що в цілому відповідає концепції досліджуваної конструкції, закріпленої в нормах ГК України. Аналогічний

підхід збережений і щодо застосування Примірного договору підряду в капітальному будівництві.

Із вказаного робимо висновок про те, що первинний рівень формування змісту примірного договору характеризується низкою особливостей, серед яких: а) винятковими суб'єктами формування змісту примірного договору на первинному рівні є компетентні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які уповноважені державою розробляти та затверджувати примірні договори у тій чи іншій сфері суспільних відносин; б) формування змісту примірного договору на первинному рівні має своїм наслідком створення гнучкого каркасу з умов, що окреслює приблизні межі майбутнього договірного зв'язку; в) гнучкість цього каркасу, тобто обсяг наданих сторонам можливостей коригування змісту примірного договору, безпосередньо залежить від волі законодавця, яка формується з урахуванням необхідності забезпечення публічних інтересів та реалізації суб'єктами приватноправових відносин принципу свободи договору.

Наступний рівень формування змісту примірного договору є похідним від первинного, оскільки на цьому рівні йдеться про формування договірних умов безпосередньо сторонами із використанням змісту примірного договору, розробленого та затвердженого суб'єктами владних повноважень. З урахуванням вказаного цей рівень формування змісту примірного договору можна умовно назвати вторинним. Видається, що він має місце у випадках, коли: а) укладення того чи іншого договору відповідно до законодавчих положень обов'язково повинно здійснюватися з використанням примірного договору, затвердженого уповноваженим органом державної влади або органом місцевого самоврядування (наприклад, у випадку виникнення орендних правовідносин, коли об'єктом оренди є єдиний майновий комплекс державного підприємства чи його відокремлений структурний підрозділ); б) суб'єкти приватноправових відносин прийняли добровільне узгоджене рішення про впорядкування майбутніх договірних правовідносин шляхом використання змісту рекомендованого суб'єктом владних повноважень

примірного договору. Відповідно формування змісту договору, укладеного на основі примірного, може здійснюватися шляхом: 1) використання змісту примірного договору у тій редакції, яка затверджена компетентним суб'єктом владних повноважень, без здійснення жодних коригувань та доповнень; 2) внесення змін до окремих умов примірного договору та/або доповнення існуючих умов новими, взаємоузгодженими сторонами.

У випадку прийняття рішення про внесення сторонами змін до змісту примірного договору або його доповнення виникає низка цікавих та водночас проблемних питань, першим з яких є питання про межі свободи потенційних контрагентів щодо визначення тих чи інших умов на власний розсуд. Чинне законодавство, зокрема, ч. 4 ст. 179 ГК України при встановленні цих меж використовує наступне формулювання: «...сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором» [2]. На нашу думку, використання терміну «окремі умови» є недосконалим, оскільки позбавлене будь-якої конкретики, а отже, суттєво ускладнює розуміння того, які саме умови сторони вправі змінити за взаємною згодою. Інакше кажучи, на законодавчому рівні відсутні будь-які критерії визначення змінюваності чи незмінюваності умов примірного договору. Судові органи також не надають цьому питанню важливого значення, проте у численних рішеннях неодноразово наголошують на ключовій передумові можливості коригування умов примірного договору на власний розсуд. Так, рішенням Господарського суду Харківської області від 22.05.2012 р. у справі № 5023/1551/12 встановлено, що сторони мають право змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст лише за взаємною згодою. У випадку, якщо одна зі сторін не погоджується на зміну чи доповнення умов примірного договору, то суд вважає, що зміст укладеного договору має лишатись на умовах примірного договору [115]. У свою чергу Господарський суд м. Києва у своєму рішенні від 27.02.2018 р. за результатами розгляду справи № 910/23451/17 зазначив, що «присутня певна імперативність при укладенні договорів на основі примірного договору, що слідує з ч. 4 ст. 179 ГК

України. Відповідно до абзацу 3 цієї норми при укладенні договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі примірного, рекомендованого органом управління суб'єктом господарювання для використання при укладенні ним договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст. Примірні договори мають рекомендаційний характер, оскільки визначають бажану, з точки зору умов, договірну модель. Зміна даної договірної моделі можлива тільки за згодою сторін, відсутність якої надає умовам примірного договору імперативного характеру при формуванні змісту самого договору» [116]. Аналогічну позицію знаходимо в багатьох інших судових рішеннях із цієї категорії справ. Отже, не визначаючи критерії «окремих» умов примірних договорів, які можуть бути змінені потенційними контрагентами, суди, водночас, наголошують на основній передумові можливості внесення змін до змісту примірних договорів – наявності згоди на це сторін договору.

Виходячи із цього, в межах підрозділу доцільно звернутися до дослідження умов окремих примірних договорів, розроблених та затверджених суб'єктами владних повноважень. Так, зміст Примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, як зазначалось раніше, містить прямі вказівки нормотворця на те, які умови підлягають змінам з боку потенційних сторін договору, а які – ні, шляхом визначення їх як умов змінюваних та незмінюваних відповідно. Зокрема, до змінюваних належать умови, що безпосередньо пов'язані із необхідністю конкретизації інформації про сторони договору, об'єкт оренди, орендної плати тощо, яка в кожному випадку укладення таких договорів є різною. Натомість незмінюваними є умови щодо предмету договору, основних прав та обов'язків сторін договору, умов страхування об'єкта оренди, відповідальності сторін у разі невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань тощо.

В цілому це відповідає положенню абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України, відповідно до якого «сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами» [1]. Проте, зважаючи на те, що абсолютна більшість найважливіших умов договору, які детермінують сутність самого договірного зобов'язання, носять незмінюваний характер, видається, що цей договір носить радше типовий, аніж примірний характер, з урахуванням того, що згідно зі ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» такий договір імперативно повинен укладатися на основі примірного. Разом із тим, не вдаючись до більш детальної критики законодавчого підходу щодо закріплення цього договору як примірного, а не типового, цілком виправданим та доцільним є інший підхід, зокрема, щодо закріплення у змісті Примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу прямих вказівок щодо змінюваності чи незмінюваності тих чи інших умов. Цілком очевидно, що за такого підходу встановити межі свободи потенційних контрагентів щодо визначення договірних умов на власний розсуд нескладно.

На жаль, Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу – чи не єдиний у вітчизняному законодавстві примірний договір, у змісті якого збережено такий підхід. Якщо проаналізувати, наприклад, Примірний енергосервісний договір, Примірний договір про відшкодування витрат балансоутримувача на утримання орендованого нерухомого майна та надання комунальних послуг орендарю [117], Примірний договір підряду в капітальному будівництві, Примірний договір підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги [118], Примірний договір про постачання електричної енергії споживачу [119] та інші, вбачається, що в цих договорах відсутні будь-які вказівки на змінюваний чи

незмінюваний характер тих чи інших умов. На нашу думку, за таких обставин питання про межі свободи контрагентів щодо зміни умов договору, укладеного на основі примірного, повинно вирішуватися з урахуванням наявності чи відсутності вказівок на незмінюваний характер умов безпосередньо у змісті примірного договору або в нормативно-правових актах. Інакше кажучи, якщо заборони на зміну умов примірного договору відсутні, то, беручи до уваги положення абз. 3 ч. 4 ст. 179 ГК України, будь-яка з умов примірного договору може бути змінена потенційними сторонами договору за умови наявності вільної згоди на це кожної зі сторін. Проте в подальшій нормотворчій практиці доцільним є використання підходу, збереженого у змісті Примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу щодо закріплення вказівки на незмінюваний характер окремих умов примірного договору за наявності таких. Крім того, на нашу думку, варто скоригувати формулювання абз. 3 ч. 4 ст. 179 ГК України «сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови» [2], замінивши його формулюванням «сторони мають право за взаємною згодою змінювати *умови примірного договору, щодо яких відсутні заборони на їх зміну*» [120, с. 268].

Ще одне доволі проблемне питання у контексті коригування змісту примірного договору знову ж таки зумовлене недосконалим формулюванням норми абз. 3 ч. 4 ст. 179 ГК України, а саме: «...сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, *або* (курсив наш – *Д. А.*) доповнювати його зміст». В процесі тлумачення зазначеного, приходимо до висновку, що потенційні сторони договору мають право або змінити окремі умови примірного договору, або доповнити його зміст, при цьому не маючи змоги зробити і те, і інше одночасно. На цьому наголошує і Я. Р. Кицик, який зазначає, що текстуальний виклад ч. 4 ст. 179 ГК України надає змогу зробити припущення, що сторони можуть за взаємною згодою або змінювати, або доповнювати його зміст, однак якщо все ж передбачається, що вони можуть робити перше та друге одночасно, то

вбачається використання структури «та/або», а не «або», як це зазначено тепер [44].

Загалом погоджуючись з автором у частині недосконалості підходу, який означає, що реалізація можливості зміни умов договору виключає можливість його доповнення, додатково зазначимо, що коригування змісту договору, яке, очевидно, законодавець і має на увазі, коли говорить про можливість здійснення змін умов або доповнень до договору, передбачає також і виключення умов, що призведе до зміни змісту договору, про що у нормі ч. 4 ст. 179 ГК України не згадується. На наше переконання, існують наступні причини застосування такого підходу: 1) випадкове, мимовільне залишення поза увагою можливості виключення умов примірного договору; 2) неможливість виключення сторонами якоїсь з умов примірного договору спрямовано на збереження базового набору, закладених державою. Одразу ж зазначимо, що вищенаведена друга причина концептуально суперечить задекларованому в ГК України рекомендаційному характеру примірного договору. Відповідно й закріплення підходу щодо неможливості внесення змін до змісту примірного договору шляхом виключення окремих умов суперечитиме здоровому глузду хоча б тому, що у разі зміни сторонами якоїсь з умов договору її зміст буде відрізнятися від закладеного у примірному договорі змісту. Наслідком чого буде та ж сама ситуація, що описана вище із виключенням договірної умови. З урахуванням вказаного вважаємо, що доцільними та виправданими будуть зміни існуючого законодавчого підходу.

Однак перш, ніж запропонувати конкретне текстуальне формулювання таких змін, слід визначитися із джерелом правового регулювання відносин щодо укладення примірних договорів у силу тих надважливих процесів реформування, тенденції до яких спостерігаються сьогодні у вітчизняній правовій системі. Йдеться про проєкт Закону «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об’єднань у перехідний період» № 6013 від 09.09.2021 р. [121], основною ідеєю якого є повне скасування ГК України та запровадження перехідного семирічного

періоду для адаптації бізнесу до нових умов життя [122, с. 103]. Безумовно, цей процес є очікуваним, оскільки підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом поклало початок фундаментальному реформуванню правової системи та приведення її у відповідність зі стандартами та підходами європейського співтовариства. З урахуванням того, що існування, поряд із цивільними, і господарських кодексів здебільшого є практикою країн пострадянського простору, не властивою європейським державам, скасування ГК України є цілком закономірним.

Отже, усвідомлюючи важливість таких докорінних змін для нашої держави, а також те, що скасування ГК України – це всього лиш питання часу, пропонувати зміни формулювання положень, присвячених правовому регулюванню відносин із примірних договорів слід із врахуванням найближчих перспектив, які скоріш за все будуть успішно реалізовані. Тому вважаємо за доцільне: 1) включити інститут примірного договору, безпідставно залишений поза межами цивільно-правового регулювання, до положень ЦК України, розмістивши присвячені йому норми поряд із нормами щодо типових умов договору, зокрема, у ст. 630^1 ЦК України; 2) викласти положення ст. 630^1 ЦК України в наступній редакції:

«Стаття 630^1. Примірний договір

1. Сторони мають право укласти договір на основі примірного договору, рекомендованого Кабінетом Міністрів України, іншим органом державної влади або органом місцевого самоврядування для використання при укладенні ними договорів, в якому можуть за взаємною згодою змінювати умови, щодо яких відсутні заборони на їх зміну, доповнювати його новими умовами та/або виключати з його змісту існуючі».

Досліджуючи питання про зміст примірного договору, слід окремо зупинитись і на встановленні особливостей його умов, у тому числі й на їх класифікації. Як зазначалось раніше, ЦК України, визначаючи у ч. 1 ст. 628 зміст цивільно-правового договору, здійснює поділ умов на дві основні групи: «умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є

обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства» [1]. Інакше кажучи, основною, найбільш загальною класифікацією договірних умов за ЦК України є їх поділ на обов'язкові та ініціативні, або добровільні. В той же час цивілістична доктрина налічує значно більшу кількість класифікацій договірних умов, розроблених та обґрунтованих дослідниками. Так, свого часу В. І. Кофман поділяв усі умови договору на істотні (узгодження яких необхідно, щоб договір вважався укладеним), імперативні (що підлягають обов'язковому включенню до договору незалежно від волі сторін внаслідок передбаченості їх імперативною нормою), звичайні (встановлювані диспозитивними нормами), пропоновані (умови, які не впливають на факт визнання договору укладеним, але вказівки на необхідність узгодження яких містяться в законі), випадкові (з питань, що не врегульовані правовими нормами, або які містять інше, відмінне від зазначеного в диспозитивних нормах рішення) [123, с. 425–426]. Як вбачається, запропонована класифікація не позбавлена недосконалостей, оскільки цілком очевидно, що в її основі лежать декілька критеріїв поділу, серед яких і обов'язковість умови, і характер норм, які передбачають відповідну умову.

Д. Н. Сафіуллін свого часу запропонував розмежовувати умови договорів на приписувані, імперативно-визначені, диспозитивно-визначені та ініціативні. Під приписуваними умовами автор розумів умови, які норми права приписують сторонам включати у зміст договору, не визначаючи їх зміст. Імперативно-визначені – це такі умови, що входять до змісту договору автоматично під час його укладення. Вони в імперативній формі визначають конкретну модель поведінки учасників договору. Диспозитивно-визначені – це умови, які включаються до договору лише в тому випадку, якщо сторони не передбачили собі інший порядок дій, ніж передбачений у законодавстві. Ініціативні – це такі умови, які розходяться зі встановленими в диспозитивному порядку і які учасники мають право самостійно включати до свого договору [124, с. 13]. Вважаємо, що така класифікація досить схожа на ще одну, найбільш поширену в теорії – класифікацію умов договору на істотні,

звичайні та випадкові. Прихильником такого підходу до поділу договірних умов був видатний вітчизняний цивіліст В. В. Луць, який у своїх працях неодноразово обґрунтовував його доцільність [125, с. 33–37; 82, с. 175–181]. З урахуванням того, що такий підхід до класифікації договірних умов у цілому відповідає положенням ЦК України, вважаємо за доцільне при дослідженні особливостей умов примірних договорів взяти її за основу.

Зазначимо, що згідно з положеннями ст. 638 ЦК України та ст. 180 ГК України «договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору за ЦК України є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди» [1], [2]. Отже, у межах цивільно-правового регулювання істотними умовами слід вважати насамперед умови про предмет договору і ті, які є такими за вказівкою закону. У свою чергу ч. 3 ст. 180 ГК України визначає, що «при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору» [2]. Таким чином, законодавець розширив перелік істотних умов для господарських договорів у порівнянні з цивільно-правовими.

Слід зазначити, що перелік істотних умов примірних договорів можна визначити, звернувшись до положень ЦК України і спеціальних нормативно-правових актів, які спрямовані на впорядкування певного виду договірних відносин. Так, скажімо, істотні умови Примірного енергосервісного договору визначені в ч. 2 ст. 5 Закону України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації». При цьому їх перелік включає в себе досить широке коло умов, серед яких: «1) предмет енергосервісного договору, у тому числі перелік заходів, строки та умови впровадження енергосервісу; 2) ціна енергосервісного договору; 3) базовий рівень споживання паливно-енергетичних ресурсів та житлово-комунальних послуг у натуральних показниках та у грошовій формі за цінами

(тарифами) на дату оголошення про проведення конкурентної процедури закупівлі; 4) рівень скорочення споживання та/або витрат на оплату відповідних паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг, якого має бути досягнуто в результаті здійснення енергосервісу, за кожний рік дії енергосервісного договору; 4-1) фіксований відсоток суми скорочення витрат замовника енергосервісу на оплату відповідних паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг, що підлягає до сплати виконавцю енергосервісу; 5) строк дії енергосервісного договору; 6) порядок оплати енергосервісу за рахунок скорочення споживання та/або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг порівняно із споживанням (витратами) за відсутності таких заходів, як передбачено частиною п'ятою статті 5 Закону; 7) відповідальність за невиконання, неналежне виконання зобов'язань за енергосервісним договором та ін.» [114].

Аналогічний підхід спостерігається і у визначенні істотних умов Примірного договору підряду в капітальному будівництві, перелік яких закріплено п. 5 Постанови Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668 «Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» [126]. Це, зокрема, наступні: найменування та реквізити сторін; місце і дата укладення договору підряду; предмет договору підряду; договірна ціна; строки початку та закінчення робіт (будівництва об'єкта); права та обов'язки сторін; порядок забезпечення виконання зобов'язань за договором підряду; умови страхування ризиків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва; порядок забезпечення робіт проєктною документацією, ресурсами та послугами; порядок залучення субпідрядників; вимоги до організації робіт; умови здійснення авторського та технічного нагляду за виконанням робіт та ін.

У свою чергу істотними умовами Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу, затвердженого Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та

комунальних послуг «Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії» від 14.03.2018 р. № 312, є: «1) загальні положення; 2) предмет договору; 3) умови постачання; 4) якість постачання електричної енергії; 5) ціна та/або порядок її розрахунку, порядок обліку та оплати електричної енергії; 6) права та обов'язки споживача; 7) права і обов'язки електропостачальника; 8) відповідальність сторін; 9) порядок зміни електропостачальника;10) порядок врегулювання спорів; 11) умови форс-мажорних обставин; 12) строк дії договору; 13) реквізити сторін; 14) порядок організації комерційного обліку електричної енергії та надання даних комерційного обліку електричної енергії відповідно до забезпечення послуг комерційного обліку; 15) інші умови» [127]. При цьому зауважимо, що спостерігається тенденція до закріплення значного переліку істотних умов договорів, для укладення яких суб'єктами владних повноважень розроблено та рекомендовано використовувати відповідні примірні договори. Такий підхід, на нашу думку, є закономірним та пов'язаний насамперед із необхідністю забезпечення публічних, державних інтересів, у сфері яких укладаються зазначені договори, шляхом вказівки на найбільш важливі, пріоритетні умови майбутнього договірного зв'язку, щодо яких сторонам необхідно досягти згоди під загрозою неукладеності договору. Закріплення значної кількості істотних умов примірного договору, з однієї сторони, ще більше звужує обсяг можливостей щодо реалізації принципу свободи договору, проте, з іншої сторони, цілком відповідає сутності примірного договору як специфічного нормативно-правового акту, результату нормотворчої діяльності уповноважених державою органів, що характеризується намаганням останніх максимально деталізувати правове регулювання тих чи інших відносин.

Водночас, як свідчить аналіз вищезазначених істотних умов примірних договорів, чимало з них носять характер не власне істотних, а звичайних умов. Як зазначав В. В. Луць, «звичайні умови договору – це ті умови, які передбачаються у законі чи іншому нормативному акті й стають обов'язковими для сторін внаслідок самого факту укладення договору. Від істотних звичайні

умови відрізняються тим, що вони не потребують окремого погодження і про них не обов'язково застерігати у тексті договору» [82, с. 179]. Видається, що до істотних умов примірних договорів нормотворцем помилково віднесено такі звичайні умови, як права та обов'язки сторін, їх відповідальність, порядок розірвання договору тощо. Вважаємо, що доцільним було б переглянути закріплені на законодавчому та підзаконному рівнях істотні умови деяких примірних договорів, таких як Примірний енергосервісний договір, Примірний договір про постачання електричної енергії споживачу, Примірний договір підряду в капітальному будівництві та ін., з метою встановлення відповідності цих умов ознакам істотних, а у випадку невідповідності – перекваліфікації їх у звичайні та відповідно виключення таких умов із переліку істотних.

Щодо сутності звичайних умов договорів, у тому числі примірних, досить вдало свого часу висловився Б. Новицький, який виділив, крім істотних, перш за все такі пункти, які зазвичай зустрічаються в певних договорах, внаслідок чого ці пункти передбачаються диспозитивними нормами (звичайними умовами договору). Як наслідок, якщо сторони взагалі не передбачили подібних питань, вважається, що вони мали на увазі звичайний спосіб їх вирішення, який виражений в диспозитивній нормі. Якщо сторони виявили бажання надати своєму договору в цій частині іншого значення, їм надається можливість зазначити в договорі відповідне положення, тоді диспозитивна норма не застосовується [128, с. 407]. Наприклад, згідно ч. 1 ст. 879 ЦК України «матеріально-технічне забезпечення будівництва покладається на підрядника, якщо інше не встановлено договором будівельного підряду» [1]. Зазначена умова є звичайною за своїм характером і не потребує окремого її погодження сторонами у змісті договору будівельного підряду, укладеного на основі Примірного договору підряду в капітальному будівництві. Аналогічно вирішується питання й щодо гарантій якості у договорі будівельного підряду. Так, згідно ч. 1 ст. 882 ЦК України «підрядник гарантує досягнення об'єктом будівництва визначених у проектно-

кошторисній документації показників і можливість експлуатації об'єкта відповідно до договору протягом гарантійного строку, якщо інше не встановлено договором будівельного підряду. Гарантійний строк становить десять років від дня прийняття об'єкта замовником, якщо більший гарантійний строк не встановлений договором або законом» [1].

Таким чином, будь-який цивільно-правовий договір, що укладається на основі примірного, може містити, крім істотних, і звичайні умови, які також носять обов'язковий характер у силу їх закріплення в положеннях нормативно-правових актів, що регулюють відповідні правовідносини. При цьому включення звичайних умов у зміст договору не вимагається, а для їх чинності достатньо факту укладення того чи іншого договору.

Нарешті третій різновид договірних умов у науці цивільного права має назву «випадкові умови». «Випадковими прийнято вважати такі умови договору, які погоджені сторонами у відступ від положень диспозитивних норм або з метою вирішення питань, що взагалі не врегульовані законодавством» [82, с. 180]. Випадкові пункти, тобто такі, що не є ані необхідними, ані звичайними частинами договору, включаються в його зміст лише за бажанням сторони [129, с. 56]. Отже, із вказаного робимо висновок про те, що випадковими умовами примірного договору є умови, які змінюють або доповнюють звичайні і набувають юридичної сили тільки в разі включення їх до змісту договору, укладуваного на основі примірного.

У контексті дослідження зазначимо, що можливість включення у зміст договору, який укладається із використанням примірного, випадкових умов насамперед пов'язана із його рекомендаційним характером та відповідно можливістю за взаємно згодою сторін доповнити затверджений суб'єктами владних повноважень зміст примірного договору новими умовами, на що неодноразово наголошується в положеннях чинного законодавства. Так, наприклад, у передмові Наказу Державної служби автомобільних доріг України «Про затвердження Примірного договору підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги» № 188 від

28.04.2009 р. зазначено, що, «керуючись положеннями ч. 4 ст. 179 ГК України щодо статусу примірних договорів, сторони договору підряду мають право за взаємною згодою та, виходячи з конкретних умов, змінювати окремі положення, передбачені Примірним договором, або доповнювати його зміст» [118]. Аналогічна позиція викладена і в Наказі Міністерства культури України «Про затвердження примірних форм деяких договорів» № 706/0/16-11 від 06.09.2011 р. [130]: «Примірні форми договорів, затверджені цим наказом, носять рекомендаційний характер і відповідно до ст. 179 ГК України сторони таких договорів мають право за взаємною згодою змінювати окремі їх умови або доповнювати їх зміст». Однак такий підхід не завжди знаходить своє відображення у положенннях чинного законодавства. Як зазначалось раніше, згідно з ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» «договір оренди може відрізнятися від примірного договору оренди, тільки якщо об'єкт оренди передається в оренду з додатковими умовами» [85]. Із вказаного вбачається, що можливість внесення змін до такого примірного договору суттєво обмежена у порівнянні з іншими примірними договорами і може мати місце лише у винятковому випадку. При цьому зі змісту ч. 1 ст. 16 цього закону незрозуміло, що саме мав на увазі законодавець, закріплюючи такі обмеження, тобто чи стосуються вони тільки змін існуючих умов примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу і сторони все ж вправі доповнювати його зміст новими (випадковими) умовами, чи йдеться про абсолютну заборону на внесення будь-яких коректив, зокрема й доповнень до примірного договору.

На нашу думку, при виникненні подібних сумнівів слід керуватися правилами буквального тлумачення законодавчих положень, а також загальними засадами цивільного законодавства, зокрема, свободою договору, що, у свою чергу, дозволить вирішити питання, пов'язане з недосконалістю чинного законодавства, на користь суб'єктів приватноправових відносин.

Підсумовуючи вищевказане, зазначимо, що змістом примірного договору є сукупність добровільних (ініціативних) та обов'язкових умов, що розробляються і затверджуються уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування для використання їх суб'єктами цивільно-правових відносин при укладенні договорів із гарантуванням можливості щодо їх коригування, у тому числі шляхом зміни, доповнення та/або виключення умов, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами. Процес формування змісту примірного договору характеризується дворівневою структурою. При цьому первинним рівнем формування змісту примірного договору є його розробка та затвердження компетентним суб'єктом владних повноважень, внаслідок чого вибудовується змістовий каркас примірного договору, гнучкість якого залежить від законодавчих підходів, а вторинним рівнем є формування договірних умов безпосередньо сторонами із використанням змісту примірного договору, розробленого та затвердженого суб'єктами владних повноважень.

2.3 Відмежування примірного договору від конструкції типового договору

Як уже неодноразово зазначалось, концепція примірного договору у вітчизняній правовій системі полягає у розумінні і сприйнятті його як особливого нормативно-правового акта, що містить рекомендовані до застосування суб'єктами цивільно-правових відносин правила поведінки, які формують бажану з точки зору держави юридичну модель договірного зв'язку у тій чи іншій сфері. З урахуванням специфіки закріплення цієї концепції в межах чинного законодавства України, зокрема, у ч. 4 ст. 179 ГК України, цілком очевидним є прагнення вітчизняного нормотворця надати категорії примірного договору самостійності та унікальності серед інших джерел правового регулювання цивільних відносин, поклавши в основу його сутності баланс між реалізацією можливостей, породжуваних принципом свободи

договору, з однієї сторони, та обмеженнями, обумовленими необхідністю забезпечення публічних інтересів держави, з іншої.

Разом із тим, з огляду на недосконаліть правового регулювання відносин щодо укладення договорів на основі примірних, у тому числі, закріплення низки неоднакових підходів до вирішення питань, пов'язаних із застосуванням досліджуваної категорії, та формування різної за своїм змістом судової практики у цій сфері, особливого значення сьогодні набуває необхідність розмежування примірного договору і суміжних договірних конструкцій, які на практиці доволі часто невиправдано та безпідставно ототожнюються. Перш за все йдеться про хибне із концептуальної точки зору ототожнення примірного і типового договорів з урахуванням низки спільних сутнісних ознак, якими наділені ці договірні конструкції. Тому вважаємо, що це питання слід дослідити більш детально.

Насамперед зазначимо, що до висновку про схожість (суміжність) правової природи типового і примірного договорів підштовхує норма ч. 2 ст. 179 ГК України, яка визначає, що «Кабінет Міністрів України, уповноважені ним або законом органи виконавчої влади, державні органи та органи державної влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках – затверджувати типові договори» [2]. Із вказаного можна виділити одну з основних спільних ознак досліджуваних договірних конструкцій, яка вказує на їх схожу правову природу, а саме розробка та затвердження і типових, і примірних договорів одними і тими ж суб'єктами – компетентними носіями владних повноважень. Отже, закріплення на законодавчому рівні конструкцій типового і примірного договору можна кваліфікувати як санкціонування державного втручання у сферу договірних правовідносин, що у свою чергу зумовлює виникнення конкретних випадків обмеження принципу свободи договору в частині наділення суб'єктів владних повноважень прерогативою щодо формування змісту окремих договорів. Ще Г. Ф. Шершеневич у свій час виправдовував такий підхід і зазначав, що

безмежна свобода договору, яка протягом тривалого часу позиціонувалась як необхідна умова громадянського суспільства та основний принцип законодавчої політики, таким чином піддається утискам під впливом суспільного інтересу. Проте ця течія, що означає торжество початку державного втручання над безмежним індивідуалізмом, не усуває принцип свободи договору [131, с. 75].

Отже, виникнення, закріплення в положеннях чинного законодавства і широке практичне застосування конструкцій типового і примірного договорів мають спільне концептуальне підґрунтя та є закономірними на тлі тенденцій до збільшення державного впливу і посилення публічних начал у приватноправовій сфері, внаслідок чого розмиваються межі між публічним і приватним правом та утворюються комплексні правові інститути, в яких норми цивільного та публічного права набувають тісного взаємозв'язку. Як слушно з цього приводу зазначає О. А. Беляневич, основне призначення таких джерел (*типових і примірних договорів* – курсив наш – *Д. А.*) зводиться до того, що «вони визначають необхідну або бажану, з точки зору держави, модель договірного зобов'язання, а також спрощують процес укладення конкретних господарських договорів (узгодження умов договору)» [42, с. 184–185].

Дефініція типового договору як така в законодавстві відсутня, проте нормативне тлумачення його концепції за аналогією із концепцією примірного вміщене вітчизняним законодавцем у ч. 4 ст. 179 ГК України, відповідно до якої «при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови» [2]. Разом із тим цікаво зазначити, що, на відміну від примірного, конструкція типового договору знаходить своє відображення у положеннях ЦК України. Зокрема, згідно ст. 630 ЦК України «Типові умови договору» «договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов

договорів певного виду. Якщо у договорі не міститься посилання на типові умови, такі типові умови можуть застосовуватись як звичай ділового обороту, якщо вони відповідають вимогам статті 7 Кодексу» [1].

Крім того, ЦК України містить неодноразові згадки про можливість застосування примірного договору у правовідносинах, опосередковуваних низкою договірних конструкцій. Так, відповідно до ч. 2 ст. 787 ЦК України «наймодавець у договорі прокату може встановлювати типові умови договору прокату. Типові умови договору прокату не можуть порушувати прав наймачів, встановлених законом. Умови договору прокату, які погіршують становище наймача порівняно з тим, що встановлено типовими умовами договору, є нікчемними» [1]. У свою чергу ст. 1111 ЦК України вказує, що «уповноважені відомства або творчі спілки можуть затверджувати типові ліцензійні договори. Ліцензійний договір може містити умови, не передбачені типовим ліцензійним договором. Умови ліцензійного договору, укладеного з творцем об'єкта права інтелектуальної власності, що погіршують його становище порівняно зі становищем, передбаченим законом або типовим договором, є нікчемними і замінюються умовами, встановленими типовим договором або законом» [1].

Аналіз вищезазначених положень ЦК України підштовхує до низки важливих висновків, серед яких варто виокремити наступні. По-перше, законодавець у межах цивільно-правового регулювання використовує, крім терміну «типовий договір», і інший, доволі схожий термін «типові умови», які, виходячи зі змісту ст. 630 ЦК України, не є обов'язковими для сторін з урахуванням формулювання «договором може бути передбачено». Д. П. Вівчарук з цього приводу зазначає, що типові умови договору та типовий договір не можна ототожнювати, так як це два різних поняття. Так, типовий договір є загальнообов'язковим стандартним документом, що регулює відносини між сторонами, умови якого не підлягають зміні та доповненню. Типові умови – це також встановлені імперативно вимоги, але сторони можуть відійти від них, формуючи зміст договору [4, с. 68]. В той же час С. М. Бервено слушно зазначає, що якщо типові умови договору закріплені у відповідному

нормативно-правовому акті (*як це найчастіше буває на практиці* – курсив наш – *Д. А.*), то, звісно, що вони набувають ознак правової норми, яка буде нормативним джерелом договірного права, незалежно від договірного застереження про дію типових умов. Зрозуміло, що договір має укладатися обов'язково з урахуванням типових умов, якщо така обов'язковість передбачена нормативно-правовим актом, яким затверджено такі умови. Оскільки ж чинна редакція ст. 630 ЦК є такою, що не дозволяє поширювати її дію на нормативно затверджені типові правила, бажано було б доповнити її частиною третьою, в якій передбачити порядок дії нормативно затверджуваних типових умов договору [82, с. 102–103].

І справді, передбачені ст. 630 ЦК України типові умови договору характеризуються значно вищим рівнем диспозитивності у порівнянні із типовим договором, визначеним ч. 4 ст. 179 ГК України. Цілком очевидно, що законодавець при розробленні концепції типових умов договору намагався закласти в її розуміння виключно приватноправові начала, мінімізувавши при цьому державний вплив. На користь такого висновку свідчить те, що, по-перше, можливість визначення окремих умов договору шляхом застосування типових умов встановлюється договором, а не законом (ст. 630 ЦК); по-друге, прерогативою розроблення типових умов договору наділені безпосередньо суб'єкти приватноправових відносин (ст. 787 ЦК).

Таким чином, в цілому погоджуючись із науковцями стосовно різного правового режиму типових договорів, затверджених у положеннях ГК України, та типових умов, визначених нормами ЦК України, хотілося б зауважити, що співзвучність цих термінів призводить до розмивання між ними концептуальних меж, їх безпідставного ототожнення та відповідно формування неоднакової судової практики. Це можна продемонструвати на прикладі двох доволі схожих за змістом справ. Першою з них є справа № 5024/1746/2011 за позовом про зобов'язання укласти договір, що розглядалася Господарським судом Херсонської області. Вирішуючи справу по суті, суд зазначив наступне: «Відповідно до ч. 4 ст. 179 ГК України, при

укладенні господарських договорів у разі наявності Типового договору, сторони визначають зміст договору саме на основі такого Типового договору і не можуть відступити від змісту Типового договору, оскільки Типові умови договору є обов'язковими для сторін і не підлягають зміні ними» [132]. Зазначимо, що такий висновок цілком відповідає закріпленому в межах чинного законодавства підходу до визначення правової природи типового договору. Натомість в обґрунтування свого рішення від 18.01.2011 р., прийнятого у справі № 7/211-10, Господарський суд Дніпропетровської області вказав таке: «Відповідно до ст. 630 ЦК України договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов. Якщо у договорі не міститься посилання на типові умови, такі типові умови можуть застосовуватись як звичай ділового обороту, якщо вони відповідають вимогам статті 7 цього Кодексу. Ч. 4 ст. 179 ГК України передбачає, що при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі, зокрема, типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови. Отже, чинне законодавство, яке діяло і на час укладення Договору, забороняє сторонам господарського договору відступати від змісту типового договору лише у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади. Між тим, за загальним правилом, у всіх інших випадках при укладенні господарських договорів сторони мають право, а не обов'язок, визначати зміст договору на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України» [133]. Як видається, наведений висновок суду є змістовно протилежним попередньому і суперечить розумінню типового договору як особливого нормативно-правового акту, можливість внесення змін до якого прямо забороняється імперативними приписами ст. 179 ГК України. Натомість судом при вирішенні справи хибно взято за основу диспозитивні положення ст. 630 ЦК України, а поняття «типовий договір» невдало замінено поняттям «типові умови».

Безумовно, формування такої суперечливої судової практики, зумовлене неправильним застосуванням правових норм, вкрай негативно впливає на розвиток вітчизняної правової системи і є неприпустимим, хоча й очікуваним з огляду на недосконалість існуючих законодавчих підходів. З огляду на вказане, вважаємо, що цілком виправданою та обґрунтованою є необхідність їх коригування. По-перше, зазначимо, що використання вітчизняним нормотворцем терміну «типові умови», який лежить у площині диспозитивності, є невдалим, оскільки мимоволі зближує його зі співзвучним терміном «типовий договір», який навпаки характеризується імперативністю. У підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження нами встановлено, що абсолютна більшість європейських держав, таких, як Німеччина, Австрія, Франція, Швейцарія, Бельгія та інші, у межах цивільно-правового регулювання використовують термін «стандартні умови» для позначення умов, що розробляються суб'єктами цивільних правовідносин з метою потенційного укладення великої кількості схожих договорів. Виходячи із розуміння концепції вітчизняних типових умов, закріпленої у ЦК України, стає очевидно, що сутність типових умов є аналогічною сутності стандартних умов, застосування яких є поширеною практикою в зарубіжних правопорядках. Тому з метою уникнення випадків хибного ототожнення понять «типовий договір» і «типові умови» пропонуємо запозичити досвід європейських держав у частині заміни терміну «типові умови» терміном «стандартні умови», що в цілому відповідає розумінню таких умов як будь-яких заздалегідь сформульованих умов, призначених для багаторазового використання, які одна сторона встановлює для іншої сторони при укладанні договору, і внести відповідні зміни до ст. 630 ЦК України, а також до усіх інших статей, у яких вжито термін «типові умови» [134, с. 94].

По-друге, слід підтримати позицію щодо необхідності доповнення ЦК України положеннями, які б закріплювали порядок застосування нормативно затверджуваних типових договорів [82, с. 102]. Однак, на нашу думку, це більш доцільно зробити не шляхом доповнення ст. 630 ЦК України частиною

третьою, а шляхом включення до змісту ЦК України окремої, самостійної статті 630^2, присвяченої типовому договору, за аналогією зі статтею про примірний договір, включення якої запропоноване в попередньому підрозділі:

«Стаття 630^2. Типовий договір

1. При укладенні договору у випадках, визначених законом або підзаконним нормативно-правовим актом, сторони можуть бути зобов'язані визначати його зміст на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України чи іншим органом державної влади, без права відступати від змісту типового договору, але з можливістю конкретизувати його умови».

На нашу думку, зазначена пропозиція законодавчих змін є особливо актуальною та доцільною з огляду на ймовірне скасування ГК України, оскільки дозволить зберегти конструкцію типового договору як інструменту забезпечення публічних інтересів у пріоритетно важливих для держави сферах цивільно-правових відносин. Між тим, слід також розробити механізми і гарантії дотримання прав та інтересів економічно слабшої сторони з метою недопущення випадків їх порушення з боку держави. Крім того, вважаємо, що нормотворчість у частині затвердження типових договорів у цілому повинна бути зведена до мінімуму з обов'язковою обґрунтованістю необхідності використання типових договорів у межах цивільно-правового регулювання як виняткового інструменту державного впливу. Альтернативою типовим договорам може стати затвердження примірних договорів як специфічних нормативно-правових актів, що характеризуються значно вищим рівнем свободи суб'єктів у визначенні їх змісту та врегулюванні цивільно-правових відносин на власний розсуд.

Повертаючись до питання про відмежування примірного договору від типового, зазначимо, що, виходячи із положень ч. 4 ст. 179 ГК України, ключовою відмінністю між цими категоріями є рекомендаційний характер примірного договору та обов'язковий характер типового. На цьому неодноразово наголошується і в юридичній літературі. На переконання Д. П. Вівчарук, принципово важливою відмінністю між взірцевими

(примірними) та типовими договорами, є відсутність імперативної сили у змісті взірцевого договору. Так, «рекомендації», що надаються суб'єктам, не є загальнообов'язковими, оскільки сторони договору, по-перше, можуть відійти від змісту подібних рекомендацій без будь-яких правових наслідків, по-друге, мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови договору та вносити в нього доповнення. Тому примірний договір має лише рекомендаційний характер, звідки випливає, що ступінь його обов'язковості є мінімальною, обов'язковість у таких договорах з'являється лише при їх укладенні. Інше можна стверджувати щодо типового договору, оскільки однією з його основних особливостей є те, що, по-перше, він має затверджуватись за процедурою, схожою з прийняттям нормативно-правового акта, по-друге, «його сторони не можуть відступити від змісту типового договору, за винятком наявного в них права лише на конкретизацію його окремих умов» [80, с. 9]. Крім того, дослідниця зазначає, що «примірному договору відведено місце зразка (прикладу), який пропонується для застосування суб'єктами господарювання, уповноваженими на те державними органами, задля спрощення формування змісту договору та його укладання. Тобто зразка, що користується довірою в осіб, які укладають на його основі власні договори, в силу авторитету органів, які його рекомендують» [4, с. 46].

В цілому варто було б погодитися з вищенаведеними позиціями, оскільки вони підтверджуються чинним на сьогодні законодавчим підходом, відображеним у ч. 4 ст. 179 ГК України, щодо наділення типового договору ознаками імперативності, а примірного – ознаками диспозитивності. Між тим, положення прийнятої порівняно нещодавно низки законодавчих актів ставлять під сумнів однозначність цих висновків. Йдеться, зокрема, про норму ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального майна», яка імперативно визначає, що договір оренди такого майна формується на підставі Примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, а також Примірного договору оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально

визначеного майна, що належить до державної власності, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2020 р. № 820.

Аналіз змісту цих примірних договорів свідчить про те, що вони акумулюють у собі низку змінюваних і незмінюваних умов, при чому змінювані умови пов'язані здебільшого із необхідністю внесення даних щодо індивідуалізації сторін договору, зокрема, щодо найменування, коду згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, адреси місцезнаходження, а також щодо інформації про об'єкт оренди – нерухоме майно, зокрема, його вартості, цільового призначення, суми орендної плати тощо. Натомість незмінюваними умовами примірних договорів є умови про предмет договору, визначення орендної плати, повернення майна і внесення забезпечувального депозиту, режим використання орендованого майна, його ремонт, страхування, права та обов'язки сторін, їх відповідальність тощо, тобто усі ті умови, які детермінують сутність домовленості сторін і є її ядром. Цілком очевидно, що пряма законодавча вказівка на неможливість внесення змін до ключових умов примірного договору суперечить концепції примірного договору в цілому та його задекларованому рекомендаційному характеру зокрема, адже положення ст. 16 Закону про те, що договір оренди державного і комунального майна повинен укладатися на підставі затверджених органами державної влади та органами місцевого самоврядування примірних договорів, а також незмінюваний характер абсолютної більшості їх умов, що формують змістове наповнення договірної домовленості між сторонами, свідчать про імперативність підходу до врегулювання відносин, опосередковуваних примірними договорами оренди державного і комунального майна. Це, своєю чергою, нівелює аргументи, наведені дослідниками у контексті ключової відмінності між примірними і типовими договорами за критерієм їх характеру, і максимально розмиває межі між цими категоріями.

Зазначимо, що схожий підхід збережений і в низці інших нормативно-правових актів, якими передбачається використання конструкції примірних

договорів. Наприклад, п. 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 р. № 1320 «Деякі питання відчуження об'єктів державної власності» [135] внесено зміни до п. 31 Порядку відчуження об'єктів державної власності, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2007 р. № 803, і визначено, що договір купівлі-продажу майна, що належить до державної власності, укладається між суб'єктом господарювання та переможцем електронного аукціону *на підставі примірного договору* (курсив наш – Д. А.), затвердженого Фондом державного майна [136]. На виконання цього положення Фонд державного майна України видав Наказ від 08.02.2021 р. № 149 «Про затвердження Примірного договору купівлі-продажу державного майна (у тому числі частки, яка належить державі у праві спільної часткової власності)» [137], аналіз змісту якого дозволяє зробити висновок про відсутність вказівок на змінюваність чи незмінюваність умов такого Примірного договору. Між тим, використане нормотворцем формулювання «договір купівлі-продажу укладається ... на підставі примірного договору» викликає сумніви щодо його рекомендаційного характеру та можливості впорядкувати відносини купівлі-продажу об'єктів державного майна інакше, ніж як це визначено у змісті Примірного договору. Більше того, саме таке формулювання використовує законодавець при встановленні необхідності укласти той чи інший договір із застосуванням типового. Так, наприклад, ч. 1 ст. 12 Закону України «Про ринок природного газу» зазначає, що «постачання природного газу побутовим споживачам здійснюється на підставі типового договору, що затверджується Регулятором та оприлюднюється в установленому порядку» [138]. У свою чергу, п. 8 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення» вказує, що «послуги надаються споживачеві згідно з договором, що оформляється на

основі типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення» [139].

Нечіткість, а подекуди й хибність законодавчих формулювань, а також неоднаковість тлумачення нормативних положень суб'єктами правозастосування призводить до формування неоднозначної судової практики у сфері вирішення спорів, пов'язаних з укладенням примірних договорів. Для прикладу можна навести справу № 115/1051/14-ц, що перебувала на розгляді Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим. ТОВ «Сакська водна компанія» звернулося до суду з позовом до ОСОБА_1 про визнання укладеним договір про надання комунальних послуг по вивозу побутових відходів на умовах, передбачених примірни договором, що містить відповідний обов'язок, та про стягнення судових витрат у справі, мотивуючи свої вимоги тим, що ТОВ «Сакська водна компанія» є виконавцем по наданню даних комунальних послуг мешканцям с. Вересаєве Сакського р-ну АР Крим, на території якого проживає відповідачка у власному будинку. Але відповідачка ухиляється від укладення зазначеного договору, чим порушує вимоги ст. ст. 19, 20 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» та права ТОВ «Сакська водна компанія». Суд, розглянувши справу, прийняв рішення позовні вимоги задовольнити у повному обсязі, мотивуючи це тим, що «за змістом ч. 3 ст. 6, ч. 1 ст. 630 ЦК України, ст. ст. 19–21 Закону України «Про житлово-комунальні послуги», Правил надання послуг з вивезення побутових відходів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 1070 від 10.12.2008 р., умови примірного договору, що набули юридично обов'язкового значення в силу актів цивільного законодавства, є обов'язковими для сторін договору, які не мають права відступити від їх положень і врегулювати свої відносини на власний розсуд. З зазначеного виходить, що укладення договору на надання житлово-комунальних послуг є обов'язком споживача за умови, якщо запропонований виконавцем послуг договір відповідає примірному договору. Відмова споживача послуг від укладення договору в такому разі суперечить вимогам ч. 3 ст. 6, ст. ст. 627, 630

ЦК України та ст. ст. 19, 20 Закону України «Про житлово-комунальні послуги»» [140].

Ще одним прикладом неоднозначного трактування положень чинного законодавства у сфері укладення примірних договорів є справа № 913/497/14, що розглядалася Господарським судом Луганської області, за позовом ТОВ «Ритуальне агентство «Фенікс» до Розкішнянського сільського комунального підприємства «Розкішнянський Водолій» про спонукання укласти договір про надання ритуальних послуг. Позивач, ТОВ «Ритуальне агентство «Фенікс», звернувся до суду з позовом до відповідача про зобов'язання відповідача укласти з позивачем договір про надання ритуальних послуг в редакції від 22.01.2014 р., що відповідає примірному договору, який міститься у Типовому положенні про ритуальну службу України. В обґрунтування своїх вимог позивач посилався на виконання дій, з якими закон пов'язує можливість укладення договору про надання ритуальних послуг, та бездіяльність відповідача щодо підписання договору або надання аргументованої відмови. Вивчивши матеріали справи, суд зазначив, що «в силу норм ч. 4 ст. 179 ГК України при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі, зокрема, примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст. Форма примірного договору про надання ритуальних послуг наведена в додатку до п. 8.2 Положення» [141]. За таких обставин, приймаючи до уваги приписи вказаних норм законодавства, надання ритуальних послуг суб'єктами господарювання здійснюється на підставі договору (основою якого є примірний договір), укладеного у встановленому законом порядку з відповідною ритуальною службою. За висновками суду, положення проєкту договору про надання ритуальних послуг, наданого позивачем, відповідають приписам примірного договору про надання ритуальних послуг, який міститься у додатку до п. 8.2 Положення. З урахуванням цього позов про

зобов'язання відповідача укласти з позивачем договір про надання ритуальних послуг в редакції від 22.01.2014 р., що відповідає примірному договору, який міститься у Типовому положенні про ритуальну службу України, є правомірним та таким, що підлягає задоволенню [141].

Аналіз вищезазначених справ вказує на доволі неоднозначні підходи судових органів до розуміння концепції примірного договору. Видається, що нормативні вказівки на укладення того чи іншого договору на підставі примірного тлумачаться судами буквально, що призводить до перенесення досліджуваної категорії із площини диспозитивності у площину імперативності на тлі нівелювання задекларованого у ч. 4 ст. 179 ГК України рекомендаційного характеру примірного договору.

Отже, з урахуванням вищезазначеного слід зробити декілька важливих висновків. По-перше, щодо визначення обов'язковості чи необов'язковості примірного договору, на нашу думку, слід підтримати позицію С. М. Бервено та І. Р. Калаура, які зазначають, що, «якщо уповноваженим органом, який затвердив примірний договір, не застережено щодо обов'язкового чи рекомендаційного характеру дії їх умов, то має діяти презумпція необов'язковості умов цих договорів для сторін, що укладають відповідний договір» [142, с. 81; 143, с. 117]. Додатково зазначимо, що такий висновок є цілком обґрунтованим з урахуванням задекларованого у ч. 4 ст. 179 ГК України рекомендаційного характеру примірного договору [2], а також положень абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України про те, що сторони в договорі обмежені у відступі від положень актів цивільного законодавства лише у виняткових випадках, «коли в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами» [1].

По-друге, на підставі проаналізованих вище положень чинного законодавства робимо висновок про неабияку схожість правової природи примірного і типового договорів, яка проявляється в тому, що: 1) вони є специфічними нормативно-правовими актами у сфері впорядкування

договірних правовідносин, що надає їм ознак самостійних джерел правового регулювання; 2) суб'єктами їх розроблення і затвердження є Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади, а також інші органи державної влади, які діють у межах своїх повноважень; 3) метою їх розроблення і затвердження є формування з точки зору держави бажаної юридичної моделі договірного зв'язку у тій чи іншій сфері, а також суттєве спрощення процесу укладення значної кількості однотипних договорів; 4) сфери, у яких вони застосовуються, здебільшого характеризуються домінуванням пріоритетно важливого публічного інтересу та відповідно необхідністю його забезпечення, проте на основі обов'язкового узгодження із приватним. Разом із тим, незважаючи на наявність низки спільних ознак, досліджувані категорії займають самостійне місце у вітчизняній правовій системі з огляду на ключову принципову відмінність, закріплену в положеннях чинного законодавства, яка не дозволяє їх ототожнити. Йдеться насамперед про диференційований нормативний підхід до вирішення питання про характер типового та примірного договорів, який полягає у тому, що використання конструкції типового договору при укладенні визначених законом договорів є обов'язковим та супроводжується неможливістю внесення до його змісту будь-яких змін, крім конкретизації умов; натомість використання примірного договору суб'єктами цивільно-правових відносин носить рекомендаційний характер, а тому традиційно вважається їх правом, а не обов'язком. Отже, ключовим у розмежуванні типового і примірного договорів є наділення останніх вищим у порівнянні з типовим договором рівнем диспозитивності та більшими можливостями сторін щодо реалізації принципу свободи договору в частині самостійного узгодженого формування умов договору при використанні примірного.

Разом із тим, проведений вище аналіз низки спеціальних нормативно-правових актів, присвячених правовому регулюванню відносин із застосування конструкції примірного договору у тих чи інших сферах, вказує на часткове і доволі фрагментарне збереження підходу щодо рекомендаційного характеру примірного договору в межах чинного законодавства, що ставить під

сумнів можливість його саме добровільного використання при укладенні цивільно-правових договорів. Зокрема, йдеться про: 1) затвердження змісту примірних договорів, ключові та найбільш сутнісні умови якого носять незмінюваний характер, що позбавляє сторін права вносити будь-які коригування; 2) використання законодавцем формулювання типу «договір укладається на основі/на підставі примірного договору», що є більш доцільне саме для типових договорів, застосування яких ґрунтується на імперативних засадах. Такий підхід, по-перше, свідчить про безальтернативність та неможливість впорядкування цивільних правовідносин інакше, ніж із застосуванням примірного договору, що суперечить його рекомендаційному характеру, а, по-друге, фактично зобов'язує сторони договору формувати його зміст у переважній відповідності зі змістом затвердженого суб'єктом владних повноважень примірного договору. Це, своєю чергою, породжує нову правову проблему, пов'язану із визначенням меж свободи сторін договірного правовідношення у частині реалізації ними передбачених ч. 4 ст. 179 ГК України можливостей внесення змін до змісту примірного договору. Адже на тлі відсутності таких законодавчо встановлених меж створюється підґрунтя для неоднозначного тлумачення правових норм та формування суперечливої судової практики, коли суди на власний розсуд вирішуватимуть питання про обов'язковість чи необов'язковість відповідності того чи іншого договору змісту примірного договору, що може призвести до безпідставного визнання договору недійсним із причин недотримання положень законодавства. Крім того, застосування імперативних засад у сфері правового регулювання відносин із використання примірного договору, основу концепції якого складають диспозитивні начала, нівелює закріплений у чинному законодавстві ключовий критерій розмежування категорій примірного і типового договору та призводить до їх ототожнення. На цьому неодноразово наголошується в юридичній літературі. Зокрема, Н. В. Федорченко, аналізуючи типові та примірні договори як регулятори правовідносин з надання послуг, пропонує типізацію договірних форм у сфері надання послуг проводити на рівні

рекомендаційного, однак не обов'язкового характеру, а затверджувані нормативно-правовими актами типові договори, які мають імперативні приписи, слід поширювати виключно на публічні договори, «оскільки в іншому випадку імперативні приписи будуть вступати в суперечність з принципом свободи договору» [144, с. 13].

З урахуванням вказаного об'єктивною є потреба у формуванні більш виважених і концептуально слушних підходів до правового регулювання відносин із укладення примірних договорів. На нашу думку, суб'єктам владних повноважень при розробці пропонованих до застосування текстів примірних договорів, по-перше, слід, зосередитись на його правильній кваліфікації, зокрема, встановити, чи відповідає розроблюваний ними акт концепції примірного договору як особливого нормативно-правового акту рекомендаційного характеру, що ґрунтується на засадах диспозитивності; по-друге, слід уникати неоднозначних формулювань, які б могли тлумачитись на користь обов'язковості примірного договору, зокрема, скоригувати нормативне формулювання типу «договір укладається на основі/підставі примірного договору» шляхом заміни його більш диспозитивним «договір може бути укладений на основі/підставі примірного договору»; по-третє, при потребі надати договірній проформі обов'язкового характеру та зберегти її зміст у тій редакції, яка затверджена суб'єктом владних повноважень і є необхідною з точки зору дотримання публічних інтересів, слід використовувати конструкцію типового договору. Вважаємо, що дотримання вказаних рекомендацій у майбутньому здатне забезпечити концептуально правильне розуміння та сприйняття примірного і типового договорів як самостійних правових категорій і формування на цій основі однакової судової практики.

Висновки до другого розділу

1. Незважаючи на рекомендаційний характер, примірний договір є одним зі спеціальних законодавчо закріплених випадків обмеження принципу свободи договору, що проявляється у розробленні його змісту не безпосередньо сторонами договору, а органами управління, які не є учасниками договірних правовідносин. Рівень обмеження принципу свободи договору при застосуванні конструкції примірного договору умовно можна охарактеризувати як більш помірний у порівнянні з типовим договором, зміст якого не може бути змінений сторонами.

2. Констатовано, що неоднаковість і навіть протилежність законодавчих підходів до правового регулювання відносин із застосування конструкції примірного договору призводить до виникнення низки проблемних питань як на теоретичному, так і правозастосовчому рівнях. Основною з таких проблем є складність встановлення істинної правової природи примірного договору, що відображається у: 1) декларуванні його рекомендаційної природи і відповідно зближенням його із категорією цивільно-правового договору; 2) одночасному наділенні його, поряд із рекомендаційним, також і обов'язковим характером, що, у свою чергу, розмиває межі між категоріями «типовий договір» та «примірний договір» та надає останньому ознак особливого нормативно-правового акта, яким традиційно в цивілістиці прийнято вважати саме типовий, а не примірний договір.

3. З урахуванням того, що органи місцевого самоврядування є самостійними суб'єктами затвердження примірних договорів, проте при цьому не включені до вичерпного переліку таких суб'єктів, обґрунтовано доцільність визначення суб'єктів рекомендування примірних договорів шляхом включення до них, крім Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, ще й органи місцевого самоврядування.

4. Правовій природі примірного договору властивий дуальний характер. З одного боку досліджувана категорія є особливим нормативним актом,

наділеним характерними ознаками, серед яких: а) формальне відображення змісту примірного договору в документі офіційного характеру, здійснюване шляхом оформлення його як акту, що видається в межах компетенції того чи іншого органу управління (постанова, наказ, розпорядження тощо); б) розроблення та прийняття примірного договору уповноваженими органами державної влади чи органами місцевого самоврядування із дотриманням чітко встановленої законом процедури; в) спрямованість дії примірного договору на невизначене заздалегідь коло суб'єктів як потенційних сторін майбутнього договірного правовідношення в певній сфері з метою його впорядкування; г) акумуляція у змісті примірного договору умов як рекомендаційного, так і обов'язкового характеру.

З іншого боку, при конкретному використанні моделі примірного договору для впорядкування приватноправових відносин примірний договір трансформується у домовленість конкретно визначених сторін, набуваючи при цьому ознак цивільно-правового договору, серед яких: а) породження юридично значущих наслідків у вигляді виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин; б) правомірний характер; в) формування змісту договору шляхом переважно вільного волевиявлення сторін; г) опосередковування виникнення цивільного правовідношення, змістом якого є відповідні права та обов'язки сторін в залежності від специфіки договірної конструкції; ґ) наділення домовленості певною формою, яка визначається безпосередньо сторонами або вимогами чинного законодавства та слугує зовнішнім відображенням її змісту.

5. Примірний договір слід визначити як особливий нормативний акт, який приймається спеціально уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою розроблення та рекомендування договірної моделі впорядкування однотипних приватноправових відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб, із забезпеченою для сторін майбутнього договірного правовідношення можливістю коригування окремих його умов.

6. Встановлено, що використання законодавцем у ч. 4 ст. 179 ГК України терміну «окремі умови» у контексті встановлення меж свободи потенційних контрагентів щодо визначення тих чи інших умов на власний розсуд є недосконалим, оскільки позбавлене будь-якої конкретики, а отже, суттєво ускладнює розуміння того, які саме умови сторони вправі змінити за взаємною згодою. Обґрунтовано, що за таких обставин питання про межі свободи контрагентів щодо зміни умов договору, укладеного на основі примірного, не повинно вирішуватися з урахуванням наявності чи відсутності вказівок на незмінюваний характер умов безпосередньо у змісті примірного договору або в нормативно-правових актах. Тобто, якщо заборони на зміну умов примірного договору відсутні, то будь-яка з умов примірного договору може бути змінена потенційними сторонами договору за умови наявності вільної згоди на це кожної зі сторін.

7. Запропоновано викласти положення ст. 630^1 ЦК України в наступній редакції:

«Стаття 630^1. Примірний договір

1. Сторони мають право укласти договір на основі примірного договору, рекомендованого Кабінетом Міністрів України, іншим органом державної влади або органом місцевого самоврядування для використання при укладенні ними договорів, в якому можуть за взаємною згодою змінювати умови, щодо яких відсутні заборони на їх зміну, доповнювати його новими умовами та/або виключати з його змісту існуючі».

8. Встановлено, що змістом примірного договору є сукупність добровільних (ініціативних) та обов’язкових умов, що розробляються і затверджуються уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування для використання їх суб’єктами цивільно-правових відносин при укладенні договорів із гарантуванням можливості щодо їх коригування, у тому числі шляхом зміни, доповнення та/або виключення умов, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами.

9. Встановлено, що використання вітчизняним нормотворцем терміну «типові умови», який лежить у площині диспозитивності, є невдалим, оскільки мимоволі зближує його зі співзвучним терміном «типовий договір», який навпаки характеризується імперативністю. Виходячи із розуміння концепції типових умов, закріпленої у ЦК України, очевидно, що сутність типових умов є аналогічною сутності стандартних умов, застосування яких є поширеною практикою в зарубіжних правопорядках. Тому з метою уникнення випадків хибного ототожнення понять «типовий договір» і «типові умови» доцільно запозичити досвід європейських держав у частині заміни терміну «типові умови» терміном «стандартні умови», що в цілому відповідає розумінню таких умов як будь-яких заздалегідь сформульованих умов, призначених для багаторазового використання, які одна сторона встановлює для іншої сторони при укладанні договору, і внести відповідні зміни до ст. 630 ЦК України, а також до усіх інших статей, у яких вжито термін «типові умови».

10. Обґрунтовано доцільність доповнення ЦК України положеннями, які б закріплювали порядок застосування нормативно затверджуваних типових договорів, шляхом включення до змісту ЦК України статті 630^2 такого змісту:

«Стаття 630^2. Типовий договір

1. При укладенні договору у випадках, визначених законом або підзаконним нормативно-правовим актом, сторони можуть бути зобов'язані визначати його зміст на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України чи іншим органом державної влади, без права відступати від змісту типового договору, але з можливістю конкретизувати його умови».

11. Щодо визначення обов'язковості чи необов'язковості примірного договору підтримано позицію, що, якщо уповноваженим органом, який затвердив примірний договір, не вказано щодо обов'язкового чи рекомендаційного характеру дії їх умов, то має діяти презумпція необов'язковості умов цих договорів для сторін, що укладають відповідний договір. Такий висновок є цілком обґрунтованим з урахуванням задекларованого у ч. 4 ст. 179 ГК України рекомендаційного характеру

примірного договору, а також положень абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України про те, що сторони в договорі обмежені у відступі від положень актів цивільного законодавства лише у виняткових випадках, коли в цих актах прямо вказано про це.

РОЗДІЛ 3
ДИНАМІКА ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ПРИМІРНОГО ДОГОВОРУ

3.1 Укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору

Як відомо, ЦК України ставить в основу забезпечення правового регулювання договірних правовідносин принцип свободи договору, який, своєю чергою, акумулює в собі цілу низку правомочностей учасників цих правовідносин. Серед них, зокрема: можливість самостійного прийняття суб'єктами рішення щодо вступу в договірні правовідносини шляхом укладення цивільно-правового договору; можливість формування суб'єктами договірних умов на власний розсуд, враховуючи вимоги актів цивільного законодавства, звичаї ділового обороту, вимоги розумності та справедливості; можливість вільного вибору контрагента за договором; можливість укладення як поіменованих договорів, передбачених чинним цивільним законодавством, так і таких, що ним не передбачені (ст. 627 ЦК України). Також важливо зауважити, що завдяки принципу свободи договору сторони вправі обирати форму договору та способи забезпечення його виконання, змінювати його умови та припиняти договірні правовідносини тощо. При цьому більшість правомочностей, що складають зміст принципу свободи договору, можуть бути реалізовані учасниками цивільних правовідносин на етапах укладення та виконання цивільно-правового договору, з огляду на що вони, безумовно, мають винятково важливе значення у контексті динаміки договірних правовідносин.

Питання укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору є малодослідженим у цивілістичній доктрині, що викликає подив, адже особлива, нетипова для цивільно-правових домовленостей, природа досліджуваної договірної конструкції зумовлює неабияку специфіку

укладення цивільно-правових договорів на їх основі, що складає підґрунтя динаміки правовідносин, які ним опосередковуються. Зважаючи на це, у контексті дисертаційного дослідження цілком очевидною є необхідність встановлення цієї специфіки.

Насамперед зауважимо, що важливість укладення договору як одного із етапів динаміки договірних правовідносин важко переоцінити, адже саме в процесі укладення договору контрагенти створюють модель правовідносин, виникнення яких вони прагнуть, з огляду на що ретельність та детальність формування договірних умов, а також виконання приписів закону щодо укладення договору, зумовлюватимуть ймовірність досягнення сторонами бажаного правового результату.

На думку С. М. Бервено, укладення договору слід вважати первинною стадією (етапом) будь-якого договірного зобов'язального правовідношення, функціонально наділеною правоутворюючим характером і перетворенням фактичних дій у зобов'язально-правові відносини, які виникають із договору [82, с. 174]. У свою чергу В. С. Щербина, досліджуючи укладення господарського договору, розуміє під цим поняттям «зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше господарюючих суб'єктів щодо вироблення умов договору, які відповідають їх реальним намірам та економічним інтересам, а також юридичне оформлення договору (надання цим умовам певної форми) як правового акту» [145, с. 156]. Отже, у межах дисертаційного дослідження під укладенням цивільно-правового договору на основі примірного розумітимемо систему послідовних дій потенційних сторін договору, що полягають у формуванні їх взаємної волі, закріпленні її у змісті договору і наданні останньому юридично доцільної або необхідної форми, результатом яких є виникнення зобов'язально-правових відносин.

Як уже раніше зазначалось, питання укладення цивільно-правових договорів регламентовано положеннями ст. 638 ЦК України, ч. 1 якої вказує, що «договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. При цьому істотними умовами договору є умови про предмет

договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди» [1].

Разом із тим слід враховувати й правочинну природу будь-якого цивільно-правового договору, що зумовлює необхідність дотримання загальних умов чинності правочину у процесі укладення договору, у тому числі й на основі примірного, які закріплені у ст. 203 ЦК України. Це, зокрема: 1) умова щодо обов'язкової відповідності змісту правочину актам цивільного законодавства, інтересам держави й суспільства, а також його моральним засадам; 2) умова щодо наявності в особи, яка вчиняє правочин, необхідного обсягу цивільної дієздатності; 3) умова щодо вільного характеру волевиявлення учасника правочину і відповідність його внутрішній волі; 4) необхідність вчинення правочину у формі, встановленій законом; 5) умова щодо спрямованості правочину на реальне настання правових наслідків, які обумовлені ним; 6) необхідність відповідності правочину, що вчиняється батьками (усиновлювачами), правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Отже, окрім досягнення згоди з усіх істотних умов, для укладення будь-якого цивільно-правового, у тому числі укладення на основі примірного договору, необхідним є дотримання загальних вимог, закріплених вітчизняним законодавцем для наділення його чинністю.

Традиційно у науці цивільного права виділяють порядок та спосіб укладення договору, які неодноразово ставали предметом наукових досліджень і дискусій. Так, С. О. Бородовський під порядком укладення договору розглядає «визначену правовими нормами юридико-логічну послідовність стадій встановлення цивільних прав та обов'язків, здійснених на основі погоджених дій осіб, звернених назустріч одна одній та виражених у різноманітних способах узгодження змісту договору. Натомість способами укладення цивільно-правового договору є нормативно визначені дії, через які досягається вільне і взаємне узгодження волі сторін договору» [146, с. 7]. Схожої позиції дотримується В. В. Денисюк, який зазначає, що «договір

укладається за допомогою певних дій сторін договору, нормативно кваліфікованих способами укладення договору. Під способами укладання договору пропонується розуміти нормативно врегульовану систему здійснення суб'єктами дій, через які досягається вільне і взаємне узгодження волі сторін договору» [147, с. 305]. На переконання ж О. А. Беляневич, порядок укладання договору – це «нормативно закріплені взаємні дії сторін, спрямовані на встановлення господарсько-договірних відносин та визначення змісту договірного зобов'язання, а спосіб укладання договору – це нормативно врегульована організація здійснення суб'єктами господарювання таких дій» [148]. Н. В. Федорченко з цього приводу наголошує на важливому практичному значенні виділення порядку та способу укладення договору для розуміння процедури їх укладення, де порядок – «нормативно визначені взаємні дії сторін, спрямовані на встановлення договірних відносин та встановлення їх змісту, а спосіб – нормативно-врегульована організація досягнення домовленості учасниками переговорів» [149, с. 218].

Своєю чергою, В. І. Чуєнко та А. Г. Соколова пропонують визначати порядок укладення договору як «законодавчо визначений спосіб дій суб'єктів договірних правовідносин, спрямований на виникнення договірного зобов'язання та визначення його змісту. На їх думку, поняття «спосіб» недоречно розглядати стосовно загального порядку укладення договору, оскільки він передбачає тільки один спосіб укладення договору (ст. 638 Цивільного кодексу України). Отже, спосіб та порядок укладення договору збігаються, якщо йдеться про класичні договірні правовідносини. Спеціальний же порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, що залежать від способів укладення договору (укладення договору в обов'язковому порядку, за згодою третіх осіб, на торгах, на біржі, за рішенням суду тощо)» [150].

Вищенаведене дозволяє констатувати відсутність серед науковців єдності щодо сутності понять порядку та способів укладення договору. З урахуванням зазначеного, на нашу думку, доцільним є аналіз положень

чинного законодавства, присвяченого правовому регулюванню відносин із укладення цивільно-правових договорів, що, у свою чергу, дозволить встановити та виокремити особливості їх укладення на основі примірних договорів, зумовлені їх правовою природою.

Перш за все слід зазначити, що основи загального порядку укладення договору визначені положеннями ч. 2 ст. 638 ЦК України, які визначають, що «договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною» [1]. Щодо господарського законодавства, то відзначимо, що ГК України також містить статтю, присвячену загальному порядку укладення договору, зокрема, ст. 181, яка, між тим, носить узагальнений та бланкетний характер і вказує, що «господарський договір укладається в порядку, встановленому ЦК України, з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом» [2]. Отже, за загальним правилом, цивільно-правовий договір укладається внаслідок волевиявлення потенційних сторін договору, що акумулюють у собі послідовні дії зі здійснення пропозиції щодо його укладення з одного боку та прийняття такої пропозиції з іншого.

Цікаво зауважити, що до 16.08.2020 року ст. 181 ГК України містила доволі деталізований порядок укладення господарських договорів. Так, ч. 1 зазначеної статті закріплювала загальне правило, згідно з яким «господарський договір викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами. Також допускалося укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів» [2]. Крім того, було конкретизовано процедуру укладення господарського договору, що включала такі стадії, як: а) підготовка та направлення проєкту договору у двох примірниках; б) прийняття пропозиції щодо запропонованого тексту договору протягом 20-денного строку чи підготовка заперечення щодо окремих умов;

в) підготовка протоколу розбіжностей, застережень у договорі; г) погодження протоколу розбіжностей протягом 20-денного строку чи передання спору до суду. Проте із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» [151] норма ст. 181 ГК України набула відсильного характеру і фактично перенесла правове регулювання укладення господарських договорів у площину цивільного законодавства, закріпивши правило, за яким укладення господарських договорів відбувається згідно з положеннями ЦК України з урахуванням специфіки господарських правовідносин. Вказані законодавчі зміни, безумовно, сприймаються доволі позитивно, адже, по-перше, спрямовані на активізацію та спрощення процедури залучення іноземних інвестицій у вітчизняну економіку, а, по-друге, відображають нормотворчу послідовність на тлі тенденційних процесів скасування ГК України та уніфікації цивільного і господарського законодавств.

Разом із тим можливість укладення договору у спрощений спосіб закріплена в іншій нормі, зокрема, у ч. 2 ст. 184 ГК України [2]. Крім того, спрощений спосіб укладення договору знаходить своє закріплення й у ч. 1 ст. 207 ЦК України, яка визначає, що «правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, або надсилалися ними до інформаційно-телекомунікаційної системи, що використовується сторонами. У разі якщо зміст правочину зафіксований у кількох документах, зміст такого правочину також може бути зафіксовано шляхом посилання в одному з цих документів на інші документи, якщо інше не передбачено законом» [1]. Абз. 2 ч. 2 ст. 639 ЦК України вказує, що, «якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі» [1]. При цьому можливість укладення договору у зазначений вище спосіб передбачена для усіх цивільно-правових договорів.

Натомість чинне господарське законодавство містить застереження щодо укладення договору шляхом обміну листами, яке полягає у можливості укласти договір у спрощений спосіб, лише якщо йдеться про договір, що укладається на основі вільного волевиявлення сторін. Водночас ч. 3 цієї статті зазначає, що «укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов, передбачених ст. 179 ГК України, не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з вимогами ст. 181 ГК України та відповідно до правил, встановлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірного або типового договору» [1].

Отже, із зазначеного слід зробити декілька висновків. По-перше, фактично чинне законодавство передбачає два способи укладення договору в межах загального порядку, які умовно можна іменувати: а) ускладненим, що передбачає укладення договору шляхом складання єдиного документа, оформленого відповідно до вимог чинного законодавства та підписаного сторонами; б) спрощеним, який передбачає укладення договору шляхом фіксації його змісту та істотних умов у листах, телеграмах тощо, якими обмінялися сторони, або ж прийняття пропозиції через вчинення конклюдентних дій, що свідчать про бажання укласти такий договір. По-друге, з урахуванням зазначеного є усі підстави для спростування позиції низки вчених про недоречність розгляду поняття «спосіб» стосовно загального порядку укладення договору. По-третє, чинне господарське законодавство, зокрема, ч. 3 ст. 184 ГК України, обмежує можливість укладення договору на основі примірного у спрощений спосіб, імперативно закріплюючи вимогу щодо підписання сторонами договору єдиного документа.

Відповідно, з урахуванням ст. 207 ЦК України, яка говорить про те, що «правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах» [1] та підписаний його сторонами, форма укладення договору на основі примірного є винятково письмовою. Вважаємо, що в цьому вкотре знаходить своє підтвердження

нормативна природа примірного договору, а також обмеження принципу свободи договору в контексті відсутності у контрагентів можливості вільного вибору форми договору. На нашу думку, пряма законодавча заборона на укладення договору на основі примірного, так само, як і типового, у спрощений спосіб, зокрема за допомогою обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, сприймається доволі критично на тлі тенденції до зростання рівня застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у цивільному обігу та не сприяє реалізації диспозитивних приватноправових засад. Більше того, вважаємо, що такий підхід є концептуально хибним у контексті використання типових та примірних договорів як стандартних договірних проформ, покликаних спростити процес узгодження змісту домовленостей між суб'єктами приватноправових відносин. У підтвердження цього наведемо позицію судових органів, які вказують, що «примірні та типові договори є інструментами державного регулювання договірних відносин у сфері господарювання, які застосовуються для спрощення процесу укладання конкретних господарських договорів та визначення бажаної, з точки зору держави, моделі договірних зобов'язань. Як примірні, так і типові договори являють собою затверджені уповноваженими державними органами зразки відповідних договорів» [152].

Отже, цілком очевидно, що заздалегідь розроблений та затверджений суб'єктами владних повноважень зміст типового і примірного договорів дозволяє сторонам у процесі укладення договору обмежитись обміном листами, помістивши в останні вказівку на те, що його зміст формується на основі того чи іншого типового чи примірного договору. Тому, на нашу думку, законодавчий підхід щодо заборони укладення договору із використанням типового та примірного договорів у спрощений спосіб повинен бути змінений шляхом усунення такої заборони.

Також цікавим є питання про те, чи можливо укласти договір на основі примірного шляхом фіксації його змісту на електронних носіях, тобто в

електронному вигляді. Як відомо, ч. 3 ст. 184 ГК України прямо забороняє використання спрощеного способу укладення договору на основі примірного, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо. Разом із тим видається, що спрощений спосіб укладення договору не включає в себе фіксацію його змісту в електронному документі. У контексті цього слід провести аналіз положень низки нормативно-правових актів.

Перш за все зазначимо, що ч. 1 ст. 8 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах від 23.11.2005 р. встановлено, що договір не може бути позбавлений дійсності лише на тій підставі, що він складений у формі електронного повідомлення [153]. Цей принцип закріплений і в положеннях вітчизняного законодавства, зокрема, у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», згідно якої «юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу також не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму» [154]. Отже, фактично у вітчизняному законодавстві закріплена презумпція чинності електронних документів, під якими ст. 5 вищевказаного закону розуміє «документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа» [154]. Вбачається, що цивільно-правовий договір, вчинений в електронній формі, також підпадає під кваліфікацію електронного документа.

Як зазначає О. Єфімов, електронний договір не прирівнюється до договорів, укладених у письмовій формі, а є таким. Він вважається укладеним саме у письмовій формі [155]. Справді, якщо проаналізувати чинне вітчизняне законодавство, зокрема, ст. ст. 205, 207, 639 ЦК України, а також у ч. 12 ст. 11 Закону України «Про електронну комерцію» [156], робимо висновок про закріплення у площині правового регулювання підходу, згідно з яким договори, укладені в електронній формі, за правовими наслідками прирівнюються до договорів, оформлених письмово. Більше того, «принцип

однаковості юридичної сили електронних правочинів та правочинів, укладених в іншій формі, передбаченій законодавством», закріплений у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про електронну комерцію» [156], визнаний одним із основних принципів правового регулювання у сфері електронної комерції.

Отже, враховуючи вищезазначе, робимо такі висновки: по-перше, договори, вчинені в електронній формі, за юридичною силою прирівнюються до договорів, укладених письмово, та породжують аналогічні за змістом та структурою правовідносини; по-друге, укладення цивільно-правового договору на основі примірного в електронній формі є можливим з урахуванням тотожності правових наслідків укладення договорів у письмовій та електронній формах та відповідатиме вимогам ч. 3 ст. 184 ГК України про необхідність укладення договору на основі примірного у формі єдиного документа, підписаного сторонами [157].

Принагідно зазначимо, що вказані висновки підтверджуються й позиціями вищих судових інстанцій, які в цьому контексті характеризуються одностайністю. Так, наприклад, у справі № 561/77/19 від 16.12.2020 р. Верховний Суд у складі колегії суддів першої судової палати Касаційного цивільного суду зауважив наступне: «Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася (ч. 2 ст. 639 ЦК). Абз. 2 ч. 2 ст. 639 ЦК України передбачає, що договір, укладений за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем за згодою обох сторін вважається укладеним у письмовій формі. Аналізуючи викладене, слід дійти висновку, що будь-який вид договору, який укладається на підставі Цивільного або Господарського кодексів України, може мати електронну форму. Договір, укладений в електронній формі, є таким, що укладений у письмовому вигляді (ст. 205, 207 ЦК України)» [158].

Щодо підписання електронного договору, укладеного на основі примірного, варто зауважити, що згідно ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» створення електронного

документа, у тому числі, укладення договору в електронній формі, завершується накладанням електронного підпису, правовідносини з використання якого регулюються Законом України «Про електронні довірчі послуги» [159]. Особливість цифрового підпису, на думку І. С. Лукасевич-Крутник проявляється в: «1) одноразовому ідентифікаторі; 2) аналозі власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів» [160, с. 294].

Загалом у цьому контексті слід відзначити неабияку важливість електронного документообігу, у тому числі гарантування суб'єктам цивільно-правових відносин можливості укладення договорів в електронній формі на тлі пандемії COVID-19, яка зумовила суворі карантинні обмеження, дистанціювання та мінімізацію соціальних контактів, а також в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України та запровадженням військового стану на території нашої держави, що ускладнило, а подекуди й унеможливило ведення звичного для українців паперового документообігу.

Таким чином, робимо висновок про те, що укладення цивільно-правового договору на основі примірного з урахуванням вимог ч. 3 ст. 184 ГК України супроводжується складанням підписаного сторонами єдиного документу, у тому числі в електронній формі. При цьому спрощений спосіб укладення договору на основі примірного, який передбачає обмін листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо або вчинення сторонами конклюдентних дій, чинним вітчизняним законодавством заборонений.

Щодо безпосередньо порядку укладення договору на основі примірного, то, як відомо, згідно з ч. 2 ст. 638 ЦК України «договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною» [1]. Виходячи із вимог ст. 641 ЦК України, офертою слід вважати «пропозицію укласти договір, яка адресована одній чи

кільком особам, містить вказівку на істотні умови договору і є виявленням наміру особи, яка зробила пропозицію, вважати себе зв'язаною договором у разі її прийняття» [1]. Крім того, у 2021 р. вищевказану статтю було доповнено абз. 3 ч. 1, яка говорить про те, що пропозицією укласти договір є також «документи (інформація), розміщені у відкритому доступі в мережі Інтернет, які містять істотні умови договору і пропозицію укласти договір на зазначених умовах з кожним, хто звернеться, незалежно від наявності в таких документах (інформації) електронного підпису» [1]. Зауважимо, що вказана норма, внесена до ЦК України Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [161], зазнає справедливої критики серед теоретиків. Зокрема, А. Погоріленко слушно зазначає, що фактично вказане положення дублює вже наявні норми абз. 1-2 ч. 1 ст. 641 ЦК України. Крім того, ця норма в аспекті відносин споживання (в чинному розумінні споживача як фізичної особи) фактично дублює норми ст. 633 ЦК України про публічний договір, що може сприяти надмірній зарегульованості цієї сфери відносин [162].

У цивілістиці оферта неодноразово ставала об'єктом наукових досліджень, що не видається дивним, зважаючи, що вона є первинною стадією загального порядку укладення цивільно-правового договору. Не вдаючись до детального аналізу основних специфічних ознак оферти, дослідимо її особливості у контексті укладення цивільно-правових договорів на основі примірних.

Однією із ключових ознак оферти є її визначеність, тобто акумуляція в її змісті інформації, достатньої для усвідомлення потенційним контрагентом (контрагентами) безумовного бажання оферента укласти договір та розуміння правової природи майбутнього договору. Крім того, із визначеності як ознаки оферти дослідники виділяють ще одну її особливість – адресність, тобто спрямування пропозиції укласти договір до конкретно визначеної особи (осіб). Зауважимо, що цю ознаку відстоює переважна більшість цивілістів, серед яких

В. В. Денисюк [163, с. 91], М. М. Великанова [164, с. 58], С. М. Бервено [82, с. 187] та інші.

На розвиток цієї ознаки слід навести положення ч. 2 ст. 641 ЦК України, яке презюмує, що «реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням робити пропозиції укласти договір, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях» [1]. Водночас С. О. Бородовський зауважує, що «оферту може бути направлено до конкретно визначеної особи, групи осіб чи невизначеної групи осіб. Як стверджує автор, з економічної точки зору задовольнити інтереси абсолютно всіх бажаючих неможливо, тому в кінцевому результаті договір буде укладено із обмеженою частиною бажаючих. Відтак, перші, хто акцептують умови оферти, будуть пов'язані умовами договору» [165, с. 73]. Зауважимо, що вказана позиція гармоніює з нормами чинного цивільного законодавства, зокрема, абз. 3 ч. 1 ст. 641 ЦК України та ч. 1 ст. 699 ЦК України, які фактично закріплюють правила щодо публічної оферти – пропозиції укласти договір, зверненої до невизначеного кола осіб, яка, між тим, повинна містити істотні умови договору [1]. Отже, з урахуванням зазначених законодавчих положень, а також беручи до уваги відкриті умови сучасного ринку послуг, варто підтримати позицію про недоцільність виокремлення адресності, тобто спрямування пропозиції укласти договір до конкретної особи (осіб), як однієї із сутнісних ознак оферти.

Власне категорія публічної оферти є доволі актуальною у контексті дослідження особливостей укладення договору на основі примірного. Вітчизняна дослідниця Д. П. Вівчарук, аналізуючи специфіку укладення цивільно-правових договорів на основі типових, зазначає, що типовим договорам притаманні ознаки публічного договору та договору приєднання. На переконання дослідниці, на відміну від загальних публічних договорів та договорів приєднання, умови яких формуються суб'єктами господарювання, умови типового договору встановлюються імперативно та застосовуються у випадку відсутності конкуренції. У зв'язку з відсутністю ринку житлово-

комунальних послуг, типовий договір можливо формально віднести до публічних, тому що їм притаманні ознаки закону. Тому особливості укладення типових договорів слід розглядати крізь призму ознак публічних договорів та договорів приєднання, які втілюються у правовій природі типових договорів [4, с. 104]. Якщо говорити про примірні договори, то їх особлива правова природа, зокрема, рекомендаційний характер та можливість сторін договору змінити його окремі умови, не дозволяють категорично стверджувати про те, що усі без винятку примірні договори наділені ознаками публічних договорів або договорів приєднання, а особливості формування і здійснення пропозиції щодо укладення договору на основі примірного залежать від сфери застосування останнього.

Розглянемо, наприклад, Примірний договір про постачання електричної енергії споживачу, передбачений Законом України «Про ринок електричної енергії» [166] та Правилами роздрібного ринку електричної енергії, затвердженими Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018 р. № 312 [127]. Зокрема, п. 1.2.7 вищезазначених Правил встановлено, що «постачання електричної енергії здійснюється електропостачальником на підставі договору про постачання електричної енергії споживачу, який розробляється електропостачальником на основі Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу» [127]. П. 1.1 цього Примірного договору вказує на те, що він є публічним договором приєднання, що власне і зумовлює специфіку його укладення, зокрема, особливості здійснення оферти, яка характеризується спрямуванням її до невизначеного заздалегідь кола потенційних споживачів та акумуляцією в собі істотних умов, розроблених та запропонованих суб'єктом підприємницької діяльності-енергопостачальником, без можливості їх зміни споживачем.

Такий підхід до вирішення нормотворцем питання про спосіб укладення договору не видається дивним, адже ринок електроенергії наділений ознаками монополізму та необхідністю надання послуг значній кількості споживачів, з

огляду на що, з одного боку, умови договору диктуються постачальником енергоресурсів, а з іншого боку, примірна форма договору спрощує процес досягнення домовленості з численними контрагентами-споживачами. Отже, робимо висновок про те, що необхідність обрання для примірного договору моделі публічного договору приєднання зумовлена специфікою сфери, у якій виникають договірні правовідносини.

На відміну від Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу, Примірний договір підряду в капітальному будівництві у відповідності до п. 6 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668, «може бути укладений за результатами проведених торгів (тендеру) або переговорів сторін» [126], що вказує на те, що укладення договору підряду в капітальному будівництві можливе не шляхом приєднання, а власне шляхом здійснення однією з потенційних сторін договору пропозиції щодо його укладення і прийняття такої пропозиції іншою, при чому оферта у цьому випадку характеризуватиметься адресністю, тобто направленістю її до конкретної особи (осіб), а зміст договору узгоджуватиметься усіма його майбутніми сторонами. Це ж стосується й використання Примірного договору підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги.

Аналогічні правила укладення договору шляхом вираження оферти та прийняття акцепту застосовуються й при виникненні договірних правовідносин між конкретно визначеними суб’єктами у випадку використання Примірної форми договору про здійснення технічного нагляду у будівництві та Примірної форми договору про надання інженерно-консультаційних послуг у будівництві, затверджених Наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 13.04.2020 р. № 89 [167], розроблення та затвердження яких передбачене ст. 11 Закону України «Про архітектурну діяльність» [168]. Зазначені примірні форми договорів розроблені з метою вдосконалення договірних відносин у сфері будівництва.

Вони застосовуються замовником й інженерами з технічного нагляду та інженерами-консультантами у будівництві у якості рекомендацій в процесі укладення зазначеними особами договорів на надання вказаних послуг.

Отже, вбачається, що особливості формування і здійснення оферти при укладенні договору на основі примірного в загальному порядку обумовлюються специфікою сфери виникнення та динаміки договірних правовідносин. Крім загальних юридичних ознак, характерних будь-якій пропозиції укласти договір (визначеність, акумуляція у змісті оферти істотних умов договору і вираження наміру особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття), пропозиція укласти договір на основі примірного може характеризуватися як її спрямуванням до конкретної особи (групи осіб), так і щодо невизначеного кола осіб, при чому останнє характерне для укладення на основі примірних договорів публічних договорів приєднання, зокрема, у сфері житлово-комунальних послуг, суб'єкти надання яких займають монопольне становище на ринку та забезпечують послугами численних споживачів. Крім того, специфікою пропозиції щодо укладення договору на основі примірного є те, що рішення про здійснення оферти приймається потенційним учасником договірних правовідносин самостійно та ґрунтується на вільному волевиявленні, а її зміст, зокрема, істотні умови майбутнього договору, формуються, виходячи із розсуду суб'єкта владних повноважень, управомоченого розробляти і затверджувати форми примірних договорів у тій чи іншій сфері суспільних відносин.

У контексті дослідження особливостей укладення договорів на основі примірних слід зауважити, що аналіз низки інших примірних договорів та нормативно-правових актів, які передбачають їх розроблення та затвердження, свідчить про укладення договорів на основі примірних не лише в загальному, а й спеціальному порядку.

Традиційне в цивілістиці розуміння спеціального порядку укладення договору висвітлює С. О. Бородовський, на переконання якого «спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, і

залежить від способів укладення договору (аукціон, конкурс, біржовий спосіб)» [146, с. 5]. На жаль, ні ЦК України, ні ГК України не містять норм, які б відображали особливості укладення договорів у спеціальному порядку та деталізували його, а правове регулювання відповідних відносин на кодифікованому рівні обмежується ст. 650 ЦК України, яка говорить, що «особливості укладення договорів на організованих ринках капіталу, організованих товарних ринках, аукціонах, конкурсах тощо встановлюються відповідними актами законодавства» [1], та ст. 185 ГК України, яка закріплює правило, відповідно до якого до «укладення господарських договорів на організованих ринках капіталу, організованих товарних ринках, оптових ярмарках, публічних торгах застосовуються загальні правила укладення договорів на основі вільного волевиявлення, з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних організованих ринків капіталу, організованих товарних ринків, ярмарків та публічних торгів» [2].

Одним із примірних договорів, який використовується для укладення цивільно-правового договору із застосуванням процедури відкритих торгів, є Примірний енергосервісний договір. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» «енергосервіс є комплексом технічних та організаційних енергозберігаючих (енергоефективних) та інших заходів, спрямованих на скорочення замовником енергосервісу споживання та/або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг порівняно із споживанням (витратами) за відсутності таких заходів» [114]. Ст. 2–3 вищевказаного закону визначають, що публічні закупівлі енергосервісу відбуваються за процедурами публічних закупівель за правилами, встановленими Законом України «Про публічні закупівлі» [169], який, своєю чергою, замовниками послуг визначає органи державної влади,

органи місцевого самоврядування, а також юридичних осіб, пов'язаних із забезпеченням державних потреб.

Не вбачаючи за доцільне проводити детальний аналіз усіх етапів відкритих торгів, за результатами яких укладається енергосервісний договір, між тим зазначимо, що згідно ч. 4 ст. 3 Закону України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» «оголошення про проведення конкурентної процедури закупівлі енергосервісу обов'язково оприлюднюється на офіційному веб-порталі Уповноваженого органу з питань закупівель» [114]. Оголошення конкурсу є інформаційною пропозицією про згоду укласти договір на певних умовах. Оферта надходить від учасника (-ів) конкурсу з пропозицією бути пов'язаним договором, що укладається за результатами конкурсу, на умовах, встановлених при його оголошенні. Акцепт же виявляється в рішенні засновника конкурсу або конкурсної комісії про перемогу певного учасника та про укладення договору з ним [146, с. 12]. Ця позиція знаходить своє відображення й у матеріалах судової практики, зокрема, у рішенні Господарського суду Харківської області від 28.04.2021 року за результатами розгляду справи № 922/3928/20: «Оприлюднення замовником оголошення про проведення процедури закупівлі слід вважати запрошенням невизначеному колу осіб робити пропозиції укласти договір. Відповідно, направлення учасником процедури закупівлі своєї тендерної пропозиції слід вважати пропозицією укласти договір, на умовах зазначених таким учасником у своїй тендерній пропозиції. Тому визначення замовником переможця процедури закупівлі та направлення такій особі повідомлення про намір укласти договір, свідчить про прийняття (акцепт) пропозиції переможця процедури закупівлі, викладеній ним в тендерній пропозиції» [170].

У конкурентний спосіб відбувається й виникнення договірних правовідносин у сфері оренди державного і комунального майна, що регулюються Законом України «Про оренду державного і комунального

майна». Так, ч. 1 ст. 6 цього Закону визначає, що «договір оренди формується на підставі примірного договору оренди, що затверджується: Кабінетом Міністрів України – щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого самоврядування – щодо майна комунальної власності» [85].

Отже, з урахуванням вказаного робимо висновок про те, що, по-перше, укладення цивільно-правових договорів на основі примірних відбувається не лише в загальному, а й у спеціальному порядку на конкурентних засадах, що зумовлено насамперед участю в таких договірних правовідносинах суб'єктів владних повноважень та необхідністю забезпечення публічних інтересів; по-друге, особливістю процесу укладення договору на основі примірного у конкурентний спосіб є наявність оголошення організатора торгів (замовника) про конкурс, яке слід вважати запрошенням робити пропозицію щодо укладення договору, що передує стадії оферти; натомість офертою вважатиметься пропозиція учасників відкритих торгів укласти договір на основі примірного на певних визначених ними умовах.

Як відомо, другою та завершальною стадією процесу укладення цивільно-правового договору є прийняття пропозиції укласти договір (акцепт), вимоги щодо якого доволі лаконічно сформульовані у ст. 642 ЦК України. Так, ч. 1 визначає, що «відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) повинна бути повною і безумовною» [1]. Більш деталізовано окреслює ознаки акцепту В. В. Денисюк. По-перше, «він має свідчити про прийняття пропозиції. Відповідь, у якій повідомляється про отримання пропозиції чи зацікавленість у ній, акцептом не є. По-друге, відповідь має бути повною. Це означає, що акцептант повністю погоджується з тими умовами договору, які йому запропоновані в оферті. Якщо ж у відповіді містяться нові умови, або пропонується змінити первинні умови, у тому числі виключити деякі із них, або ж взагалі пропонується інший за характером договір, то така відповідь не може розглядатися як акцепт. По-третє, відповідь має бути безумовною. Це означає, що акцепт не може бути

поставлений у залежність від дій оферента чи адресата оферти, які вони мають вчинити до укладення договору» [171, с. 576–577].

У контексті цього Д. П. Вівчарук, досліджуючи особливості акцепту при використанні моделі типового договору, зазначає, що, оскільки типовий договір складається з імперативно встановлених умов, то безумовність його прийняття не викликає сумніву, так як вносити зміни та доповнення в нормативний акт неприпустимо [4, с. 103]. На противагу цьому зазначимо, що концепція примірного договору, закріплена у ч. 4 ст. 179 ГК України, дозволяє сторонами вносити зміни до окремих умов, що свідчить про небезумовність акцепту при використанні примірного договору та потенційну можливість виникнення ситуації, за якої адресат оферти запропонує інші умови, ніж ті, що висловлені оферентом. Вбачається, що в такому випадку застосовуватимуться правила ст. 646 ЦК України, у відповідності до яких «відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції і водночас новою пропозицією особі, яка зробила попередню пропозицію» [1].

Частина 2 ст. 642 ЦК України визначає, що, «якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей тощо), яка засвідчує її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказане в пропозиції укласти договір або не встановлено законом» [1]. Зазначимо, що зазначене положення присвячене закріпленню можливості адресата оферти здійснити акцепт шляхом вчинення конклюдентних дій, проте лише за відсутності імперативних приписів щодо форми акцепту, що містяться в оферті або передбачені в нормах закону. Між тим, як вказувалось раніше, вчинення конклюдентних дій є одним із альтернативних шляхів спрощеного способу укладення договору, використання якого у контексті примірного договору заборонено ч. 3 ст. 184 ГК України.

Отже, з урахуванням вищевказаного робимо висновок про те, що укладення цивільно-правових договорів на основі примірних здійснюється на основі загальних правил, визначених нормами чинного законодавства, а особливості їх укладення зумовлені: а) сферою їх застосування (сфера приватних чи публічних інтересів); б) метою розроблення та затвердження примірних договорів (спрощення процесу укладення договору чи необхідність забезпечення публічних інтересів); в) специфікою суб'єктного складу договірних правовідносин (участь у договірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень). З огляду на це укладення договорів на основі примірних здійснюється як у загальному, так і спеціальному порядку (на конкурентних засадах).

3.2 Виконання, зміна та припинення цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору

Як зазначається в цивілістичній літературі, договір є таким правовим механізмом, який забезпечує обіг матеріальних та нематеріальних благ, тобто відображає динаміку суспільних відносин. Відповідно норми договірного права забезпечують цю динаміку. Зобов'язальне правовідношення не є абсолютно однорідним і незмінним, воно проходить кілька стадій свого розвитку, які характеризуються певними правовими особливостями [82, с. 174].

М. М. Сібільов, аналізуючи динаміку договірних зобов'язань після їх виникнення, структурними елементами договірного зобов'язання також називає їх виконання, зміну і припинення [172, с. 86]. Натомість, на переконання Т. В. Боднар, динаміка зобов'язання характеризується наявністю наступних стадій: «а) стадії виникнення зобов'язального правовідношення; б) стадії існування договірного зобов'язання, на якій зобов'язальне правовідношення може зазнавати змін; в) стадії виконання (здійснення,

реалізації) договірного зобов'язання, у процесі якого правовідношення також може зазнавати певних змін; г) стадії припинення договірного зобов'язання (зобов'язального правовідношення), в тому числі внаслідок його виконання (погашення)» [173, с. 16].

Узагальнюючи вищенаведені підходи, слід відзначити, що традиційно в науці цивільного права до змісту категорії «динаміка договірних правовідносин» відносять виникнення, виконання, зміну та припинення правовідношення, розглядаючи їх крізь призму особливостей, що обумовлюються специфікою договору як юридичного факту, який став підставою виникнення правовідношення. Саме тому, з урахуванням зазначеного, наступним, не менше важливим етапом у процесі дослідження динаміки правовідносин, що опосередковуються укладенням договору на основі примірного, є встановлення, поряд з особливостями укладення, також і специфіки його виконання, зміни та припинення, що, у свою чергу, дозволить більш детально дослідити особливості правової природи зобов'язальних правовідносин, породжуваних застосуванням конструкції примірного договору.

Отже, виконання зобов'язання розглядається в трьох аспектах: «як правовий інститут, як процес і як підстава припинення зобов'язання» [82, с. 207]. Водночас у контексті нашого дослідження більш детальну увагу доцільно приділити вивченню специфіки виконання зобов'язання, породжуваного укладенням договору на основі примірного, як процесу, що відображає динамічність розвитку відповідних договірних правовідносин. Адже, як слушно зауважував свого часу Г. М. Амфітеатров, «якщо зобов'язання – це правовідношення у статиці, то його виконання – це динамічний стан зобов'язання, завдяки якому реалізуються (здійснюються) права і обов'язки сторін зобов'язання (в § 241 ЦК Німеччини вжито термін Leistung – власне виконання як дія (бездіяльність), тобто здійснення, реалізація обов'язку)» [174, с. 38].

Т. В. Боднар виконання договірного зобов'язання (*у значенні процесу* – курсив наш – *Д. А.)* визначає «як сукупність фактичних та/або юридичних дій (у певних випадках – утримання від дії) сторін зобов'язання, спрямованих на реалізацію (здійснення) передбачених договором або законом їх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення економічної і юридичної мети зобов'язання» [82, с. 209]. Аналогічно питання розуміння категорії виконання зобов'язань вирішується і в судовій практиці. Зокрема, під виконанням цивільно-правових зобов'язань розуміється «вчинення боржником або іншою особою на користь кредитора або третьої особи певної дії або утримання від дії, що становить предмет виконання» [175].

З урахуванням вказаного під виконанням договору, укладеного на основі примірного, розумітимемо вчинення сторонами договору дій юридичного та/або фактичного характеру або утримання від них, спрямовані на реалізацію закріплених у змісті примірного договору суб'єктивних прав і обов'язків з метою досягнення певних бажаних для сторін правових результатів. Виконання договору, що укладається на основі примірного, як і виконання будь-якого іншого цивільно-правового договору, характеризується низкою ознак, серед яких: «а) виконання зобов'язання є сукупністю фактичних та/або юридичних дій сторін зобов'язання (рідше – утримання від вчинення дій); б) виконання зобов'язання спрямоване на досягнення економічної і юридичної мети зобов'язання (його результату) шляхом реалізації (здійснення) суб'єктивних прав і обов'язків сторін зобов'язання як суб'єктів цивільного правовідношення» [82, с. 208–209].

Варто зауважити, що ані норми ЦК України, ані норми ГК України не містять спеціальних положень, присвячених правовому регулюванню відносин із виконання договорів, укладених на основі примірних. З цього робимо висновок, що при виконанні таких договорів повинні застосовуватися загальні правила, встановлені для усіх цивільно-правових договорів, з урахуванням спеціальних правил, які містяться у змісті розроблених і затверджених суб'єктами владних повноважень тих чи інших примірних

договорів. У контексті цього доцільно буде перш за все проаналізувати норми ЦК України та ГК України, що регулюють відносини щодо виконання договорів.

Зокрема, ст. 526 ЦК України містить правило про те, що «зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться» [1]. Схожий підхід закріплений і в ч. 1 ст. 193 ГК України, за якою «суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться» [2]. Під належним виконанням в юридичній літературі розуміється відповідний «стандарт поведінки, якому мають слідувати суб'єкти зобов'язання для того, щоб досягти зазначеної мети. Це і критерій, за яким сторони, а у разі спору – суд, дають оцінку реальним діям сторін зобов'язання по виконанню своїх обов'язків» [82, с. 219–220]. Отже, видається, що саме принцип належного виконання є тим фундаментом, на якому повинна ґрунтуватися реалізація сторонами будь-якого цивільно-правового зобов'язання для досягнення тих чи інших цілей у залежності від специфіки юридичного факту, що став підставою виникнення цього зобов'язання.

Вказане підтверджується й узагальненою позицією судових органів, висвітленою, зокрема, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 травня 2018 року у справі № 537/4905/15-ц: «Цивільне законодавство містить загальні умови виконання зобов'язання, що полягають у його виконанні належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Це правило є універсальним і підлягає застосуванню до виконання як договірних, так і

недоговірних зобов'язань. Недотримання умов виконання призводить до порушення зобов'язання» [176].

В. К. Гуцуляк на основі аналізу норм ЦК України, присвячених правовому регулюванню відносин із виконання зобов'язань, слушно зазначає, що належне виконання є складним юридичним явищем, що складається з елементів виконання, які полягають у: а) виконанні зобов'язання належними сторонами (ст. 527 ЦК України); б) виконанні зобов'язання шляхом передання належного предмета (ст. ст. 533, 539 ЦК України); в) виконанні в належному місці (ст. 532 ЦК України); г) виконанні в належний строк (термін) (ст. ст. 530, 531 ЦК України); ґ) виконанні в належний спосіб (ст. ст. 529, 542, 543, 537 ЦК України) [177, с. 174].

Отже, з урахуванням вказаного, в найбільш загальних рисах виконання договору, укладеного на основі примірного, повинно ґрунтуватися на основі принципу належного виконання зобов'язання, при чому належність виконання визначатиметься шляхом встановлення відповідності дій сторін договору його умовам, що обумовлюються специфікою договірної конструкції (купівля-продаж, надання послуг, виконання робіт тощо), а також нормам чинного законодавства, що регулюють відповідні договірні правовідносини. Крім того, безумовно, виконання договору, укладеного на основі примірного, повинно здійснюватися з обов'язковим урахуванням загальних засад цивільного законодавства, встановлених ст. 3 ЦК України.

Щодо елементів виконання договірного зобов'язання дослідники зазначають, що ще в римському контрактному праві вирізняли атрибут і модус виконання договору, де атрибут – це невід'ємна властивість предмета, а модус – властивість предмета, притаманна йому лише в певних станах. Атрибутом виконання зобов'язання за договором є такі його властивості, які притаманні будь-якому виконанню зобов'язання. Натомість термін «модус виконання» договірних зобов'язань використовується для позначення того, яким чином та в якому порядку мають виконуватись ті чи інші зобов'язання [178, с. 53]. Зазвичай до структури модусу виконання договірних зобов'язань

вчені відносять предмет виконання, спосіб та місце виконання, строк виконання тощо [179, с. 279]. Формування модусу виконання договірних зобов'язань у площині цивільно-правового регулювання зазвичай відбувається на основі закріпленого у ст. 3 та ст. 627 ЦК України принципу свободи договору, за яким «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» [1].

Водночас, якщо говорити про виконання договору, який укладається на основі примірного, то в цьому контексті прослідковуються певні особливості, зумовлені перш за все специфічною правовою природою примірного договору як нормативного акту, що розробляється спеціально уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою рекомендування договірної моделі впорядкування однотипних приватноправових відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб. Йдеться, зокрема, про визначальний вплив суб'єктів владних повноважень на формування моделі поведінки потенційних сторін договору, що укладається на основі примірного, у процесі його виконання, а можливість її коригування безпосередньо залежить від рівня диспозитивності правового регулювання тих чи інших відносин [180, с. 111]. Як наголошує, аналізуючи сферу надання транспортних послуг, І. С. Лукасевич-Крутник, важливою особливістю виконання зобов'язань в цій сфері є «постійний контроль держави та органів місцевого самоврядування за діяльністю перевізників, тобто притаманна таким відносинам публічна складова. Тому, незважаючи на превалювання в досліджуваній сфері засадничих принципів свободи договору, підприємництва, справедливості, добросовісності та розумності, можна стверджувати, що дія принципів приватного права обмежується дією принципів публічного права, у відповідності до яких особа, яка наділена владою, має право односторонньо визначати поведінку інших суб'єктів» [160, с. 303].

Наприклад, ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» містить імперативне правило про те, що «договір оренди майна, що належить до державної та комунальної власності, формується на підставі примірного договору оренди, що затверджується: Кабінетом Міністрів України – щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого самоврядування – щодо майна комунальної власності» [85]. Імперативність підходу до визначення змісту договорів оренди державного і комунального майна прослідковується і в п. 51 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оренди державного і комунального майна» від 03.06.2020 р. № 483, відповідно до якого проєкт договору оренди, що розміщується в оголошенні про передачу майна в оренду на аукціоні, повинен містити всю інформацію, передбачену примірним договором оренди. Своєю чергою, аналіз Примірного договору оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності, дозволяє акцентувати увагу на низці незмінюваних умов примірного договору, до яких належать умови: про предмет договору, визначення орендної плати, повернення майна і внесення забезпечувального депозиту, режим використання орендованого майна, його ремонт, страхування, права та обов’язки сторін, їх відповідальність тощо, тобто усі ті умови, які детермінують сутність домовленості сторін і безпосередньо пов’язані з визначенням особливостей їх поведінки у процесі виконання договору. Цілком очевидно, що пряма законодавча вказівка на неможливість внесення змін до ключових умов примірного договору, пов’язаних з його виконанням, свідчить про визначальну роль суб’єктів владних повноважень у побудові модусу виконання договору оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, яке належить до державної власності, та укладається на основі примірного.

Імперативністю в контексті формування змісту і моделі поведінки сторін договору у процесі його виконання наділений також і Примірний договір про постачання електричної енергії споживачу. Зазначений висновок робимо,

зважаючи на п. 1.2.7 Правил роздрібного ринку електричної енергії, затверджених Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 14.03.2018 р. № 312, яким встановлено, що «постачання електричної енергії здійснюється електропостачальником на підставі договору про постачання електричної енергії споживачу, який розробляється електропостачальником на основі Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу» [127]. Тобто при врегулюванні відносин із постачання електроенергії її потенційним споживачам вбачається безальтернативність та обов'язковість використання вищезазначеного примірного договору, розробленого суб'єктом владних повноважень. Коригування окремих умов такого договору, у тому числі, щодо його виконання, є можливим, проте винятково зі сторони постачальника електричної енергії, оскільки п. 1.1 Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу визначає, що він є публічним договором приєднання, що згідно зі ст. 634 ЦК України дозволяє змінювати його умови винятково постачальником та відповідно унеможливлює внесення змін до такого договору споживачем.

Отже, і в першому, і в другому випадках виконання договорів, укладених на основі примірних, наділені важливою специфічною ознакою: формування модусу виконання таких договорів, до якого відносимо предмет, строки, спосіб виконання договірних зобов'язань, права та обов'язки сторін тощо, здійснюється не безпосередньо сторонами договірного зобов'язання, як це зазвичай має місце у традиційних договірних правовідносинах, що виникають, змінюються і припиняються на основі диспозитивності та вільного волевиявлення, а державою в особі органів, уповноважених розробляти і затверджувати примірні договори у тих чи інших сферах суспільних відносин. Тобто йдеться про визначальну роль публічного інтересу у формуванні модусу виконання договорів, що укладаються на основі примірних, що в цілому відповідає розумінню останніх як специфічних нормативних актів.

Разом із тим, дещо інший підхід до вирішення питання про визначення модусу виконання договору, який укладається на основі примірного, спостерігається при аналізі правових норм, присвячених упорядкуванню відносин із енергосервісного договору, що передбачений Законом України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації». Зокрема, ч. 1 ст. 5 зазначеного Закону визначає, що Примірний енергосервісний договір затверджується Кабінетом Міністрів України, при чому жодних імперативних вказівок на те, що енергосервісний договір повинен обов'язково укладатися на основі однойменного примірного, чинне законодавство не містить, із чого робимо висновок про дотримання у цьому випадку закріпленого у ч. 4 ст. 179 ГК України принципу рекомендаційності використання конструкції примірних договорів. Тобто фактично Примірний енергосервісний договір є бажаною, проте необов'язковою, з точки зору держави договірною проформою, що пропонується для застосування Кабінетом Міністрів України з метою спрощення процедури формування змісту договору у пріоритетно важливій сфері енергосервісу, пов'язаній із підвищенням енергетичної ефективності об'єктів державної та комунальної власності. Тому замовник та виконавець енергосервісу, вочевидь, забезпечені альтернативою у виборі використання чи невикористання примірної форми енергосервісного договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України. При цьому зауважимо, що у випадку прийняття рішення про укладення енергосервісного договору на основі однойменного примірного його сторони матимуть можливість коригувати лише деякі з його умов з урахуванням положень ст. 5 Закону України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації», яка закріплює вимоги до змісту енергосервісного договору та особливостей його виконання, і лише за наявності взаємної згоди сторін. Отже, у будь-якому випадку модус виконання енергосервісного

договору, укладеного на основі примірного, здебільшого визначається та формується волею держави в особі органу, який розробляє і затверджує цей примірний договір.

Схожий підхід до врегулювання відносин прослідковується і при укладенні договору підряду в капітальному будівництві, що укладається на основі однойменного примірного, затвердженого Наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 27.10.2005 р. № 3. Зокрема, у зазначеному Наказі йдеться саме про рекомендування до застосування Примірного договору підряду в капітальному будівництві, що свідчить про його необов'язковий, рекомендаційний характер та можливість потенційних учасників підрядних правовідносин врегулювати їх на власний розсуд з одночасним дотриманням вимог чинного законодавства.

Між тим, вбачається, що в законодавстві, присвяченому правовому регулюванню і відносин з енергосервісу, і підрядних відносин у капітальному будівництві, міститься чимала кількість норм, пов'язаних із деталізацією порядку укладення, формування змісту, виконання та припинення договорів, які рекомендується укладати на основі примірних: енергосервісного договору і договору підряду в капітальному будівництві. Так, наприклад, ч. 2 ст. 5 Закону України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» містить розширений перелік істотних умов енергосервісного договору, ч. 3 цієї ж статті визначає порядок формування ціни договору, ч. 4 – специфіку здійснення розрахунків за енергосервісним договором тощо. Так само Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668 містять значну кількість загальнообов'язкових правил щодо формування змісту договору підряду в капітальному будівництві та його виконання. Зокрема, п. 5 вищевказаного нормативного акту містить доволі значний перелік істотних

умов договору, пп. 14–16 деталізують його предмет, пп. 17–20 визначають специфіку строку виконання робіт за договором, пп. 21–27 закріплюють правила щодо формування ціни договору, а пп. 28-31 встановлюють перелік прав та обов'язків сторін договору. Із цього можемо прослідкувати певну закономірність, яка полягає у тому, що зобов'язальні правовідносини з укладення та виконання договорів, які рекомендовано, проте необов'язково, укладати із застосуванням примірних, отримують доволі деталізоване та здебільшого імперативне правове регулювання, зі зниженим у порівнянні з рештою цивільно-правових договорів рівнем реалізації принципу свободи договору. Тобто доводиться констатувати нормативну зарегульованість тих сфер суспільних правовідносин, у межах яких органами державної влади розробляються та затверджуються примірні договори, проте їх застосування не є обов'язковим, що призводить до концентрації надмірної кількості правових норм, спрямованих на впорядкування приватноправових договірних правовідносин, які, виходячи зі специфіки їх сутності, повинні будуватися та розвиватися на основі принципів диспозитивності і свободи договору. Вважаємо, що такий нормативний підхід пояснюється специфікою сфер укладення договорів, зокрема, значною часткою або й переважанням у них публічного інтересу та відповідно необхідності їх забезпечення за допомогою деталізованого правового регулювання.

Отже, з урахуванням зазначеного робимо декілька важливих висновків, пов'язаних із виконанням договорів, що укладаються на основі примірних: 1) у тих договорах, щодо яких в нормах чинного законодавства закріплено формулювання «укладаються на основі примірного договору», модус виконання зобов'язань, що ними породжуються, формується волею держави в особі суб'єктів, уповноважених розробляти та затверджувати примірні договори, у змісті останніх, при чому його коригування можливе лише у частині зміни чи доповнення окремих його умов; 2) у тих договорах, які рекомендовано укладати на основі примірних, тобто щодо яких забезпечується розсуд сторін у частині використання чи невикористання примірної форми,

формування модусу виконання зобов'язань також характеризується визначальним впливом держави, проте не безпосередньо у змісті примірного договору, який використовувати необов'язково, а у нормах законодавства, що регулюють відповідні договірні правовідносини, при чому у цих випадках спостерігається значна концентрація імперативних приписів та суттєве зниження рівня забезпечення принципу свободи договору; 3) визначальний вплив держави на формування модусу виконання договорів, які повинні або рекомендовані укладатися на основі примірних, пояснюється специфікою сфер застосування тих чи інших договірних конструкцій, зокрема, або переважанням у них публічного інтересу та необхідністю його забезпечення (участь держави та її органів у тих чи інших договірних правовідносинах), або наданням послуг значному колу споживачів (зокрема, тих послуг, суб'єкти надання яких володіють монопольним становищем на ринку) та потребою спрощення процесу укладення великої кількості однотипних договорів, а також дотримання прав та інтересів менш захищеної сторони (споживача).

Не менший науковий інтерес у контексті дослідження динаміки правовідносин, породжуваних договором, що укладається на основі примірного, викликає й зміна умов такого договору.

Загалом під зміною умов договору дослідники пропонують розуміти «чітко передбачену юридично-логічну послідовність дій та стадій, які засновані на певних діях сторін правовідношення, що виражається в різноманітних способах узгодження нових умов договору шляхом волевиявлення. Зміна договору означає, що при збереженні його сили в цілому та чи інша умова або кілька з них, в тому числі ті, котрі пов'язані з виконанням договірних зобов'язань, формулюються по-новому порівняно з тим, як це було зафіксовано початково при укладенні первісного договору. Зміна договору спрямована не на ліквідацію укладеного сторонами договору, а лише на зміну окремих його умов шляхом вчинення, як правило, обома сторонами відповідних юридичних дій, які фактично за своєю природою є правочином,

оскільки правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [181, с. 114].

Отже, зважаючи на вказане, під зміною договору слід розуміти коригування та викладення чинних його умов у іншому, ніж це було на момент укладення, формулюванні, зумовлені об'єктивними чи суб'єктивними обставинами, які впливають чи можуть вплинути на належне виконання сторонами своїх договірних зобов'язань. У ст. 651 ЦК України визначені підстави для зміни або розірвання договору. Відповідно до ч. 1 зазначеної статті зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом [182, с. 382]. Схожий підхід закріплений і в ч. 1 ст. 188 ГК України, яка визначає, що «зміна господарських договорів в односторонньому порядку не допускається, якщо інше не передбачено законом або договором» [2]. З чого робимо висновок, що зміна умов договору у вітчизняному правопорядку є можливою за наявності на це взаємної згоди сторін, а одностороння зміна договору є винятком із правил у випадку закріплення такої можливості безпосередньо у змісті договору або положеннях законодавства.

Разом із тим важливо зауважити, що вищезазначені норми ст. 651 ЦК України та ст. 188 ГК України присвячені правовому регулюванню відносин зі зміни уже укладеного цивільно-правового договору на етапі виконання сторонами своїх зобов'язань. Натомість у контексті дослідження особливостей примірного договору актуальним є питання зміни договору і на етапі його укладення, що випливає з положень ч. 4 ст. 179 ГК України, яка зазначає, що «при використанні примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання, сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст» [2].

Як зазначає О. А. Беляневич, примірні договори за смислом абз. 3 ч. 4 ст. 179 ГК України «мають рекомендаційний характер, оскільки визначають бажану з точки зору законодавця договірну модель. При цьому примірні

договори можна розглядати як «м'яку» модель державного регулювання господарських договірних відносин, оскільки недодержання такого роду рекомендаційних норм не тягне настання негативних наслідків для сторін договору. Оскільки реалізація рекомендаційних норм, які вказують лише на можливість і бажаність діяти певним чином і недотримання яких адресатом не тягне негативних юридичних наслідків, сторони повинні мати право не тільки змінювати за взаємною згодою окремі умови, передбачені примірними договорами, і доповнювати їх зміст (як це передбачено абз. 3 ч. 4 ст. 179 ГК), але й повністю відійти від тексту примірного договору» [82, с. 465].

Погоджуючись із дослідницею, зазначимо, що у випадку, якщо потенційні контрагенти прийняли рішення спростити процес досягнення домовленості між ними шляхом використання тієї чи іншої примірної форми договору, розробленої та рекомендованої суб'єктом владних повноважень, за загальним правилом, вони вправі скоригувати, проте не усі, а лише окремі умови примірного договору або доповнити його зміст новими. При цьому, як зауважувалось раніше, використання законодавцем терміну «окремі умови» у контексті встановлення меж свободи потенційних контрагентів щодо зміни умов примірного договору є далеким від досконалості, адже суттєво ускладнює розуміння того, які саме умови сторони вправі змінити за взаємною згодою. Проте, опираючись на такі важливі приватноправові принципи, як диспозитивність та свобода договору, робимо висновок про потенційну змінюваність усіх умов примірного договору, якщо у положеннях чинного законодавства відсутні вказівки на їх незмінюваний характер. Такий підхід, зокрема, збережено у змісті Примірного договору оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності.

Крім того, не менш важливою передумовою внесення змін до примірного договору при його використанні, яка також випливає зі змісту ч. 4 ст. 179 ГК України, є наявність взаємної згоди сторін, що гармоніює із загальним законодавчим підходом до зміни цивільно-правового договору,

закріпленого у ст. 651 ЦК України і ст. 188 ГК України, та в цілому відповідає основній концепції цивільно-правового договору як взаємоузгодженої домовленості.

Показовою у цьому контексті є справа № 910/12039/14 за позовом ПАТ «ДТЕК Київські електромережі» до ТОВ «Енерготрейд Груп» про врегулювання розбіжностей, що розглядалася Господарським судом м. Києва. В ході розгляду справи судом встановлено, що 19.07.2017 р. ТОВ «Енерготрейд Груп» звернулось до ПАТ «Київенерго» з заявою щодо укладення договору на передачу електричної енергії місцевими (локальними) електромережами. Заявник наполягав на укладенні договору на основі примірного договору та просив надати підписаний примірник протягом 15 робочих днів, з дня отримання заяви з пропозицією укласти договір. ПАТ «Київенерго» є ліцензіатом зі здійснення підприємницької діяльності з передачі електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами та підприємницької діяльності з постачання електричної енергії за регульованим тарифом. Листом від 24.07.2017 р. № 202/476 позивач направив відповідачу два примірники проекту договору від 08.08.2017 р. № 901-17 про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електромережами з шістьма додатками.

За результатами розгляду надісланого проекту договору він був підписаний відповідачем із протоколом розбіжностей. Відповідач разом з листом від 17.08.2017 р. № 7/270 направив позивачу протокол розбіжностей від 17.08.2017 р. до договору від 08.08.2017 р. № 901-17, зазначивши про непогодження внесення змін у примірний договір. Частина пропозицій відповідача позивачем була погоджена. Результати врегулювання розбіжностей позивачем викладено у протоколі узгодження розбіжностей, що датований 01.09.2017 р. Відповідач про прийняття неврегульованих розбіжностей позивача не повідомив, що свідчить про відсутність акцепту та про існування спору між сторонами щодо низки умов, на яких повинен бути укладений договір.

Як зазначив суд, «відповідно до ч. 8, 10, 11 ст. 15 Закону України «Про електроенергетику» оптовий ринок електричної енергії України створюється на підставі договору. Цей договір погоджується з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в електроенергетичному комплексі, національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Антимонопольним комітетом України» [183].

«Заборона електропередавальній організації відмовляти в передачі електричної енергії постачальникам електричної енергії встановлена Правилами користування електричної енергією, затверджених постановою НКРЕ від 31.07.1996 р. № 28. В свою чергу, виходячи з Порядку доступу постачальників електричної енергії за нерегульованим тарифом до місцевих (локальних) електричних мереж, актом, який є підставою для виникнення між постачальником електричної енергії та електропередавальною організацією правовідношення з передачі електричної енергії, є договір. Під час укладення договору про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами між постачальником електричної енергії за нерегульованим тарифом та електропередавальною організацією сторони мають визначати його зміст на основі примірного договору про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами між постачальником електричної енергії за нерегульованим тарифом та електропередавальною організацією, форму якого встановлено Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, та мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови цього договору або доповнювати його зміст» [183].

Отже, «з урахуванням зазначеного, укладення договору з передачі електричної енергії між постачальником електричної енергії та електропередавальною організацією є обов’язковим на підставі закону, з огляду на що наслідком вирішення даного спору повинно бути укладення договору шляхом ухвалення рішення з кожної спірної умови» [183].

Суд акцентував, що свобода договору не може мати абсолютний характер, законом можуть передбачатися «певні обмеження свободи договору, в тому числі і свободи сторін щодо визначення умов договору. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 6 ЦК України, сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. В цих випадках договір повинен відповідати імперативним приписам цивільного законодавства, і сторони договору відступити від них не можуть. Певна імперативність присутня при укладенні договорів на основі примірного договору, що слідує з ч. 4 ст. 179 ГК України. Зокрема, при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі: примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст. Примірні договори мають рекомендаційний характер, оскільки визначають бажану, з точки зору умов, договірну модель. Зміна даної договірної моделі можлива тільки за згодою сторін, відсутність якої надає умовам примірного договору імперативного характеру при формуванні змісту самого договору. Нормативні приписи щодо визначення сторонами змісту договору про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами на основі примірного договору про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами, форму якого встановлено Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, встановлено Порядком, який є актом цивільного законодавства. Зміна умов примірного договору або доповнення його змісту, в силу п. 2 Порядку, може мати місце за взаємною згодою сторін. Примірний договір на передачу електричної енергії місцевими (локальними) електромережами між постачальником електричної енергії за нерегульованим

тарифом та електропередавальною організацією схвалено постановою НКРЕ від 19.10.2005 р. № 934. Таким чином, зважаючи на те, що зміна умов Примірного договору або доповнення його змісту може мати місце за взаємною згодою сторін, яка, в силу наявності спору, відсутня, формування змісту договору повинно відбуватися, виходячи з імперативного характеру Примірного договору для умов, щодо яких існує спір. З урахуванням зазначеного суд прийняв рішення позов задовольнити частково, зокрема, визнати укладеним між ПАТ «Київенерго» та ТОВ «Енерготрейд Груп» договір про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами між постачальником електричної енергії за нерегульованим тарифом та електропередавальною організацією № 901-17, укладений на основі примірного, зі змінами, взаємно узгодженими сторонами у протоколі розбіжностей, а в частині спірних умов – у редакції примірного договору, затвердженого Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [183].

Схожою є справа № 912/1936/20, що розглядалася Господарським судом Кіровоградської області, ЗА ПОЗОВОМ ФОП Ковальової О. А. до Комунального підприємства «Ритуальна служба-спеціалізований комбінат комунально-побутового обслуговування» про визнання укладеним Договору про надання ритуальних послуг в редакції Примірного договору про надання ритуальних послуг, наведеного в додатку до Типового положення про ритуальну службу в Україні. В обґрунтування позовних вимог позивач посилався на те, що відповідач умисно ухиляється від укладення договору про надання ритуальних послуг, чим порушує вимоги ст. 8, 10, 12 Закону України «Про поховання та похоронну службу», п. 8 Типового положення про ритуальну службу в Україні, яке затверджене наказом державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 19.11.2003 р. № 193. Відповідач у відзиві зазначив, оскільки Комунальне підприємство «Ритуальна служба-спеціалізований комбінат комунально-побутового обслуговування» не погоджується з деякими пунктами запропонованого

позивачем договору про надання ритуальних послуг, відповідач в порядку ч. 4 ст. 181 ГК України протягом двадцяти днів направив позивачу листом від 18.03.2020 р. два примірники протоколу розбіжностей від 17.03.2020 р. та два примірники підписаних договорів з застереженнями про наявність протоколу розбіжностей. В протоколі розбіжностей відповідач зазначив свою редакцію низки пунктів договору. Відповідач при цьому зазначив, що позивач надісланий відповідачем протокол розбіжностей проігнорував, жодним чином не висловив свою згоду чи незгоду із запропонованими відповідачем пунктами. За таких обставин відповідач вважав, що позивач прийняв запропоновані умови, згоден укласти договір з урахуванням пунктів викладених відповідачем в протоколі розбіжностей від 17.03.2020 р. до договору про надання ритуальних послуг. При цьому позивач згоди на зміну умов примірного договору не надавав. Розглянувши матеріали справи та оцінивши подані докази, господарський суд зазначив, що зміст договору, який позивач просить визнати укладеним, фактично містить ідентичні умови відповідно до умов Примірного договору про надання ритуальних послуг, наведеного в додатку до Типового положення про ритуальну службу в Україні. Пункти договору, запропоновані відповідачем не обґрунтовані жодними нормами чинного законодавства та не відповідають Примірному договору про надання ритуальних послуг, наведеному в додатку до Типового положення про ритуальну службу в Україні. З урахуванням відсутності взаємної згоди на зміну умов Примірного договору про надання ритуальних послуг суд визнав наявними підстави для визнання укладеним договору в редакції позивача [184].

Виходячи із проаналізованих матеріалів судової практики, можемо зробити висновок про те, що на етапі укладення цивільно-правового договору на основі примірного зміна умов примірного договору, затвердженого суб’єктом владних повноважень, є можливою за наявності взаємної згоди на це потенційних сторін договору. У випадку відсутності такої згоди повинні застосовуватися умови примірного договору в редакції, затвердженій

відповідним нормативним актом. Крім того, з урахуванням змісту абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України, який забороняє сторонам договору «відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами» [1], зміна умов примірного договору допускається за відсутності у нормах чинного законодавства вказівок на їх незмінюваний характер. Отже, зміна умов примірного договору на етапі укладення цивільно-правового договору на його основі є можливою за умови дотримання таких передумов, як: 1) відсутність у законодавстві вказівок на незмінюваний характер умов примірного договору, які сторони мають намір змінити; 2) наявність взаємної згоди сторін на зміну тих чи інших умов примірного договору.

Якщо говорити про зміну договору, укладеного на основі примірного, на етапі його виконання, то у цьому контексті доцільно навести позицію Д. П. Вівчарук, яка, досліджуючи питання зміни та припинення типових договорів, зазначає наступне: «Враховуючи, що загальний порядок внесення змін до договору та умови, порядок його припинення регулюються ЦК України, типовий договір також мав би регулюватися положенням ЦК України. Проте з огляду на те, що більшість типових договорів формується на підставі затверджених формулярів або прийнятих спеціальних законів, постанов та розпоряджень відповідних органів державної влади, можна вважати, що формування умов типового договору, його зміна та припинення здійснюється на підставі системи спеціального законодавства» [4, с. 146].

З урахуванням неабиякої схожості правової природи типових та примірних договорів, а також нормативних підходів до правового регулювання відносин, пов'язаних із їх застосуванням, цілком очевидно, що зазначене твердження може бути застосоване і до зміни та припинення примірних договорів, що підтверджується аналізом низки нормативно-правових актів, які впорядковують відносини із примірних договорів. Так, наприклад, ч. 4 ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального

майна» закріплює правило, за яким «особливості внесення змін до умов договорів оренди та підстав для внесення таких змін (щодо зміни площі орендованого приміщення; зміни графіка використання приміщення, яке перебуває у погодинній оренді; зміни строку оренди, у разі якщо договір був укладений на строк, менший ніж мінімальний строк оренди; зміни цільового призначення, за яким орендар повинен використовувати об’єкт оренди, у разі якщо орендар не має права використовувати майно за будь-яким цільовим призначенням тощо) встановлюються Порядком передачі майна в оренду. При цьому внесення змін до договору оренди здійснюється з урахуванням установлених цією статтею та Порядком передачі майна в оренду обмежень за згодою сторін до закінчення строку його дії, з урахуванням законодавства, статуту або положення балансоутримувача про погодження уповноваженим органом управління, до сфери управління якого належить балансоутримувач» [85].

Аналогічним є підхід щодо врегулювання відносин зі зміни договору, що укладається на основі Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу, закріплений п. 3.2.4 Правил роздрібного ринку електричної енергії. Так, зазначений пункт містить спеціальне правило, згідно з яким «у разі зміни умов договору про постачання електричної енергії споживачу, у тому числі комерційної пропозиції, електропостачальник не пізніше ніж за 20 днів до їх застосування повідомляє про це споживача з урахуванням інформації про право споживача розірвати договір. У разі надання у встановленому порядку електропостачальником споживачу повідомлення про зміни умов договору про постачання електричної енергії (у тому числі зміну ціни), що викликані змінами регульованих складових ціни (тарифу на послуги з передачі та/або розподілу електричної енергії, ціни (тарифу) на послуги постачальника універсальних послуг та/або «останньої надії») та/або змінами в нормативно-правових актах щодо формування цієї ціни або умов постачання електричної енергії, договір вважається із зазначеної в повідомленні дати зміни його умов (але не раніше ніж через 20 днів від дня надання споживачу

повідомлення), про що зазначається у повідомленні, зміненим на запропонованих електропостачальником умовах, якщо споживач не надав електропостачальнику письмову заяву про незгоду/неприйняття змін у встановлений цим пунктом термін. При цьому учасник роздрібного ринку (крім споживача) має інформувати споживачів, з якими укладено відповідний договір, про будь-яку зміну в умовах договору шляхом направлення відповідної інформації у визначений договором (обраною споживачем комерційною пропозицією) спосіб (через особистий кабінет на своєму офіційному сайті у мережі Інтернет, засобами електронного зв'язку, СМС-повідомленням, у пунктах прийому платежів тощо) [127].

Наявність спеціальних правил зміни договору, укладеного на основі примірного, можемо констатувати й у пунктах 117–118 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, якими передбачається затвердження Примірного договору підряду в капітальному будівництві.

Щодо питання припинення договору, укладеного з використанням примірного, перш за все зазначимо, що загальні підстави припинення цивільно-правових зобов'язань закріплено у гл. 50 ЦК України під назвою «Припинення зобов'язання», аналіз якої дозволяє виділити наступні з них: 1) припинення зобов'язання виконанням; 2) припинення зобов'язання передаванням відступного; 3) припинення зобов'язання зарахуванням; 4) припинення зобов'язання шляхом зарахування у разі заміни кредитора; 5) припинення зобов'язання внаслідок домовленісті сторін, зокрема шляхом новації; 6) припинення зобов'язання у зв'язку із прощенням боргу; 7) припинення зобов'язання у разі поєднання боржника і кредитора в одній особі; 8) припинення зобов'язання смертю фізичної особи; 9) припинення зобов'язання неможливістю його виконання; 10) припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи. Отже, як вбачається, підставами припинення цивільно-правових зобов'язань є певні юридичні факти у формі дій та подій, що призводять до припинення юридичного зв'язку між суб'єктами

зобов'язання. З урахуванням того, що будь-який цивільно-правовий договір є зобов'язанням, теоретично кожен із перерахованих вище юридичних фактів може бути підставою для припинення й договору, укладеного на основі примірного. Разом із тим варто підтримати висловлену Н. Марценко позицію, що «укладаючи договір на основі принципу свободи договору та визначаючи самостійно повною мірою умови свого договору, сторони можуть у договорі домовитися про наслідки невиконання зобов'язання» [185, с. 74].

Разом із тим, виходячи із норми ч. 1 ст. 598 ЦК України, яка говорить, що «зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом» [1], видається, що перелік підстав припинення зобов'язань, закріплених у гл. 50 ЦК України, не є вичерпним, а положення спеціального законодавства чи договору можуть передбачати й інші підстави припинення договірних зобов'язань. Так, наприклад, ст. 24 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» визначає, що договори оренди державного і комунального майна, що укладаються на основі примірних, припиняються у разі: «закінчення строку, на який його укладено; укладення з орендарем договору концесії такого майна; приватизації об'єкта оренди орендарем (за участю орендаря); припинення юридичної особи–орендаря або юридичної особи–орендодавця (за відсутності правонаступника); смерті фізичної особи–орендаря; визнання орендаря банкрутом; знищення об'єкта оренди або значне пошкодження об'єкта оренди» [85]. Ч. 8 ст. 5 Закону України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» закріплює правило, за яким «енергосервісний договір припиняється достроково у разі, якщо сукупна сума виплат, здійснених на користь виконавця енергосервісу, досягла ціни енергосервісного договору» [114]. У свою чергу п. 13.5 Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу, що є Додатком 5 до Правил роздрібного ринку електричної енергії, визначає, що дія цього договору «припиняється в таких випадках:

закінчення строку, призупинення дії ліцензії з провадження господарської діяльності з постачання електричної енергії Постачальником або її анулювання; банкрутства або припинення господарської діяльності Постачальником; у разі зміни власника об'єкта Споживача та отримання від нового власника (користувача) або оператора системи розподілу документального підтвердження щодо укладення договору про надання послуг з розподілу електричної енергії з новим власником (користувачем) – у частині постачання; у разі зміни Постачальника – у частині постачання; у разі неприйняття Споживачем своєчасно запропонованих (за 20 днів до введення в дію) Постачальником змін до Договору, що викликані змінами регульованих складових ціни (тарифу на послуги з передачі та/або розподілу електричної енергії) та/або змінами в нормативно-правових актах щодо формування цієї ціни або щодо умов постачання електричної енергії» [127].

Отже, з огляду на зазначене, робимо висновок про те, що загальною тенденцією в питаннях правового регулювання відносин зі зміни та припинення договору, укладеного на основі примірного, є наявність спеціального законодавства, яким закріплюються: 1) особливі правила коригування змісту таких договорів на етапі їх виконання; 2) специфічні у порівнянні з нормами ЦК України підстави припинення зобов'язань, що породжуються договорами, укладеними на основі примірних. При цьому загальноприйнятим у нормах спеціального законодавства підходом щодо зміни умов договору, укладеного на основі примірного, є закріплення вимоги щодо наявності взаємної згоди на це сторін договору, що відповідає положенням ч. 1 ст. 651 ЦК України та ч. 1 ст. 188 ГК України. Проте з урахуванням специфіки сфер застосування конструкції примірного договору, які пов'язані, зокрема, з переважанням у них публічного інтересу та необхідністю його забезпечення, або наданням житлово-комунальних послуг, деякі із правил зміни договорів, укладених на основі примірних, носять імперативний характер, що в цілому відповідає сутності примірного договору як специфічного нормативного акту, а також передбачають можливість

внесення змін до договору лише в односторонньому порядку (наприклад, договір про постачання електричної енергії споживачу, який є публічним договором приєднання) [186, с. 245]. У свою чергу підхід щодо деталізації на рівні спеціального законодавства підстав припинення договорів, укладених на основі примірних, сприймається позитивно і з позиції правозастосування, зокрема, в частині мінімізації формування неоднакової судової практики, і з позиції забезпечення чіткості правового регулювання відносин, що характеризуються поєднанням приватних і публічних інтересів.

Висновки до третього розділу

1. Встановлено, що чинне законодавство передбачає два способи укладення договору в межах загального порядку, які умовно можна іменувати: а) ускладненим, що передбачає укладення договору шляхом складання єдиного документа, оформленого відповідно до вимог чинного законодавства та підписаного сторонами; б) спрощеним, який передбачає укладення договору шляхом фіксації його змісту та істотних умов у листах, телеграмах тощо, якими обмінялися сторони, або ж прийняття пропозиції через вчинення конклюдентних дій, що свідчать про бажання укласти такий договір. З урахуванням зазначеного є усі підстави для спростування позиції низки вчених про недоречність розгляду поняття «спосіб» стосовно загального порядку укладення договору.

2. Пряма законодавча заборона на укладення договору на основі примірного, у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, сприймається доволі критично на тлі тенденції до зростання рівня застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у цивільному обігу та не сприяє реалізації диспозитивних приватноправових засад. Такий підхід є концептуально хибним у контексті використання типових та примірних договорів як стандартних договірних проформ, покликаних спростити процес

узгодження змісту домовленостей між суб'єктами приватноправових відносин. Цілком очевидно, що заздалегідь розроблений та затверджений суб'єктами владних повноважень зміст типового і примірного договорів дозволяє сторонам у процесі укладення договору обмежитись обміном листами, помістивши в останні вказівку на те, що його зміст формується на основі типового чи примірного договору. Тому законодавчий підхід щодо заборони укладення договору із використанням типового та примірного договорів у спрощений спосіб повинен бути змінений шляхом усунення такої заборони.

3. Укладення цивільно-правового договору на основі примірного в електронній формі є можливим з урахуванням тотожності правових наслідків укладення договорів у письмовій та електронній формах та відповідає вимогам ч. 3 ст. 184 ГК України про необхідність укладення договору на основі примірного у формі єдиного документа, підписаного сторонами.

4. Особливості формування і здійснення оферти при укладенні договору на основі примірного в загальному порядку обумовлюються специфікою сфери виникнення та динаміки договірних правовідносин. Крім загальних юридичних ознак, характерних будь-якій пропозиції укласти договір (визначеність, акумуляція у змісті оферти істотних умов договору і вираження наміру особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття), пропозиція укласти договір на основі примірного може характеризуватися як її спрямуванням до конкретної особи (групи осіб), так і щодо невизначеного кола осіб, при чому останнє характерне для укладення на основі примірних договорів публічних договорів приєднання, зокрема, у сфері житлово-комунальних послуг, суб'єкти надання яких займають монопольне становище на ринку та забезпечують послугами численних споживачів. Крім того, специфікою пропозиції щодо укладення договору на основі примірного є те, що рішення про здійснення оферти приймається потенційним учасником договірних правовідносин самостійно та ґрунтується на вільному волевиявленні, а її зміст, зокрема, істотні умови майбутнього договору,

формуються, виходячи із розсуду суб'єкта владних повноважень, управомоченого розробляти і затверджувати форми примірних договорів у тій чи іншій сфері суспільних відносин.

5. Укладення цивільно-правових договорів на основі примірних відбувається не лише в загальному, а й у спеціальному порядку на конкурентних засадах, що зумовлено насамперед участю в таких договірних правовідносинах суб'єктів владних повноважень та необхідністю забезпечення публічних інтересів.

6. Особливістю процесу укладення договору на основі примірного у конкурентний спосіб є наявність оголошення організатора торгів (замовника) про конкурс, яке слід вважати запрошенням робити пропозицію щодо укладення договору, що передує стадії оферти; натомість офертою вважатиметься пропозиція учасників відкритих торгів укласти договір на основі примірного на певних визначених ними умовах.

7. Під виконанням договору, укладеного на основі примірного, слід розуміти вчинення сторонами договору дій юридичного та/або фактичного характеру або утримання від них, спрямовані на реалізацію закріплених у змісті примірного договору суб'єктивних прав і обов'язків з метою досягнення певних бажаних для сторін правових результатів.

8. В найбільш загальних рисах виконання договору, укладеного на основі примірного, повинно ґрунтуватися на основі принципу належного виконання зобов'язання, при чому належність виконання визначатиметься шляхом встановлення відповідності дій сторін договору його умовам, що обумовлюються специфікою договірної конструкції (купівля-продаж, надання послуг, виконання робіт тощо), а також нормам чинного законодавства, що регулюють відповідні договірні правовідносини.

9. У контексті виконання договору, який укладається на основі примірного прослідковуються певні особливості, зумовлені перш за все специфічною правовою природою примірного договору як особливого нормативного акту, що розробляється спеціально уповноваженими органами

державної влади та органами місцевого самоврядування з метою рекомендування договірної моделі впорядкування однотипних приватноправових відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб. Йдеться, зокрема, про визначальний вплив суб'єктів владних повноважень на формування моделі поведінки потенційних сторін договору, що укладається на основі примірного, у процесі його виконання, а можливість її коригування безпосередньо залежить від рівня диспозитивності правового регулювання тих чи інших відносин.

10. Формування модусу виконання договорів, що укладаються на основі примірних, до якого відносимо предмет, строки, спосіб виконання договірних зобов'язань, права та обов'язки сторін тощо, здійснюється не безпосередньо сторонами договірного зобов'язання, як це зазвичай має місце у традиційних договірних правовідносинах, що виникають, змінюються і припиняються на основі диспозитивності та вільного волевиявлення, а державою в особі органів, уповноважених розробляти і затверджувати примірні договори у тих чи інших сферах суспільних відносин. Тобто йдеться про визначальну роль публічного інтересу у формуванні модусу виконання договорів, що укладаються на основі примірних, що в цілому відповідає розумінню останніх як специфічних нормативних актів.

11. У випадку, якщо потенційні контрагенти прийняли рішення спростити процес укладення домовленості між ними шляхом використання тієї чи іншої примірної форми договору, розробленої та рекомендованої суб'єктом владних повноважень, за загальним правилом, вони вправі скоригувати, проте не усі, а лише окремі умови примірного договору або доповнити його зміст новими. При цьому використання законодавцем терміну «окремі умови» у контексті встановлення меж свободи потенційних контрагентів щодо зміни умов примірного договору є далеким від досконалості, адже суттєво ускладнює розуміння того, які саме умови сторони вправі змінити за взаємною згодою. Проте, опираючись на такі важливі приватноправові принципи, як диспозитивність та свобода договору, зроблено

висновок про потенційну змінюваність усіх умов примірного договору, якщо у положеннях чинного законодавства відсутні вказівки на їх незмінюваний характер.

12. Підхід щодо деталізації на рівні спеціального законодавства підстав припинення договорів, укладених на основі примірних, сприймається позитивно і з позиції правозастосування, зокрема, в частині мінімізації формування неоднакової судової практики, і з позиції забезпечення чіткості правового регулювання відносин, що характеризуються поєднанням приватних і публічних інтересів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі сформульовано нові теоретичні положення щодо концепції примірного договору та запропоновано наукові висновки, спрямовані на розвиток доктрини цивільного права, удосконалення цивільного законодавства та узагальнення судової практики. Основними з них є наступні.

1. Виокремлено наступні періоди виникнення та становлення концепції примірних договорів на теренах України:

– період розвитку договірного права впродовж існування Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX – XIV ст.) пов'язаний із прийняттям найдавнішої пам'ятки вітчизняного нормотворення, Руської Правди, яка хоч і закріплювала формальні вказівки для укладення договорів цивільно-правового характеру, проте не містила законодавчих вимог щодо необхідності дотримання їх письмової форми у зв'язку із вкрай низьким рівнем писемності населення, з огляду на що було б хибним говорити про зразковий характер цивільно-правових договорів у цей період. Водночас тогочасною визначальною їх рисою була потреба у вчиненні учасниками договірних відносин певних обрядів під загрозою недійсності договорів;

– період розвитку вітчизняного договірного права під час перебування українських земель у складі Великого Князівства Литовського характеризувався зміною нормативних підходів до оформлення договорів цивільно-правового характеру, що проявлялось у відході від усної форми укладення договорів і закріпленні вимог до письмової форми окремих видів договірних конструкцій, у тому числі за зразковими (типовими) формулами, що дозволяє говорити про початок формування концепції зразкового (типового, примірного) договору у вітчизняному цивільному праві;

– розвиток договірного права на території Гетьманщини пов'язаний, серед іншого, з розробленням проєкту зводу законів під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ», в яких (незважаючи на те, що офіційного прийняття цього збірника так і не відбулось) договірні

правовідносини отримали доволі детальну регламентацію. Особливого значення у контексті досліджуваної тематики набули письмове оформлення договорів цивільно-правового характеру, а також необхідність виконання майбутніми контрагентами встановлених формул для набуття їх домовленостями юридичної чинності, що свідчить про подальший розвиток концепції примірності договорів;

– розвиток договірного права під час перебування українських земель у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій пов'язаний із прийняттям та введенням в дію Цивільного кодексу Східної Галичини 1797 р., який розроблений за зразком цивільних кодексів європейських країн епохи Нового Часу. Він містив тенденції відходу від формалізованості процесу укладення договорів та утвердження принципу pacta sunt servanda, який ліквідував залежність чинності цивільно-правового зобов'язання від певної форми договору. Крім того, кодекс вперше на українських землях задекларував принцип свободи договору, що свідчить про послаблення розвитку концепції примірних цивільно-правових договорів;

– розвиток договірного права під час перебування України у складі Радянського Союзу характеризувався запровадженням адміністративно-командних методів управління та тотальним втручанням держави у приватноправову сферу, що знайшло своє втілення у відповідних законодавчих підходах до правового регулювання цивільних правовідносин. Зокрема, жоден із кодифікованих актів цивільного законодавства – ані ЦК УССР 1922 р., ані ЦК УРСР 1963 р. не декларував принцип свободи договору, натомість кожен із них передбачав необхідність дотримання письмової форми для багатьох цивільно-правових конструкцій. Крім того, вперше на законодавчому рівні знайшли своє закріплення моделі примірного та типового договорів, з огляду на що є усі підстави стверджувати, що саме у радянський період сформувалося сучасне розуміння концепції примірного (зразкового) договору як документа рекомендаційного характеру, затвердженого

компетентними органами, для застосування його при укладенні цивільно-правового договору у тій чи іншій сфері суспільних відносин;

– розвиток договірного права після вступу в дію у 2004 р. ЦК України та ГК України характеризується побудовою приватноправових відносин на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення, майнової самостійності їх учасників. Закріплений у нормах ЦК України принцип свободи договору забезпечив фізичним та юридичним особам максимально вільне волевиявлення при вступі у договірні правовідносини, виборі контрагента та формуванні змісту договору. Між тим концепція зразкових договорів не тільки не втратила своєї актуальності, а й знайшла своє відображення у положеннях кодифікованих актів, спрямованих на впорядкування цивільних правовідносин.

2. Виділено декілька найбільш очевидних питань дискусійного характеру, які зумовлюють певні проблемні моменти у використанні примірних договорів як рекомендованих суб'єктами владних повноважень моделей договірних правовідносин: 1) незважаючи на декларування в положеннях чинного законодавства рекомендаційного характеру примірних договорів, можливість сторін змінювати лише окремі їх умови або доповнювати їх зміст, очевидно, наділяє правову природу примірного договору ознаками обмеження принципу договірної свободи з огляду на те, що значна частка договірних умов все ж буде сформована на основі волевиявлення не сторін договору, а органів управління, які рекомендують той чи інший примірний договір до застосування; 2) відсутність у законодавстві деталізації терміну «окремі умови», зокрема, визначення максимальної кількості умов, які сторони договору можуть змінити, та характеру таких змін розмиває межі ініціативності сторін при укладенні договору на основі примірного і породжує формування неоднозначної судової практики у цій сфері; 3) невирішеним на законодавчому рівні залишається питання щодо характеру правових наслідків, які можуть виникати у випадку порушення

правил щодо застосування конструкції примірного договору для впорядкування приватноправових відносин.

3. На основі аналізу норм цивільного законодавства країн Європи встановлено, що у праві європейських країн поняття примірного договору у тому значенні, в якому воно закріплене у ч. 4 ст. 179 ГК України, не вживається; натомість воно доволі схоже з поняттям договору приєднання (ч. 1 ст. 634 ЦК) під яким законодавець розуміє договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому.

4. У сферах застосування моделі примірних договорів присутнє превалювання публічного, державного інтересу та відповідно необхідність його забезпечення, що, у свою чергу, цілком виправдовує ключову роль саме держави, а не суб'єктів приватноправових відносин, у формуванні та затвердженні змісту примірних договорів. Водночас ця роль здебільшого обмежується окресленням бажаних з точки зору держави рамок потенційного договірного зв'язку у специфічній сфері суспільних відносин. Тобто, пропонований державою зміст примірного договору є таким собі збалансованим каркасом домовленості, який, з однієї сторони, спрямований на забезпечення пріоритетно важливих публічних інтересів, а з іншої сторони, характеризується гнучкістю за рахунок надання сторонам майбутнього договірного правовідношення можливості на власний розсуд узгодити окремі умови домовленості чи доповнити її зміст.

5. Аргументовано, що ключовим у можливості чи неможливості кваліфікації примірного договору як нормативного акту є не його рекомендаційний характер, а власне спрямованість його дії на невизначене заздалегідь коло осіб, які б потенційно могли впорядкувати договірні відносини шляхом застосування змісту того чи іншого примірного договору, рекомендованого органом державної влади чи органом місцевого самоврядування. З огляду на властивий примірному договору загальний

характер досліджувана категорія повинна сприйматися саме як особливий нормативно-правовий акт. При цьому особливість правової природи примірного договору відображається у тому, що, незважаючи на свій задекларований в законодавчих нормах рекомендаційний характер, примірний договір може містити й обов'язкові, незмінювані умови, які у будь-якому випадку повинні бути узгоджені сторонами при укладенні цивільно-правового договору саме в такому формулюванні, в якому вони затверджені органами управління.

6. Процес формування змісту примірного договору характеризується дворівневою структурою. Первинним рівнем формування змісту примірного договору є його розробка та затвердження компетентним суб'єктом владних повноважень, внаслідок чого вибудовується змістовий каркас примірного договору, гнучкість якого залежить від законодавчих підходів, які є неоднозначними і доволі диференційованими. Другий рівень формування змісту примірного договору є похідним від первинного, оскільки на цьому рівні йдеться про формування договірних умов безпосередньо сторонами із використанням змісту примірного договору, розробленого та затвердженого суб'єктами владних повноважень. Формування змісту договору, укладеного на основі примірного, може здійснюватися шляхом: 1) використання змісту примірного договору у тій редакції, яка затверджена компетентним суб'єктом владних повноважень, без здійснення жодних коригувань та доповнень; 2) внесення змін до окремих умов примірного договору та/або доповнення існуючих умов новими, взаємоузгодженими сторонами.

7. Зважаючи на наявність зареєстрованого проєкту Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період № 6013 від 09.09.2021 р., основною ідеєю якого є повне скасування ГК України та запровадження перехідного семирічного періоду для адаптації бізнесу до нових умов, запропоновано: 1) включити інститут примірного договору, безпідставно залишений поза межами цивільно-правового регулювання, до положень ЦК

України, розмістивши присвячені йому норми поряд із нормами щодо типових умов договору, зокрема, у ст. 630-1 ЦК України; 2) викласти положення ст. 630-1 ЦК України в наступній редакції:

«Стаття 630-1. Примірний договір

1. Сторони мають право укласти договір на основі примірного договору, рекомендованого Кабінетом Міністрів України, іншим органом державної влади або органом місцевого самоврядування для використання при укладенні ними договорів, в якому можуть за взаємною згодою змінювати умови, щодо яких відсутні заборони на їх зміну, доповнювати його новими умовами та/або виключати з його змісту існуючі».

8. Встановлено, що використання вітчизняним нормотворцем терміну «типові умови», який лежить у площині диспозитивності, є невдалим, оскільки мимоволі зближує його зі співзвучним терміном «типовий договір», який навпаки характеризується імперативністю. Виходячи із розуміння концепції вітчизняних типових умов, закріпленої у ЦК України, стає очевидно, що сутність типових умов є аналогічною сутності стандартних умов, застосування яких є поширеною практикою в зарубіжних правопорядках. З метою уникнення випадків хибного ототожнення понять «типовий договір» і «типові умови» запропоновано запозичити досвід європейських держав у частині заміни терміну «типові умови» терміном «стандартні умови», що в цілому відповідає розумінню таких умов як будь-яких заздалегідь сформульованих умов, призначених для багаторазового використання, які одна сторона встановлює для іншої сторони при укладанні договору, і внести відповідні зміни до ст. 630 ЦК України, а також до усіх інших статей, у яких вжито термін «типові умови».

9. Підтримано позицію щодо необхідності доповнення ЦК України положеннями, які б закріплювали порядок застосування нормативно затверджуваних типових договорів. Водночас це більш доцільно зробити не шляхом доповнення ст. 630 ЦК України частиною третьою, а шляхом

включення до змісту ЦК України окремої, самостійної статті 630^2, присвяченої типовому договору, за аналогією зі статтею про примірний договір:

«Стаття 630^2. Типовий договір

1. При укладенні договору у випадках, визначених законом або підзаконним нормативно-правовим актом, сторони можуть бути зобов'язані визначати його зміст на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України чи іншим органом державної влади, без права відступати від змісту типового договору, але з можливістю конкретизувати його умови».

10. Незважаючи на наявність низки спільних ознак, категорії типового і примірного договору займають самостійне місце у вітчизняній правовій системі з огляду на ключову принципову відмінність, закріплену в положеннях чинного законодавства, яка полягає у тому, що використання конструкції типового договору при укладенні визначених законом договорів є обов'язковим та супроводжується неможливістю внесення до його змісту будь-яких змін, крім конкретизації умов; натомість використання примірного договору суб'єктами цивільно-правових відносин носить рекомендаційний характер, а тому традиційно вважається їх правом, а не обов'язком. Отже, ключовим у розмежуванні типового і примірного договорів є наділення останніх вищим у порівнянні з типовим договором рівнем диспозитивності та більшими можливостями сторін щодо реалізації принципу свободи договору в частині самостійного узгодженого формування умов договору при використанні примірного.

11. Обґрунтовано потребу у формуванні більш виважених і концептуально слушних підходів до правового регулювання відносин із укладення примірних договорів. Суб'єктам владних повноважень при розробці пропонованих до застосування текстів примірних договорів, по-перше, слід, зосередитись на його правильній кваліфікації, зокрема, встановити, чи відповідає розроблюваний ними акт концепції примірного договору як особливого нормативно-правового акту рекомендаційного

характеру, що ґрунтується на засадах диспозитивності; по-друге, слід уникати неоднозначних формулювань, які б могли тлумачитись на користь обов'язковості примірного договору, зокрема, скоригувати нормативне формулювання типу «договір укладається на основі/підставі примірного договору» шляхом заміни його більш диспозитивним «договір може бути укладений на основі/підставі примірного договору»; по-третє, при потребі надати договірній проформі обов'язкового характеру та зберегти її зміст у тій редакції, яка затверджена суб'єктом владних повноважень і є необхідною з точки зору дотримання публічних інтересів, слід використовувати конструкцію типового договору.

12. Встановлено, що у сфері постачання електроенергії примірний договір є публічним і укладається шляхом приєднання, що зумовлює специфіку його укладення, зокрема, особливості здійснення оферти, яка характеризується спрямуванням її до невизначеного заздалегідь кола потенційних споживачів та акумуляцією в собі істотних умов, розроблених та запропонованих суб'єктом підприємницької діяльності– енергопостачальником, без можливості їх зміни споживачем. Встановлено закономірність такого підходу до вирішення нормотворцем питання про спосіб укладення договору, адже ринок електроенергії наділений ознаками монополізму та необхідністю надання послуг значній кількості споживачів, з огляду на що, з одного боку, умови договору диктуються постачальником енергоресурсів, а з іншого боку, примірна форма договору спрощує процес укладення домовленості з численними контрагентами-споживачами. Отже, необхідність обрання для примірного договору моделі публічного договору приєднання зумовлена специфікою сфери, у якій виникають договірні правовідносини.

13. Специфіка виконання договору, укладеного на основі примірного, полягає в тому, що: 1) у тих договорах, щодо яких в нормах чинного законодавства закріплено формулювання «укладаються на основі примірного договору», модус виконання зобов'язань, що ними породжуються, формується

волею держави в особі суб'єктів, уповноважених розробляти та затверджувати примірні договори, у змісті останніх, при чому його коригування можливе лише у частині зміни чи доповнення окремих його умов; 2) у тих договорах, які рекомендовано укладати на основі примірних, тобто щодо яких забезпечується розсуд сторін у частині використання чи невикористання примірної форми, формування модусу виконання зобов'язань також характеризується визначальним впливом держави, проте не безпосередньо у змісті примірного договору, який використовувати необов'язково, а у нормах законодавства, що регулюють відповідні договірні правовідносини, при чому у цих випадках спостерігається значна концентрація імперативних приписів та суттєве зниження рівня забезпечення принципу свободи договору; 3) визначальний вплив держави на формування модусу виконання договорів, які повинні або рекомендовані укладатися на основі примірних, пояснюється специфікою сфер застосування тих чи інших договірних конструкцій, зокрема, або переважанням у них публічного інтересу та необхідністю його забезпечення (участь держави та її органів у тих чи інших договірних правовідносинах), або наданням послуг значному колу споживачів (зокрема, тих послуг, суб'єкти надання володіють монопольним становищем на ринку) та потребою спрощення процесу укладення великої кількості однотипних договорів, а також дотримання прав та інтересів менш захищеної сторони (споживача).

14. На етапі укладення цивільно-правового договору на основі примірного зміна умов примірного договору, затвердженого суб'єктом владних повноважень, є можливою за наявності взаємної згоди на це потенційних сторін договору. У випадку відсутності такої згоди повинні застосовуватися умови примірного договору в редакції, затвердженій відповідним нормативним актом. Крім того, з урахуванням змісту абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України, який забороняє сторонам договору відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного

законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами, зміна умов примірного договору допускається за відсутності у нормах чинного законодавства вказівок на їх незмінюваний характер.

15. Загальною тенденцією в питаннях правового регулювання відносин зі зміни та припинення договору, укладеного на основі примірного, є наявність спеціального законодавства, яким закріплюються: 1) особливі правила коригування змісту таких договорів на етапі їх виконання; 2) специфічні у порівнянні з нормами ЦК України підстави припинення зобов'язань, що породжуються договорами, укладеними на основі примірних. При цьому загальноприйнятим у нормах спеціального законодавства підходом щодо зміни умов договору, укладеного на основі примірного, є закріплення вимоги щодо наявності взаємної згоди на це сторін договору, що відповідає положенням ч. 1 ст. 651 ЦК України та ч. 1 ст. 188 ГК України. Проте з урахуванням специфіки сфер застосування конструкції примірного договору, які пов'язані, зокрема, з переважанням у них публічного інтересу та необхідністю його забезпечення, або наданням житлово-комунальних послуг, деякі із правил зміни договорів, укладених на основі примірних, носять імперативний характер, що в цілому відповідає сутності примірного договору як специфічного нормативного акту, а також передбачають можливість внесення змін до договору лише в односторонньому порядку (наприклад, договір про постачання електричної енергії споживачу, який є публічним договором приєднання). У свою чергу підхід щодо деталізації на рівні спеціального законодавства підстав припинення договорів, укладених на основі примірних, сприймається позитивно і з позиції правозастосування, зокрема, в частині мінімізації формування неоднакової судової практики, і з позиції забезпечення чіткості правового регулювання відносин, що характеризуються поєднанням приватних і публічних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 14.08.2023).

2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

3. Гриняк А. Типові та примірні договори як джерела правового регулювання підрядних договірних відносин. Юридична Україна. 2012. № 7. С. 43–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_7_10 (дата звернення: 14.08.2023).

4. Вівчарук Д. П. Типовий договір у цивільному праві: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. 209 с.

5. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии. Соч.-2-е изд. Т. 21. 1888. 745 с.

6. Підопригора О. А. Основи римського цивільного права. Посібник для студ. 2-е вид., перероб. К.: Вентурі, 1995. URL: https://scicenter.online/kniga-rimskoe-pravo-scicenter/ponyatie-vidyi-dogovorov-80314.html (дата звернення: 14.08.2023).

7. Новицкий И. Б. Римское право. 4-е изд. стереотип. М.: Ассоциация «Гуманитарное знание», 1993. URL: http://yport.inf.ua/razvitie-rimskogo-dogovornogo-prava-ego.html (дата звернення: 14.08.2023).

8. Підопригора О. А. Основи римського цивільного права. Посібник для студ. 2-е вид., перероб. К.: Вентурі, 1995. URL: https://scicenter.online/kniga-rimskoe-pravo-scicenter/ponyatie-vidyi-dogovorov-80314.html (дата звернення: 14.08.2023).

9. Ефимов В. В. Лекции по римскому праву. СПб.: Типография Стасюлевича, 1883. 152 с.

10. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / за ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019. 296 с.

11. Пфафф В. О формальных договорах древнего римского права. Одесса: Типография П. Францова, 1866. 78 с.

12. Гайдулін О. О. Загальні засади тлумачення контрактів: теоретико-історичні аспекти. URL: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7831/%C3 (дата звернення: 14.08.2023).

13. Юдін З. Концепт договору у період раннього середньовіччя. Jurnalul juridic national: teorie şi practică Numărul 6 (22–1). 2016. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/3.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

14. Канонічне право. [В. І. Лубський, Т. Г. Горбаченко, М. В. Лубська, А. І. Яковенко] ; ред.: В. І. Лубський. К.: Центр учб. л-ри, 2012. 571 с.

15. Сирко М. В. Зобов'язальне право за Французьким Цивільним кодексом 1804 р. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 78–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_20 (дата звернення: 14.08.2023).

16. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2020. 618 с.

17. Иоффе О. С. Цивилистическая доктрина империализма. Гражданское право. Избранные труды по гражданскому праву. М., 2000. 777 с.

18. Блажівська О. Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою. Університетські наукові записки. 2013. № 4. С. 117–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_4_15 (дата звернення: 14.08.2023).

19. Нелін О. Правове регулювання зобов'язальних відносин на українських землях (IX–XIX ст.). Юридична Україна. 2014. № 7. С. 4–8.

20. Пленюк М. Еволюційні етапи формування зобов'язання у дореволюційний період. Юридична Україна. 2014. № 7. С. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2014_7_11 (дата звернення: 14.08.2023).

21. Буша Н. Д. До питання становлення і розвитку цивільного права України в X – першій половині XIX ст. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 114–119.

22. Блажівська О. Є. Новели речового, зобов'язального та спадкового права в Правах, за якими судиться малоросійський народ. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 1. С. 25–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_1_7 (дата звернення: 14.08.2023).

23. Бойко І. Й. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Право України. 1998. № 5. С. 98–100.

24. Череватенко І. М. Історичний розвиток в документі «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. URL: http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/Pravo/21021.doc.htm (дата звернення: 14.08.2023).

25. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г.=Codex civilis pro Galicia orientali anni MDCCXCVII / Пер. с лат. А. Гужвы; Под. ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М.: Статут; Одесса, 2013. 536 с.

26. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, 1937. Видавництво ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право». 1938. № 1–29. 250 с.

27. Примерный договор машинно-тракторной станции с колхозами. Принят Экономическим Советом при Совнаркоме Союза ССР 5 марта 1938 г. «Справочник советского работника», Госполитиздат, 1939. URL: http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/245857-primernyy-dogovor-mashinno-traktornoy-stantsii-s-kolhozami-prinyat-ekonomicheskim-sovetom-pri-sovnarkome-soyuza-ssr-5-marta-1938-g (дата звернення: 14.08.2023).

28. Положение о договорах на создание (передачу) научно-технической продукции, утвержденное постановлением Государственного комитета СССР по науке и технике от 19.11.1987. № 435. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0435400-87#Text (дата звернення: 14.08.2023).

29. Примерный договор продажи имущества государственных предприятий, учреждений и организаций юридическим лицам от 24.12.1990.

№ vd901224. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002400-90#Text (дата звернення: 14.08.2023).

30. Примерный договор между советскими гражданами и/или юридическими лицами о продаже/покупке исключительной лицензии на использование изобретения на территории СССР. Утвержден постановлением Госкомизобретений от 27.06.1991. № 5(11). URL: https://docs.cntd.ru /document/901757794/titles /2ASAGE8 (дата звернення: 14.08.2023).

31. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 13. Ст. 64. (втратив чинність).

32. Абрамчук Д. В. Становлення та розвиток конструкції примірного договору у вітчизняному цивільному праві. Нове українське право. Вип. 6. 2021. С. 9–15.

33. Про затвердження Примірного договору купівлі-продажу пакета акцій відкритого акціонерного товариства за конкурсом: наказ Фонду державного майна України від 28.03.2005. № 689. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0358-05#Text (дата звернення: 14.08.2023).

34. Про затвердження Примірного договору підряду в капітальному будівництві: наказ Державного комітету України з будівництва та архітектури від 27.10.2005. № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0003667-05#Text (дата звернення: 14.08.2023).

35. Про затвердження примірного договору про медичне обслуговування населення: наказ Міністерства охорони здоров’я України від 01.11.2011. № 742. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/moz14938 ?an=176 (дата звернення: 14.08.2023).

36. Про затвердження Примірного договору про постачання природного газу виробникам теплової енергії для виробництва теплової енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2016. № 357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.08.2023).

37. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2020. № 820. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.08.2023).

38. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 1998. 353 с.

39. Луць В. В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2009. № 2. С. 52–55.

40. Мельниченко Р. В. Обмеження договірної свободи сторін у цивільному праві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2015. Вип. 30 (1). С. 140–144.

41. Паращук Л. Свобода договору як один із засобів реалізації принципу верховенства права в Україні. Юридичний журнал. 2011. № 11. С. 62–66.

42. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.

43. Лукасевич-Крутник І. С. Договірні зобов'язання з надання транспортних послуг у цивільному праві України: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль, 2019. 39 с.

44. Кицик Я. Р. Сутність примірного договору у господарському праві України. Приватне право і підприємництво. 2015. Вип. 14. С. 102–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_27 (дата звернення: 14.08.2023).

45. Постанова Одеського апеляційного господарського суду від 04.02.2013 р. у справі № 5017/1686/2012. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review /29253459 (дата звернення: 14.08.2023).

46. Hogg M. Promises and Contract Law. Comparative Perspectives. Cambridge University Press, 2011. 544 s.

47. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х томах. Том 2. Пер. с нем. М.: Междунар. отношения, 1998. 512 с.

48. Das Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen. In der Fassung der Bekanntmachung vom 29.06.2000 (BGBl. I S. 946) aufgehoben durch Gesetz vom 26.11.2001 (BGBl. I S. 3138) m.W.v. 01.01.2002. Außer Kraft. URL: https://dejure.org/gesetze/AGBG (дата звернення: 14.08.2023).

49. Идрышева С. К. Развитие принципа свободы договораи понятия публичного договора в доктрине и законодательстве зарубежных страни Республики Казахстан. Вестник Института законодательства Республики Казахстан. № 2 (14). 2009. URL: http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/468/%D0%B8%D0%B4%D1%80%D1%8B%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D1%81.%D0%BA.%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 14.08.2023).

50. Жалинский А. Э., Рерихт А. А. Введение в немецкое право. М.: Спарк, 2001. 767 с. URL: https://studfile.net/preview/6705913/page:5/ (дата звернення: 14.08.2023).

51. Публичный договор в гражданском праве Республики Казахстан: проблемы теории и практики. URL: http://www.newreferat.com/ref-23356-39.html (дата звернення: 14.08.2023).

52. Deutschland Bürgerliches Gesetzbuch. In der Fassung der Bekanntmachung vom 02.01.2002 (BGBl. I S. 42, ber. S. 2909, 2003 S. 738); zuletzt geändert durch Gesetz vom 10.08.2021 (BGBl. I S. 3515) m.W.v. 18.08.2021. URL: https://www.buzer.de/gesetz/6597/b17833.htm (дата звернення: 14.08.2023).

53. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран: Сборник нормативных актов. Обязательственное право. Учебное пособие / Под ред. В. К. Пучинского, М. И. Кулагина. М.: УДН, 1989. 293 с.

54. Модельные правила европейского частного права / пер. с англ.; науч. ред. Н. Ю. Рассказова. М., 2013. 989 с.

55. Abramchuk Dmytro. Experience of using the construction of the example agreement in german civil legislation. Visegrad Journal on Human Rights. № 1. 2022. P. 7–11.

56. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, Fassung vom 20.11.2021. URL:https://www.ris.bka.gv.at /GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer= 10001622 (дата звернення: 14.08.2023).

57. Code de la consommation. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes /section_lc/LEGITEXT000006069565 /LEGISCTA000032807188/2020-02-12/ (дата звернення: 14.08.2023).

58. Code de commerce. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id /LEGITEXT000006069565/ (дата звернення: 14.08.2023).

59. Frederic Cuif. Les conditions générales : panorama et solutions. 2020. URL: https://descartes-avocats.com/les-conditions-generales-panorama-et-solutions/ (дата звернення: 14.08.2023).

60. Code de procédure civile. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes /texte_lc/LEGITEXT000006070716/ (дата звернення: 14.08.2023).

61. Maître Joan Dray. Les conditions générales d'un contrat. 2016. URL: https://www.legavox.fr/blog/maitre-joan-dray/conditions-generales-contrat-21532.htm (дата звернення: 14.08.2023).

62. Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id /LEGITEXT000006070721/ (дата звернення: 14.08.2023).

63. Conditions générales (CG): Aspects juridiques. 2014. URL: https://www.weka.ch/themes/droit/achat-et-vente/conditions-generales/article/ conditions-generales-cg-aspects-juridiques/ (дата звернення: 14.08.2023).

64. Paolo Franceschetti. Condizioni generali di contratto. 2016. URL: https://www.altalex.com/documents /altalexpedia/2016/05/24/condizioni-generali-di-contratto (дата звернення: 14.08.2023).

65. Florence Garcet, Laurent Winkin. Les conditions générales : quelle utilité, quel contenu? URL: https://barreaudeliege-huy.be/nl/business-guide/les-conditions-generales-quelle-utilite-quel-contenu (дата звернення: 14.08.2023).

66. Гражданский кодекс Республики Молдова от 06.06.2002. № 1107-XV. URL: http://continentonline.com/ Document/?doc_id=30397878 (дата звернення: 14.08.2023).

67. Об электроэнергии: Закон Республики Молдова от 27.05.2016. Monitorul Oficial № 193–203. Ст. 413. URL: https://www.legis.md/cautare /getResults?doc_id=121988&lang=ru (дата звернення: 14.08.2023).

68. Об управлении публичной собственностью и ее разгосударствлении: Закон Республики Молдова от 04.05.2007. № 121. Monitorul Oficial № 90–93. Ст. 401. URL: https://www.legis.md/cautare /getResults?doc_id=120961&lang=ru (дата звернення: 14.08.2023).

69. О рынке ценных бумаг: Закон Республики Молдова от 18.11.1998. № 199-XIV. URL: http://www.law-moldova.com/laws/rus/rynke-tsennyh-bumag-ru.txt (дата звернення: 14.08.2023).

70. О рынке капитала: Закон Республики Молдова от 11.07.2012. № 171. URL: https://capital.market.md/ru/content/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE-%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BA%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0 (дата звернення: 14.08.2023).

71. Абрамчук Д. В. Досвід використання конструкцій типових та примірних договорів у цивільному законодавстві республіки Молдова. Доктрина приватного права: традиції та сучасність: матеріали XX наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 4 лют. 2022 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права № 1, Каф. цивіл. права № 2; Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивіл.-прав. дисциплін; Харків. обл. осередок Всеукр. гром. орг. «Асоц. цивілістів України» Харків: Право, 2022. С. 405–409.

72. Об инвестиционных фондах: Закон Республики Молдова от 05.06.1997. №1204-XIII. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3419 (дата звернення: 14.08.2023).

73. Гражданский кодекс Республики Армения от 05.05.1998. URL: https://www.arlis.am/documentview.aspx ?docid=82485 (дата звернення: 14.08.2023).

74. Гражданский кодекс Республики Узбекистан от 21.12.1995. URL: https://lex.uz/docs/111181 (дата звернення: 14.08.2023).

75. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (Žin., 2000, Nr. 74-2262). URL: http://www.infolex.lt/ta/12755 (дата звернення: 14.08.2023).

76. Гражданский кодекс Грузии от 26.06.1997. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document /download/31702/75/ru/pdf (дата звернення: 14.08.2023).

77. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской Республики от 28.12.1999. № 779-IQ. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420111#pos=4;-122 (дата звернення: 14.08.2023).

78. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2003. 20 с.

79. Верб С. А. Типовые и примерные договоры как средство правового регулирования общественных отношений. Договорная дисциплина в советском гражданском праве. Свердловск, 1985. С. 144–152.

80. Вівчарук Д. П. Типовий договір у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 20 с.

81. Сібільов М. М. Загальні положення регулювання відносин у сфері надання послуг за проектом нового Цивільного кодексу України. Вісник Академії правових наук України. № 7. 1996. С. 108–112.

82. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова та ін.; за ред. О. В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

83. Зобов'язальне право: теорія і практика. Навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та інші; За ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.

84. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2020. № 820. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020-%D0%BF (дата звернення: 14.08.2023).

85. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 03.10.2019. № 157-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 4. Ст. 25.

86. Деякі питання оренди державного та комунального майна: постанова Кабінету Міністрів України від 3.06.2020. № 483. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2020-%D0%BF#n36 (дата звернення: 14.08.2023).

87. Про нормативно-правові акти: проект Закону України від 14.01.2008. № 1343. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JF11B00A?an=3 (дата звернення: 14.08.2023).

88. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023. № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20 (дата звернення: 14.08.2023).

89. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 552 с.

90. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М.: «Статут», 1999. 712 с.

91. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доп. Львів: Край, 2008. 224 с.

92. Про затвердження Примірного договору купівлі-продажу природного газу з постачальниками природного газу із спеціальними обов'язками для потреб побутових споживачів та релігійних організацій: постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2016. № 444. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.08.2023).

93. Про затвердження Примірного енергосервісного договору: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015. № 845. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.08.2023).

94. Про затвердження форми примірного договору для державних нотаріальних контор та державних нотаріальних архівів: наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2012. № 1948/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/v1948323-12#Text (дата звернення: 14.08.2023).

95. Про затвердження примірних договорів купівлі-продажу: Наказ Фонду державного майна України від 22.08.2005 р. № 2411. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1045-05#Text (дата звернення: 14.08.2023).

96. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

97. Лазор О. Д., Михайлишин Л. Р. Місцеве управління: понятійно-категоріальний апарат. Демократичне врядування : електрон. наук. фах. вид. 2009. № 3. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/DeVr/2009 _3/fail/+Lazor.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

98. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст.170.

99. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від

31.03.2004. № 59 та скасування нормативних документів: від 28.05.2004. № 97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text (дата звернення: 14.08.2023).

100. Про затвердження Примірного договору оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області: рішення Івано-Франківської обласної ради від 23.12.2020. № 45-2/2020. URL: https://orada.if.ua/decision/45-2-2020/ (дата звернення: 14.08.2023).

101. Федорченко Н. В. Зобов'язання з надання послуг у цивільному праві України: теоретико-правові засади: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 446 с.

102. Страшун Б. А. Конституційне (державне) право зарубіжних країн. Частина загальна. Том 1, 2000. URL: http://yport.inf.ua/vedomstva-rukovoditeli-56323.html (дата звернення: 14.08.2023).

103. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Курс лекций в двух томах. Свердловск, 1972. Т. 1. 396 с.

104. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х., 2002. 432 с.

105. Кравчук В. М. Ненормативні правові акти як елементи правової системи. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153579307.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

106. Словник української мови: в 11 томах. Том 5. 1974. Ст. 443. URL: http://sum.in.ua/s/normatyvnyj (дата звернення: 14.08.2023).

107. Витяг з постанови Верховного Суду від 24 липня 2019 року у справі № 182/2428/16-а. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/755231/ (дата звернення: 14.08.2023).

108. Абрамчук Д. В. Правова природа примірного договору. Нове українське право. Вип. 2. 2022. С. 204–210.

109. Договорное право в США и СССР. История и общие концепции / Мозолин В. П., Фарнсворт Е. А. М.: Наука, 1988. 308 с.

110. Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: Юрид. лит., 1975. 880 с.

111. Луць В. В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. Приватне право. 2013. № 1. С. 118–128. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/prpr_2013_1_13.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

112. Погрібний С. Регулювання договірних відносин у цивільному праві: співвідношення їх внутрішнього (саморегулювання) і зовнішнього (державного) регулювання. Право України. 2012. № 9. С. 26–36.

113. Голубєва Н. Ю. Свобода договору як принцип цивільного права. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Випуск 51. С. 65–70.

114. Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації: Закон України від 09.04.2015. № 327-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. Ст. 220.

115. Рішення Господарського суду Харківської області від 22.05.2012 р. у справі № 5023/1551/12. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/24376423 (дата звернення: 14.08.2023).

116. Рішення Господарського суду м. Києва від 27.02.2018 у справі № 910/23451/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72616087 (дата звернення: 14.08.2023).

117. Примірний договір про відшкодування витрат балансоутримувача на утримання орендованого нерухомого майна та надання комунальних послуг орендарю, затверджений Наказом Фонду державного майна України від 23.08.2000. № 1774. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0931-00#Text (дата звернення: 14.08.2023).

118. Про затвердження Примірного договору підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги: наказ Державної

служби автомобільних доріг України від 28.04.2009. № 188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188466-09#Text (дата звернення: 14.08.2023).

119. Примірний договір про постачання електричної енергії споживачеві: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018. № 312. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18#Text (дата звернення: 14.08.2023).

120. Абрамчук Д. В. Особливості коригування змісту примірного договору. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учас-ників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня на-родження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осере-док Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 267–269.

121. Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об’єднань у перехідний період: проєкт Закону України від 09.09.2021. № 6013. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua /pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707 (дата звернення: 14.08.2023).

122. Кузнєцова Н. С., Кот О. О., Гриняк А. Б., Пленюк М. Д. Скасування Господарського кодексу України: потенційні наслідки та необхідні передумови. Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Тацій та ін. Харків : Право, 2020. Т. 27. № 1. С. 100–131.

123. Советское гражданское право. Учебник. Т. 1 / Под ред.: Красавчиков О. А. М.: Издательство: Высш. шк., 1968. 519 с.

124. Сафиуллин Д. Н. Существенные условия договоров на реализацию продукции (поставки и контрактации): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Свердловск, 1979. 22 с.

125. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності. К.: Юрінком Інтер, 2001. 560 с.

126. Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві: постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2005. № 668. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.08.2023).

127. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018. № 312. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18#Text (дата звернення: 14.08.2023).

128. Советское гражданское право / Под ред. Маслова В. Ф., Пушкина А. А. Київ: Вища школа,1983. 462 с.

129. Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве. М., 1950. 148 с.

130. Про затвердження примірних форм деяких договорів: наказ Міністерства культури України від 06.09.2011. № 706/0/16-11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0706734-11#Text (дата звернення: 14.08.2023).

131. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права: в 2 т. М.: Статут, 2005. Т. 2. 462 с.

132. Рішення Господарського суду Херсонської області від 07.11.2011 у справі № 5024/1746/2011. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/19284272 (дата звернення: 14.08.2023).

133. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 18.01.2011 р. у справі № 7/211-10. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review /13612531 (дата звернення: 14.08.2023).

134. Абрамчук Д. В. Особливості розмежування примірних та типових договорів. Юридичний науковий електронний журнал. № 8. 2022. С. 92–95.

135. Деякі питання відчуження об’єктів державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2020. № 1320 URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1320-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.08.2023).

136. Про затвердження Порядку відчуження об’єктів державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2007. № 803. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-%D0%BF#n9 (дата звернення: 14.08.2023).

137. Про затвердження примірного договору купівлі-продажу державного майна (у тому числі частки, яка належить державі у праві спільної часткової власності): наказ Фонду державного майна України від 08.02.2021. № 149. URL: https://ips.ligazakon.net/document/FN066834 (дата звернення: 14.08.2023).

138. Про ринок природного газу: Закон України від 09.04.2015. № 329-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 27. Ст. 234.

139. Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення: постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2005. № 630. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/630-2005-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.08.2023).

140. Рішення Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 13.03.2014. у справі № 115/1051/14-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/37614497 (дата звернення: 14.08.2023).

141. Рішення Господарського суду Луганської області від 01.04.2014. у справі № 913/497/14. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/38037614 (дата звернення: 14.08.2023).

142. Бервено С. М. Проблеми договірного права України: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

143. Калаур І. Р. Договір у механізмі правового регулювання відносин з передання майна в користування. Актуальні проблеми правознавства. Випуск 1. 2016. С. 114–118.

144. Федорченко Н. В. Зобов’язання з надання послуг у цивільному праві України: теоретико-правові засади: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 38 с.

145. Щербина В. С. Господарське право України: навч. посіб. 3-е вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2002. 392 с.

146. Бородовський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2005. 19 с.

147. Денисюк В. В. Порядок укладення цивільно-правового договору. Актуальні проблеми держави і права. 2012. С. 305–312.

148. Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладення: навч. посіб. К.: Наукова думка, 2002. 392 с.

149. Федорченко Н. В. Договірні зобов’язання з надання послуг: проблеми теорії і практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2015. 328 с.

150. Чуєнко В. І., Соколова А. Г. Науково-практичний аналіз особливостей укладення цивільно-правових договорів через призму судової практи. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 9. С. 104–106. http://www.lsej.org.ua/9_2020/26.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Закон України від 19.06.2020 р. № 738-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#n3313 (дата звернення: 14.08.2023).

152. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 03.02.2021 р. у справі № 910/6139/20. URL: https://vkursi.pro/vsudi/decision /94863120 (дата звернення: 14.08.2023).

153. Конвенція Організації Об’єднаних Націй про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах від 23.11.2022. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU05226 (дата звернення: 14.08.2023).

154. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003. № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85115/ed20220801#Text (дата звернення: 14.08.2023).

155. Єфімов О. Електронний договір в е-коммерції: стислий юридичний аналіз. Газета «Бухгалтерія». № 50 (1245) за 12 грудня 2016 року. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2681:elektronnij-dogovir-v-e-kommertsiji&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 14.08.2023).

156. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015. № 675-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text (дата звернення: 14.08.2023).

157. Абрамчук Д. В. Способи укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору. Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування: матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 266–267.

158. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.12.2020 р. у справі № 561/77/19. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=93708877&red=10000347305e7cafd3969a4f354303b9f8e21c&d=5 (дата звернення: 14.08.2023).

159. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017. № 2155-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 400.

160. Лукасевич-Крутник І. С. Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2019. 474 с.

161. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021. № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/1667-20#Text (дата звернення: 14.08.2023).

162. Погоріленко А. Укладення господарських договорів у сфері електронної комерції. Studia Prawnoustrojowe. 54 (grudz. 2021). URL: https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sp/article/download/7186/5717/17525 (дата звернення: 14.08.2023).

163. Денисюк В. В. Оферта як стадія укладення цивільно-правового договору. Часопис цивілістики. 2013. Вип. 14. С. 91–95. URL: http://clj.nuoua.od.ua/archive/14/22.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

164. Великанова М. М. Теоретичні питання укладення цивільно-правових договорів. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 1. С. 57–61.

165. Бородовський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ., 2005. 211 с.

166. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017. № 2019-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 27–28. Ст. 312. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text (дата звернення: 14.08.2023).

167. Про затвердження примірних форм договорів про здійснення технічного нагляду та про надання інженерно-консультаційних послуг у будівництві: наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 13.04.2020 р. № 89. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/tsinoutvorennya/pro-zatverdzhennya-prymirnyh-form-dogovoriv-pro-zdijsnennya-tehnichnogo-naglyadu-ta-pro-nadannya-inzhenerno-konsultaczijnyh-poslug-u-budivnycztvi/?__cf_chl_rt_tk=H85aUGSXVjRXkLWxx5yUmcAv8LGTtdrpUy_yKfTbHKo-1662476283-0-gaNycGzNCWU (дата звернення: 14.08.2023).

168. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999. № 687-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 31. Ст. 246. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text (дата звернення: 14.08.2023).

169. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015. № 922-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 9. Ст. 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text (дата звернення: 14.08.2023).

170. Рішення Господарського суду Харківської області від 28.04.2021 року у справі № 922/3928/20. URL: https://vkursi.pro/vsudi/decision/96628364 (дата звернення: 14.08.2023).

171. Денисюк В. В. Акцепт як стадія укладення цивільно-правового договору. Актуальні проблеми держави і права. 2011. №. 61. С. 575–583.

172. Сібільов М. Динаміка договірних зобов'язань після їх виникнення. Вісник Академіїправових наук України. 2005. № 1 (40). С. 79–88.

173. Боднар Т. В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань: (цивільно-правовий аспект): автореф. дис ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 34 с.

174. Амфитеатров Г. Н. Основные черты законопроекта о договорах. М.: Полиграфкнига, 1934. 64 с.

175. Судді ВС поділилися релевантною практикою щодо виконання зобов'язань у господарській та цивільній юрисдикції. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1137204/ (дата звернення: 14.08.2023).

176. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23.05.2018 року у справі № 537/4905/15-ц. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74598696&red=1000038d419f612fd032faf5ffba42ea55b7a9&d=5 (дата звернення: 14.08.2023).

177. Гуцуляк В. К. Договір підряду на проведення пошукових робіт за цивільним законодавством України : монографія. Київ, 2017. 272 с.

178. Утєхін І. Складові виконання договору купівлі-продажу. Юридична Україна. 2011. № 1. С. 52–55.

179. Лукасевич-Крутник І. Порушення договірних зобов’язань із надання транспортних послуг: поняття та види. Право України. 2019. № 1. С. 278–294.

180. Абрамчук Д. В. Специфіка виконання цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. Юридичний науковий електронний журнал. № 9. 2022. С. 109–112.

181. Родоман Т. О. Проблема визначення поняття зміни умов договору в цивільному законодавстві України. Судова апеляція. 2014. № 3. С. 112–118. URL: https://www.kas.gov.ua/wp-content/uploads/2015/06/Rodoman.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

182. Дзера І. О. Санкції у цивільному праві України: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2022. 540 с.

183. Рішення Господарського суду м. Києва від 16.04.2018 р. у справі № 910/15261/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73562168 (дата звернення: 14.08.2023).

184. Рішення Господарського суду Кіровоградської області у справі № 91873539 від 25.09.2020 р. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91873539/ (дата звернення: 14.08.2023).

185. Марценко Н. Порівняльно-правове дослідження невиконання зобов’язань за законодавством Франції, Німеччини та України. Актуальні проблеми правознавства. № 4 (32)/2022. С. 70–76.

186. Абрамчук Д. В. Особливості зміни цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 242–245.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Abramchuk Dmytro. Experience of using the construction of the example agreement in German Civil Legislation. Visegrad Journal on Human Rights. 2022. № 1. P. 7–11.

2. Абрамчук Д. В. Становлення та розвиток конструкції примірного договору у вітчизняному цивільному праві. Нове українське право. 2021. Вип. 6. С. 9–15.

3. Абрамчук Д. В. Правова природа примірного договору. Нове українське право. 2022. Вип. 2. С. 204–210.

4. Абрамчук Д. В. Особливості розмежування примірних та типових договорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8. С. 92–95.

5. Абрамчук Д. В. Специфіка виконання цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 109–112.

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

1. Абрамчук Д. В. Досвід використання конструкцій типових та примірних договорів у цивільному законодавстві республіки Молдова. Доктрина приватного права: традиції та сучасність: матеріали XX наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (м. Харків, 4 лют. 2022 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права № 1, Каф. цивіл. права № 2; Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивіл.-прав. дисциплін; Харків. обл. осередок Всеукр. гром. орг. «Асоц.

цивілістів України» Харків: Право, 2022. С. 405–409.

2. Абрамчук Д. В. Особливості коригування змісту примірного договору. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учас-ників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня на-родження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осере-док Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 267–269.

3. Абрамчук Д. В. Зміна окремих умов примірного договору на етапі укладення цивільно-правового договору. Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення : збірник матеріалів науково-практичного семінару для молодих вчених, аспірантів і студентів. (м. Київ, 23 вересня 2022 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2022. С. 38–41.

4. Абрамчук Д. В. Способи укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору. Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування: матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (м. Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 264–267.

5. Абрамчук Д. В. Особливості зміни цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 242–245.

ДОДАТОК Б

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 51-75-75;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

№ 126-29/2473 28 листопада 2023 р.

Проректор з наукової роботи
Західноукраїнського
національного університету
к. т. н., проф. Микола ДИВАК

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Абрамчука Дмитра Віталійовича
на тему «Примірний договір у цивільному праві України»
в навчальний процес Західноукраїнського національного університету

Комісія у складі: доцента кафедри цивільного права і процесу, к.ю.н., доцента Труфанової Ю. В., доцента кафедри цивільного права і процесу, к.ю.н., доцента Гнатів О. Б., доцента кафедри цивільного права і процесу, к.ю.н., доцента Бутрин-Бока Н. С. засвідчує, що матеріали дисертаційного дослідження Абрамчука Д. В. на тему «Примірний договір у цивільному праві України», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право, впроваджені в навчальний процес юридичного факультету Західноукраїнського національного університету під час проведення лекційних та практичних занять з дисциплін: «Актуальні питання цивільного права та процесу», «Актуальні питання зобов'язального права» – в рамках освітньо-професійної програми на другому (магістерському) рівні підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право;

здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право; «Цивільне право (загальна частина)», «Цивільне право (особлива частина)» – в рамках освітньо-професійної програми на першому (бакалаврському) рівні підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право.

Наукові праці Абрамчука Дмитра Віталійовича використані для доповнення та вдосконалення матеріалів навчально-методичних комплексів вищезазначених дисциплін. Зокрема, впроваджено наступні публікації:

1. Абрамчук Д. В. Становлення та розвиток конструкції примірного договору у вітчизняному цивільному праві. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 9–15.

2. Абрамчук Д. В. Правова природа примірного договору. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 204–210.

3. Абрамчук Д. В. Особливості розмежування примірних та типових договорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 92–95.

4. Абрамчук Д. В. Специфіка виконання цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 109–112.

5. Абрамчук Д. В. Особливості коригування змісту примірного договору. *Проблеми цивільного права та процесу:* тези доп. учас-ників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня на-родження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осере-док Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 267–269.

6. Абрамчук Д. В. Зміна окремих умов примірного договору на етапі укладення цивільно-правового договору. *Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення :* збірник матеріалів науково-практичного семінару

для молодих вчених, аспірантів і студентів. (м. Київ, 23 вересня 2022 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2022. С. 38–41.

7. Абрамчук Д. В. Способи укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору. *Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування:* матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 264–267.

8. Абрамчук Д. В. Особливості зміни цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених:* збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 242-245.

Пропозиції та рекомендації, отримані в результаті проведеного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний, методологічний та науковий рівень та після захисту дисертаційної роботи можуть бути впроваджені в навчальний процес при підготовці здобувачів вищої освіти.

К.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету **Юлія ТРУФАНОВА**

К.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету **Оксана ГНАТІВ**

К.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету **Наталія БУТРИН-БОКА**

ДОДАТОК В

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТУРИЗМУ, ЕКОНОМІКИ І ПРАВА
вул. Князя Романа Мстиславича, 26, м. Київ,
192, 02192, Україна

KYIV UNIVERSITY OF TOURISM,
ECONOMICS AND LAW
26 Knyaz Roman Mstislavich Str., Kyiv-192,
02192, Ukraine

Tel./тел. (044) 543-86-31, 543-86-58, 543-86-19, Fax/факс (044) 543-87-66; E-mail: info@kutep.ua

26.05.2023 № 10,01.23/6

Ref/На: _____ від ____

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Абрамчука Дмитра Віталійовича

на тему «Примірний договір у цивільному праві України», у навчальний процес Київського університету туризму, економіки і права

Комісія у складі декана юридичного факультету к.ю.н., д.ф.н., професора Фатхутдінової О.В., к.ю.н., доцента, професора кафедри загальноюридичних дисциплін, цивільного права та правового забезпечення туризму Зінченко О.В., к.ю.н., доцента, професора кафедри загальноюридичних дисциплін, цивільного права та правового забезпечення туризму Максимової Л.О. засвідчують, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Західноукраїнського національного університету Абрамчука Д.В. на тему «Примірний договір у цивільному праві України» подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» в галузі знань 08 «Право» впроваджені в навчальному процесі юридичного факультету Київського університету туризму, економіки і права під час проведення та удосконалення навчальних занять при вивченні таких дисциплін: «Актуальні проблеми цивільного права і процесу», «Договірне право: доктрина та юридична практика» в рамках освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти на другому (магістерському) рівні галузі знань 08 Право; «Цивільне право» - для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право.

У ході впровадження результатів дисертаційного дослідження Абрамчука Дмитра було підготовлено наукові публікації, які додатково доповнили та вдосконалили матеріали навчально-методичних комплексів вищезазначених дисциплін:

1. Абрамчук Д. В. Становлення та розвиток конструкції примірного договору у вітчизняному цивільному праві. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 9–15.

2. Абрамчук Д. В. Правова природа примірного договору. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 204–210.

3. Абрамчук Д. В. Особливості розмежування примірних та типових договорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 92–95.

4. Абрамчук Д. В. Специфіка виконання цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 109–112.

5. Абрамчук Д. В. Особливості коригування змісту примірного договору. *Проблеми цивільного права та процесу:* тези доп. учас-ників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня на-родження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осере-док Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 267–269.

6. Абрамчук Д. В. Зміна окремих умов примірного договору на етапі укладення цивільно-правового договору. *Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення :* збірник матеріалів науково-практичного семінару для молодих вчених, аспірантів і студентів. (м. Київ, 23 вересня 2022 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2022. С. 38–41.

7. Абрамчук Д. В. Способи укладення цивільно-правових договорів на основі примірного договору. *Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування:* матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з

дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 264–267.

8. Абрамчук Д. В. Особливості зміни цивільно-правових договорів, укладених на основі примірного договору. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених:* збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 242-245.

Пропозиції та рекомендації, отримані в результаті проведеного дисертаційного дослідження мають необхідний теоретичний, методологічний та науковий рівень та після захисту дисертаційної роботи можуть бути впроваджені в навчальний процес при підготовці здобувачів вищої освіти.

к.ю.н., д.ф.н., професор,
декан юридичного факультету **Олена ФАТХУТДІНОВА**

к.ю.н., доцент, професор кафедри
загальноюридичних дисциплін, цивільного права
та правового забезпечення туризму **Ольга ЗІНЧЕНКО**

к. к.ю.н., доцент, професор кафедри
загальноюридичних дисциплін, цивільного права
та правового забезпечення туризму **Лариса МАКСИМОВА**

26 травня 2023 р.

Підпис Максимової Л. засвідчую:
Інспектор
Нач.відділу кадрів

ДОДАТОК Г

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/17-2023/271060 (1406053) "8" грудня 2023 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Абрамчука Дмитра Віталійовича у законотворчу діяльність

Комісія у складі Заступника голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, голови підкомітету з цивільного та адміністративного законодавства Калаура І. Р., члена Комітету – голови підкомітету з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis ЄС), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції Стефанчука М.О. та керівника секретаріату Комітету Колісника І.В., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Абрамчука Дмитра Віталійовича на тему «Примірний договір у цивільному праві України», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість, є актуальними та можуть бути використаними для вдосконалення цивільного законодавства у сфері правового регулювання договірних відносин.

Цей акт наданий для подання у відповідну разову спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Заступник Голови Комітету **І.Р. Калаур**

Голова підкомітету **М.О. Стефанчук**

Керівник секретаріату Комітету **І.В. Колісник**

ЗГІДНО З ОРИГІНАЛОМ
Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
«08» грудня 2023 р.

Апарат Верховної Ради України
04-26/17-2023/271060 від 08.12.2023
1406053